

Наталя КЛЯШТОРНА

АКЦІЯ-51

ОСТАННІ СВІДКИ

Ганна Попідоха:

Попередили нас: не втікайте
в ліс, все-одно всіх
спіймаємо і виселимо.

Марія Мураль:

Жив у нас на квартирі один
начальник. Прихопився,
що будуть переселяти. Ми не
вірили: то ж повстання буде.
А він: вас переселити — що
дмухнути.

Марія Яслик:

Спочатку люди дуже кричали,
коли сказали нам про
виселення. А потім... ніхто
не виступав. Люди були
залякані. Тільки питають
прізвище, а людина вже
боїться, щоб на Сибір не
виселили.

Катерина Вицівська:

Перед тим, як лишити хату,
наші люди всі кутки в хаті
цілували і землю біля порогу.
Ті хати ми лишили нашими
сльозами вмиті.

Анеля Кучманіч:

Як рушив з Устрік наш поїзд,
так усі плакали, що руху
поїзда не було чути, тільки
людський плач.

Марія Качур:

Наші люди довго вірили, що
повернуться, що дозволять.
Вуйко Андрій казав: та чи я
не газда, я маю своє топоря,
я ще вдома хату поставлю!

Наталя КЛЯШТОРНА

АКЦІЯ-51

ОСТАННІ СВІДКИ

Вінниця
ДП «ДКФ»
2006

ББК 63.3(4УКР)625-27

К52

УДК 94(477.8)“195”

Кляшторна Н.О.

К52 Акція–51. Останні свідки / Передмова О. Юристовського. Післямова Д. Петrenchко. — Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. — 232 с.: іл. ISBN 966-7151-67-0

«Акція–51. Останні свідки» — хроніка останнього виселення українців з західних етнічних земель 1951 року, яка базується на свідченнях очевидців, архівних матеріалах, газетних публікаціях. У книзі також подано історію населених пунктів, які 55 років тому зникли з мапи УРСР, а також словник говірки їх мешканців.

ББК 63.3(4УКР)625-27

Ця книга видана завдяки фінансовому сприянню **Олександра Зарічнюка**, підприємця з м. Долина на Івано-Франківщині, корені роду якого сягають с. Чорна. Допомогу також надали **Василь Лисейко** (батьки — виселені з Михновця), **Наталія Шатковська**, **Михайло Батіг**, **Дарія Петrenchко**, **Юрій Стрілецький** (усі — вихідці з Чорної), **Володимир Мельниченко** та **Йосип Білинський** з м. Турка, **Igor Петrenchко**.

Автор дякує усім виселеним і їхнім нащадкам, котрі надали фотоматеріали з домашніх архівів.

На обкладинці: фото церкви з Росоліна, збудованої 1750 р.

На титульній сторінці: малюнок В. Дувірака

Контактна адреса автора: а/с 144, Київ 01133

Електронна адреса автора: klasztorna@ua.fm

ISBN 966-7151-67-0

© Кляшторна Н.О., 2006

© Петrenchко Д.І., 2006

© Юристовський О.І., 2006

© Шатило В.А., 2006

ЗМІСТ

Замість передмови	4
О. Юристовський. Остання депортація: причини, перебіг і наслідки	14
Остання депортація. Останні свідки	23
Народні пісні про виселення 1951 р.	28
Поетичні спогади виселених	30
<i>Не вперше залишали хату</i>	
Спогади виселених 1951 р, котрих евакуювали 1940 і 1948 рр. у зв'язку зі встановленням кордону по ріці Сян	34
«Задумали рускі людей вивозити»	
Спогади про перші поголоски щодо виселення і реакцію на них	39
«Поїзд стрепенувся в далеку дорогу...»	
«Спогади про дорогу на південь та перші враження від нового краю	50
«У нас были хижі з дерева, як золота...»	
Спогади про умови життя на півдні України відразу після виселення	60
«Почали гадати, як нам виживати»	
Спогади про пристосування до нових умов	73
«Най ще раз згадаю про ріднийку гору»	
Спогади виселених про враження від відвідання рідних сторін, переваги життя в горах та прагнення побачити батьківщину	83
<i>Місцеві і бойки</i>	
Спогади виселених про особливості стосунків з місцевими людьми	91
<i>Новий край — новий звичай</i>	
Збереження самотності на півдні України у спогадах виселених	97
«У неділю рано дзвони задзвонили...»	
Спогади про долю церковних дзвонів після виселення 1951 р.	107
Як діти гір степовиками стали...	
Фрагменти газетних публікацій	125
Історія населених пунктів	164
Словник говірки мешканців західної Бойківщини	183
Документи	192
Д. Петречко. Збережемо пам'ять	228

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Про що мовчать фотокартки

Переді мною — старе пошарпане фото. На плаці перед церквою вишикувалася сільська громада, переважно молодь. Дівчата з косами, як руки, і хлопці, як дуби. В центрі — пан отець з дружиною і донькою. Позаду надпис олівцем — 1939.

Отже, літо 1939 р. Бойківські сердаки, горсети, запаски. Пані їмось у модельних туфлях, а дівчата у першому ряду — з блискучими прикрасами, тільки... босоніж. Так твердо стоять на тій кам'янистій землі, так міцно тримають хоругви натрудженими руками, так щиро дивляться в об'єктив. Чи бачать вони те, що їх чекає попереду?

За кілька місяців їхній світ розсиплеться, наче крихти черствого хліба. Польщу окунують німці, але швидко покинуть цей терен разом з німцями-колоністами. Прийдуть совіти, щоб встановити новий кордон, забрати війта, гайових, активістів «Просвіти». Після них у край повернуться німці. Вони знищать місцевих комуністів і євреїв, накладуть контингенти і повезуть молодих на роботу в Німеччину. Через три роки совіти порядкуватимуть тут знову, щоб погнати чоловіків на передову, проводити лінію кордону, забирати майно до колгоспу, арештовувати за найменшу підозру.

Кілька з тих, котрі на фото, поляжуть на фронті, кілька — вирушать на еміграцію, кілька — загинуть в українському підпіллі в лісах. З десятків родин виселять на Сибір. Кількох арештують за саботаж у колгоспі.

А тепер порахуйте, скільки з них залишиться через 10 років? Скільки босих ніг і натруджених рук? Про священика теж більше не згадуйте — парох не хотів перейти на православ'я.

Тих, які залишилися, будуть «ощасливлювати» далі. 1951 року їх усіх вивезуть на південь України. Офіційно це матиме назву «обмін ділянками державних територій». Далі — жодної босої ноги на плацу біля церкви, тільки солдати в чоботях, які очищують терен для поляків, яких теж привезуть «добровільно». Так одну кривду прикриють іншою. І хоч церкви на фото не видно, ніхто не гарантує, що до храму через кілька десятиліть не будуть заводити худобу, під стріхою не ховатимуться від дощу вівці і кози. Або ще гірше — смертельна тиша запанує в селі. Комуністичній Польщі не потрібні українські сліди.

Матінка Божа з церкви
у с. Бистрий

Куди ви пішли — люди, предки яких заселили ці гори ще в XV столітті? Де ваші мечі — князі Устрицькі, Бандрівські, Гошовські, Дверницькі, Скородинські, Михновські, Телешницькі, які заснували тут села? Ви ж присягали боронити тих, хто годував вас м'ясом і сиром, давав вовну та шкіри, корчував для вас стежки у диких лісах!

Колись не було тут спокою від татарських наїздів, що спустошували села, від бескидників, котрі з-за іншого боку Карпат нападали на маєтки, згодом — від розбійників, які крали худобу, щоб переправити її за Бескіт, а також — від гайдуків, котрі гнали на панщину; ще пізніше — від «секвесторів», які стягували податок навіть за комин (димар), і нарешті — від ексекторів, які забирали землю за борги. Пережили усіх нападників, усі епідемії, «тісні роки». А потім — зникли.

Не переселяли — виганяли

Після Другої світової війни популярним вирішенням проблеми національних меншин в європейській політиці стали так звані «трансфери населення» (обміни). Цілу ланцюгову реакцію викликало масове вигнання німців зі Східної Пруссії, Сілезії і Богемії. Були переселені поляки з України, Білорусії й Литви, частково вигнані угорці з Румунії і Словаччини. В СРСР депортація була наслідком політичних рішень. У 1940-х роках на підставі сфальсифікованих звинувачень з місць свого історично-

Пам'ятний знак, встановлений у с. Чорна поляками, також насильно виселеними 1951 р. з околиць Червонограда.

го або постійного мешкання були переселені етнічні німці, турки-месхетинці, народи Чечні, Інгусетії... На території сучасної України відомою масовою депортаційною акцією було переселення у травні 1944 р. близько 200 000 кримських татар у Середню Азію. 14 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР ухвалила Декларацію про визнання незаконними та злочинними репресивні акти проти народів, які зазнали насильницького переселення, та забезпечення їхніх прав.

Жодного подібного документу, який би дав політико-правову оцінку масовим виселенням українців з західних етнічних теренів після Другої світової війни, українська влада не ухвалила. Байдужість до трагедії високих посадовців, що призвело подекуди до повного ігнорування проблем депортованих українців на місцях, про що одноголосно твердять представники громадських товариств, не зменшує її масштабів.

Уявлення про останню депортацію, котра відбулася через 6 років по закінченні війни, не буде повним без інформації про всі попередні ланки депортаційного ланцюга, яким «витагували» з рідної землі не просто сільські громади чи повіті, а цілі субетноси.

Масові переселення українців з Польщі провадилися в чотири етапи: 1944 - 1946 рр. — "обмін населенням", 1947 р. —

акція «Вісла», 1948 р. — демаркація державного кордону між СРСР і РП, 1951 р. — обмін ділянками державних територій.*

Переселення 1948 та 1951 років з переданих Польщі в рамках демаркації кордонів та «обміну ділянками державних територій» населених пунктів провадилися радянською адміністрацією за участю органів державної безпеки вже без будь-яких натяків на добровільність. Оскільки підрозділи УПА на зазначених територіях були на той час вже практично ліквідовані, а значна частина населення репресована як «антирадянські» та «класово ворожі елементи», депортовані не вчиняли значного опору. Тому примусовість у цьому разі не означала масових ексцесів насильства.

Особливості останньої депортації, яку ще також назива-

Жнива 1955 р. Херсонщина

ють «Акцією-51», полягають у наступному. По-перше, виселенню підлягали всі без винятку мешканці терену, незважаючи на національну приналежність. По-друге, на відміну від виселених 1944 - 1946 рр., виселені 1951 р. були позбавлені права вільно обрати собі місце майбутнього мешкання. Плани переселення склалися без урахування думки населення, значну частину якого було направлено в південні райони УРСР, де вони опинилися у вкрай важких побутових і незвичних природно-кліматичних умовах. Важливо зазначити, що під час примусового переселення 1951 року, як і 1944 - 1946 рр., близько споріднені особи (батьки і діти, брати і сестри дорослого віку) нерідко направлялися в населені пункти, розташовані за сотню і більше кілометрів один від одного, що унеможливило їхнє подальше безпосереднє спілкування.

* Детальніше про це — у статті «Трагедія, що обросла міфами», с. 137–141. — Авт.

Наслідки

Терен, з якого 1951 року провадилося виселення, належав до етнічних земель бойків — субетнічної групи українського народу, яка відрізняється деякими рисами традиційно-побутової

Гриць Лаврінок —
газда з Лип'я

Феня Батіг з Чорної

культури. Понад 100 років тому цей регіон відвідував Іван Франко, готуючи свою розвідку «Етнографічна експедиція Бойківщиною». В міжвоєнний період у містечку Літовищі мав лікарську практику В. Кобільник, який так зацікавився культурою бойків, що став одним із засновників товариства «Бойківщина» у Самборі. У 30-х роках культуру Бескидів вивчав професор Роман Рейнфусс, який теж зараховував мешканців терену до бойків. Ще за радянських часів українські антропологи, вивчаючи особливості бойків, проводили заміри саме серед виселених 1951 р. У сучасній польській краєзнавчій літературі цей терен однозначно окреслюється як бойківський. Автор наголошує, що мешканці сіл на схилах Жукова і Вотрита були носіями бойківської культурної традиції, оскільки в українській науці домінує думка, буцімто все, що перебуває за межами України — це Лемківщина. (Аналогічно до того, як усіх виселених з Польщі преса зазвичай називає жертвами акції «Вісла», хоч вона мала внутрішньо польський характер).

Віктор Козоглодюк, голова товариства «Устріки» з Миколаєва на Львівщині, написав ліричну пісню про трагедію

1951 року. Починається вона словами: *«Батьківщина є у кожного одна. Але є вона велика і мала...»* Пізніше публіцист Богдан Гук з Перемишля іронізував з цього приводу, мовляв, одна батьківщина — завелика, а друга — замала, де ж все-таки та справжня Батьківщина. Порушуючи це питання у своєму нарисі про рідне село Лодина, Василь Моцьо зауважує, що більшість його односельців вважають, що «батьківщина там, де дім їхніх дітей».

З іншого боку, автор детально описує зв'язок депортованих і їхніх нащадків з землею предків (культування традицій, відкриття греко-католицької парафії, відвідання рідного села, ностальгійні переживання тощо). З усього цього можна зробити висновок, що відчуття і усвідомлення рідної землі має у депортованих двоїстий прояв: вони відчувають приналежність до землі своїх коренів, а з іншого боку — органічно почуваються у державі, в якій живуть, усвідомлюючи себе українцями.

Виселених 1951 року представників бойківського субетносу музикознавці М. Хай та І. Мацієвський вважають діаспорною групою в межах

держави, оскільки вони живуть за межами своєї етнічної батьківщини. Тому в них почуття територіальної прив'язаності є складнішим: поняття етнічної батьківщини й країни, де вони тривалий час живуть, не співпадають.

Бойки на баштані. Херсонщина, 70-ті рр.

Примусове виселення 1951 р. з подальшим розселенням у областях, віддалених від місць колишнього мешкання, призвело до незворотної втрати багатьох елементів неповторної субетнічної культури. На межі зникнення опинилися весільні латканки, великопісні пісні, скрипальське традиційне мистецтво. Зникли образи, особливості ландшафту, побуту, які горянин століттями опоетизовував у своєму фольклорі. Втратилися кулінарні навички приготування страв із грибів, овечого сиру, а також вівса (знаменита *кіселиця* не готується).

Зі смертю старших людей відходять у небуття говірка мешканців західної Бойківщини, що за своєю архаїчністю та розмаїтістю, на думку автора, є безцінним скарбом української мови. Кілька внуків виселених зізнавалися, що саме говірка «з дому» стала для них у пригоді під час вивчення польської і навіть чеської мов. Зафіксувати цю «бойківську мову» авторка

намагалася у словнику, представленому в книзі. Варто зауважити, що більшість слів походять з південної частини терену — сіл Хревт, Дверничок, Хміль, Чорна, Літовищі, Журавин, Кривка, Смільник. Особливістю бойківської говірки є вживання твердого звуку «и», який позначався як «ы», щоб точніше передати звучання слів (*было, быки, кобы, мы* та ін.).

Раптова зміна місця мешкання і звичного оточення завжди є стресом для людини. Треба зважити на те, що для покоління людей, приречених на виселення 1951 р., міграції і далекі подорожі не були звичним способом життя. Мандрували хіба що представники ремісничих професій, оскільки торгівля, навіть найдрібніша, зосереджувалася у єврейських руках. Відвідання святих місць, наприклад, Кальварії Паславської, ставала цілою подією в житті чоловіка чи жінки з гір, про яку згадували до смерті. Прив'язаність до рідної стріхи як один із проявів консерватизму бойків була настільки сильною, що найстарші покоління сприймали виселення як катастрофу всього свого життя.

Василина Ігнатиш

Бойко і в степу не може без худоби

Всі свої проблеми, негаразди, навіть хвороби, вони виправдовували тим, що не були «вдома». Про бідний гірський край, який колись називали забутим богом і людьми, забитим від світу дошками, вони передали своїм дітям спогади, як про край, кращого від якого немає в усьому світі. І навіть їхні внуки сьогодні не сумніваються, що там, «дома», найм'якіші трави, найчистіше повітря і найкраще життя. Правнучка виселених з Літовищів Тетяни і Василя Ковалів Анастасія Коваль настільки переконливо змалювала образ «дому», що 2005 р. перемогла в обласному конкурсі «Херсонщина спілкується зі світом». Насправді на батьківщині предків старшокласниці ніколи не була.

На конкурсі «Княгиня Бойківщини» під час Бойківських фестин 2004 р. перемогла Василина Ігнатищ — донька Ярослави Федорко з с.Чорна. Саме завдяки Василені мій бойківський словник поповнився «чорницькими» словами, яких навчила її мама, живучи в селі на Турківщині на значній відстані від своїх земляків, котрі розсіяні по Донеччині та Івано-Франківщині. Й у цьому немає нічого дивного, якщо зважити, що правнуки депортованих на півдні за час канікул у селі чудово освоюють го-вірку. Хоч в містах знову повертаються до російської.

Варто зауважити, що для більшості виселених одним з основних пріоритетів у житті була освіта дітей. Хоч з опитаних лише троє здобули вищу освіту, проте в понад 70% родин спро-моглися на освіту однієї, двох і навіть трьох дітей. Така ж си-туація характерна і для українців Польщі — жертв акції «Вісла».

Спільне бажання

Здавалося б, політична відкритість, яка постійно зростає, полег-шує можливість для депортованих задовольняти свої ностальгіч-ні потреби у спілкуванні зі своєю етнічною батьківщиною. Сприяє цьому і технічний прогрес, інформаційні технології. Встановлена стаціонарна телекамера при в'їзді до центру гміни Лютовіска (колишнє містечко Літовищі), дає змогу в будь-який час дня і но-чі оглянути гірську панораму кожному користувачу Інтернету. Тільки відкрий польський сайт про Бескиди і милуйся, скільки ду-ша бажає. Та понад 80% депортованих живуть у віддалених від міст селах, де навіть телефон чи не один на вулицю.

Депортація 1951 року стала предметом моїх зацікав-лень з 2000 року. Тоді ж я здійснила перші свої мандрівки до депортованих на південь Донеччини. Так поступово я відвідала мешканців з понад 30 сіл, що їх охопила виселенська акція 1951 року. Поїздки тривали до позаминулого літа. Паралель-но з записом спогадів від старших людей, котрі пережили виселення, я відвідувала їхні рідні місця, що тепер знаходяться на території Польщі. Принагідно я вивчала історію терену та багатство його культурної спадщини з польських та україн-ських джерел. На жаль, українських джерел було незмірно менше, аніж польських, з чого можна зробити висновок, що ані остання депортація, ані сам край в Україні досі не стали предметом окремих наукових досліджень.

Під час подорожей люди не тільки розповідають про пережите, але й самі запитують. Здебільшого про те, «а що ж воно далі буде» і «чи дочекаємося ми справедливої влади». Кілька тижнів тому отримала лист з Одещини. 73-річний пенсіонер описав несподівану зустріч у поліклініці з ще старішим пенсіонером, котрий, як виявилось під час розмови, був одним з відповідальних за освоєння переселенців в області по лінії правоохоронних органів. Лист закінчувався конкретним запитанням: «...Чому ті, котрі нас виселяли, мають пенсію понад 2000 грн., а ми так постраждали і

Віктор Козоглодюк, Дарія Петречко, Володимир Середа

отримуємо копійки... Від влади і слова «простіть» не почули, нам навіть пільги дати не хотіли, ми ходили по судах на старості літ...»

Від поляків, виселених 1951 р. на терени західної Бойківщини з околиць Червонограда, доводилося чути скарги, що вони теж не користуються

жодними пільгами. Поляки особливо наголошують на матеріальних збитках внаслідок депортації, оскільки залишили комфортніше житло і промислово розвинений регіон, де мали значно більше перспектив у працевлаштуванні. Самі переживши лихоліття, більшість господарів з розумінням ставляться до бойків та їхніх нащадків, які приходять вклонитися рідному порогу.

На теренах, котрі нині належать Польщі, відчувається постійне зростання інтересу до самобутньої культури бойків. Видається науково-популярна література, туристичні довідники, збірники переказів. Подвижницькою у цьому плані виглядає пошукова і видавнича діяльність Т.А. Ольшанського, С. Криціньського, М. Августина, В. Крукара, А. Потоцького. Відбуваються наукові конференції, на святкові імпрези запрошуються колективи з України. Виселені упродовж 1946 і 1951 рр. в Україну, 1947 р. розсіяні по Польщі, бойки та їхні нащадки, живучи за

Стефанія Гаврилець та Іван Федецький — українці з Устрік

межами етнічної батьківщини, роблять спроби повернутися у вир громадського життя держав, в яких мешкають.

Інтереси виселених 1951 р. в Україні представляють товариство «Устріки» у Миколаєві на Львівщині, осередки товариства «Бойківщина» в містах Долина і Надвірна Івано-Франківської області, осередок товариства «Надсяння» в м.Червонограді, а також осередок товариства «Лемківщина» у Надвірній. Усвідомлюючи незворотній хід історії та неможливість повернутися на малу батьківщину, члени товариств мають чітку мету — пошанувати культурну спадщину,

відновити історичну справедливість і нарешті домогтися визнання їх потерпілими від тоталітаризму. Працюючи в умовах відсутності будь-якої підтримки з боку держави, ці організації існують переважно завдяки ентузіазму, авторитету й організаційним здібностям своїх керівників — В.Козоглодюка, Д.Петречко, М.Минника, Г.Куцій, М.Дацька, Б.Лінг. Не забуває про проблеми жертв останньої депортації голова товариства «Надсяння» у Львові В.Середа. Проте правдою є також те, що більшість виселених мешкають компактними групами у 50-ти селах на Півдні, де їхня громадська активність ще тільки зароджується. Село Зміївка на Херсонщині у цьому є винятком.

Виселені 1951 р., у яких я записувала спогади, переважно є старшими людьми, пенсіонерами. Кожен з них по-своєму дивився на цей світ. Однак насправді всі вони хотіли одного — повернути час назад, щоб хоч на мить побути в рідному селі, поруч з родичами, сусідами. Автор цих рядків виконує їхнє бажання у своєрідний спосіб. На сторінках цієї книжки усі вони навіки залишаться разом. Усі у своїх селах. І усі — живі.

Автор і Мирон Кертчак, голова Об'єднання українців у Польщі, батько якого — зі Скородного. Остання зустріч

Олексій Юристовський,
*професор кафедри історії України, політології і права
Національного лісотехнічного університету*

З ІСТОРІЇ ДЕПОРТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ БЕСКИДІВ

Насильницьке виселення мешканців Нижньоустріцького й окремих сіл Хирівського та Стрільківського районів колишньої Дрогобицької області, депортацію мешканців українських Бескидів у південно-східні регіони України слід розглядати як останню ланку в депортаційному ланцюгу більшовицької влади, результат остаточного поділу територій України і суміжних держав, що проводився з ініціативи сталінського тоталітарного режиму і негативно позначився на соціальній, демографічній ситуації краю, збереженні самотутньої культури горян.

Проведенню депортації передував договір, укладений 15 лютого 1951 р. між Радянським Союзом і Польською Республікою про обмін ділянками державних територій. Згідно зі статтею 1 Договору СРСР уступав у порядку взаємного обміну Польській Республіці вищеназвану ділянку державної території Дрогобицької області загальною площею 480 кв. км; стаття 2 санкціонувала перехід до СРСР такої ж за обсягом території Люблінського воєводства Польщі [2, с. 318].

Окремими додатками до ст. 1 і 2 Договору уточнювалася лінія державного кордону між договірними сторонами: її початковим пунктом на ділянці, що відходила від СРСР до Польщі, визнавалася ріка Сян (із вказівкою конкретних населених пунктів), а внаслідок передачі указаних територій Польською Республікою Радянському Союзу лінія кордону мала пролягти у північно-східному напрямі, залишивши на боці СРСР залізницю Рава-Руська — Кристинопіль (нині Червоноград) з відзначеними прилеглими до неї населеними пунктами [2, с.319-320].

Депортація частини галицьких горян 1951 року була ретельно продуманою акцією, у якій простежуються чітко окреслені цілі й наміри її виконавців. В офіційному повідомленні

про причини переселення йшлося: «Уряд Польської Республіки звернувся недавно до Уряду СРСР з проханням обміняти невелику прикордонну ділянку території Польщі на рівну прикордонну ділянку території СРСР внаслідок економічного тяжіння цих ділянок до суміжних районів СРСР і Польщі. Уряд СРСР погодився з пропозицією Уряду Польської Республіки» [5]. Для «вождя усіх часів і народів» Сталіна та його прибічників це було чудовою нагодою для демонстрації своєї щедрості до західного сусіда України, засобом зближення з новоутвореною Польщею — партнером з будівництва соціалізму. Їй передавалися нафтогазові промисли з численними діючими свердловинами. Тодішній віце-голова Ради Міністрів Польської Республіки А. Завадський у своїй промові, проголошеній 25 травня 1951 р. з приводу ратифікації договору від 15 лютого ц. р., відверто заявив, що «договір є новим актом братньої допомоги» соціалістичній Польщі з боку СРСР. Договір трактувався оратором як результат «взаємовідносин нового типу», які «впливають з вічного союзу і дружби, що пов'язують Польщу і Радянський Союз» [4, с.105]. СРСР взамін на запаси нафти й природного газу отримав не розроблені пласти кам'яного вугілля (Кристинопіль—Сокаль), які згодом стали важливим складником Львівсько-Волинського вугільного басейну. В результаті продукція молодих вугільних копалень, як і карпатські ліси чи яворівська сірка, безперервним потоком попливли до спільної скарбниці єдиного господаря.

Та це теж далеко не основне. Перед «протектором» України стояли вагоміші завдання. Як згодом з'ясувалося, радянські правителі й на гадці не мали переміщення прикарпатців на передбачені договором терени тодішньої Люблінщини; нашим краянам судилося залюднити рідкозаселені степи Великої України. З освоєнням багатих чорноземів Сталінської (нині Донецької), Херсонської, Миколаївської, Одеської областей паралельно мало «розв'язатися» й національне питання. І вирішилося воно, як відомо, по-радянському, що в нашій уяві асоціюється з денаціоналізацією, насильницькою русифікацією.

До прихованих причин депортації без сумніву належать сподівання компартійно-кадебістського режиму на ліквідацію соціальної бази українського підпілля.

Не можна не помітити поспішності, з якою передбачалося провести цю операцію: стаття 5 договору гласить, що останній підлягає затвердженню верховними органами державної влади «у можливо короткий строк і вступить в силу з дня обміну ратифікаційними грамотами» [2, с.319]. Ратифікація договору обома сторонами відбулася у травні того ж року. Від початку офіційних розмов про переселення (лютий 1951 р.) до відправлення першого ешелону (13 червня 1951 р.) минуло чотири місяці, у жовтні від'їхав останній ешелон.

Не менш вражаючою є бездушність і черствість у ставленні до людей, яка прослідковується в усьому комплексі депортаційних заходів. Стаття 1 Протоколу до договору констатує, що кожна зі сторін зобов'язується передати безкоштовно нерухому державну, кооперативно-колгоспну та іншу суспільну власність урядові держави, до котрої відходить дана територія, а також має право вивозу з обмінної території рухомої державної, колгоспно-кооперативної та іншої суспільної власності. При цьому наголошувалося, що маються на увазі машини, сільськогосподарський реманент і худоба. Жодним словом не згадувалися самі переселенці; вони залишилися наодинці зі своїми болями й бідами. Лиш у статті 4 Протоколу до договору вжито слово «населення» і то в місці, де йдеться про обов'язковість якнайшвидшого звільнення ним території [2, с.321]. Як бачимо, основним завданням організаторів переселення було не дати можливості людям опам'ятатися. Наївно думати про вивчення громадської думки з цього приводу, врахування якихось побажань чи пропозицій селян.

Акція проводилась за чітко визначеним планом. Спочатку (зима — весна 1951 р.) на населення спрямували шквал пропагандистських заходів: людей силоміць заганяли у наспіх відведені приміщення для участі у зборах, прослуховування лекцій та перегляду кінофільмів про «райське життя» в СРСР. У доповідній записці сектора агітації і пропаганди ЦК КП/б/У вищим партійним інстанціям зазначено, що до травня 1951 р. прочитано 280 лекцій на тему: «Сталінська дружба народів», «Великі будови комунізму», «Марксизм-ленінізм про релігію і шляхи її подолання», «Українські буржуазні націоналісти — наймані слуги американсько-англійських імперіалістів», «Що дала радянська влада трудящим західних областей Укра-

їни». Навіть «підраховано», що такі лекції прослухало 100 тисяч осіб. У цьому документі мовиться також про те, що робітники і селяни які виступали на зборах схвалювали рішення радянського уряду щодо переселення, дякували більшовицькій партії, великому Сталіну за «батьківську турботу» і «всебічну допомогу» переселенцям [2, с.325].

Вагомим чинником у переселенні, моральній підготовці людей мало стати формування з місцевих жителів спеціальних делегацій, які навесні 1951 р. були направлені на місця майбутнього проживання. «Агітаторів» зобов'язували змальовувати «прекрасне» колгоспне життя на Великій Україні, розповідати про «визначні здобутки соціалізму», переконувати своїх земляків у доцільності переселення. Так, на зібраннях вони щиро розповідали про благодатні українські степи, родючі чорноземи, працьовитих людей, але у приватних розмовах не уникали можливості поділитися здобутою там інформацією про страшні часи голодомору, репресій та геноциду, пережиті тамтешнім населенням.

Більшість людей залишалася вкрай незадоволеною переселенням. Вони висловлювали обурення, впадали у відчай. У службових донесеннях партійно-енкаведистських функціонерів знаходимо численні факти відкритого спротиву депортації. Цих осіб таврували звичайно не інакше як «ворожими елементами». Реакція властей на них була блискавичною. «Як тільки стало відомо про окремі ворожі висловлювання, — говориться в одному рапорті до ЦК КП/б/У, — на місцях було вжито заходів для викриття ворожої агітації» [2, с.327]. Тим, хто сумнівався у «привабливості» переселення, сіяв зневіру серед односельців, «особи в цивільному» нагадували, що існують «інші методи переконання», вживаючи при цьому відомі терміни «ворог народу», «антисоветчик» і т. ін.

Траплялися випадки, коли люди в день виїзду у відчаї підпалювали свої садиби, як учинив Іван Старявський з с. Рябе. Це підтверджує довідка Управління КДБ Дрогобицької області від 25 жовтня 1951 р. [2, с.337].

Переселення жителів зазначеної частини Дрогобищини обернулося для них великою трагедією. Людей зривали зі своїх споконвічних, обжитих місць і вивозили в несприятливі для горян спекотні райони південно-східних областей. Треба було

покидати відбудовані після воєнного лихоліття господарства, залишати важкою працею нажите добро і їхати в невідомість. Однак це ніскільки не хвилювало організаторів акції. «Уповноважені», що прибували на місця у супроводі загонів НКВС, мали на руках ретельно відшліфований сценарій депортації з чіткою вказівкою про те, хто, коли і куди має вирушити. Про внесення якихось змін до цього плану не могло бути й мови.

Протягом чотирьох літньо-осінніх місяців 1951 р. колони возів зі скромними пожитками селян безперервними потоками прибували на залізничні станції Нижні Устріки й Коростенко. Вони супроводжувалися плачем жінок і дітей. Розлучалися родини, сусіди, окремі з них — назавжди. Зібравшись на пероні, люди просто неба, у відчаї довго очікували на ешелон, а далі — команди на завантаження. Посадкою фактично ніхто з відповідальних осіб не керував. Основною місією т. зв. «уповноважених» була своєчасна доставка людей на перон та їх ретельна особиста перевірка при посадці до вагонів безпосередньо перед відправкою. І це вони виконували дуже сумлінно. Вся практична робота з організації завантаження людей і майна лягла на самих залізничників. До знищених війною товарняків треба було вмістити все взяте з дому. Але виділених вагонів не вистачало. Переселенець з с. Береги Нижньоустріцького району Іван Фенцик (нині проживає у м. Миколаєві на Львівщині) досі не може забути бездушності й хамства «уповноважених» у ставленні до людей, які зверталися за якоюсь порадою чи допомогою. Ті, хто залишився, розійшлися по домівках, у тривозі чекаючи своєї черги.

До початку жовтня 1951 р. села спорожніли. Довгі незатишні осінні вечори додавали душевного неспокою і смутку. У дитячій пам'яті автора цих рядків ніколи не згладиться жахлива картина безлюдного села з городами в бур'янах та зграями здичавілих собак і котів, які бродили навколо кількох ще не спорожнілих хат у пошуках їжі.

На завершення акції було вивезено родини залізничників, які направлялися на звільнену поляками територію новоутвореного Забузького (нині у складі Сокальського) району Львівської області. Це пояснюється не наданням працівникам залізниці якихось привілеїв, а лише тим, що вони, закінчивши переселення, повинні були розширити порівняно вузьку

польську колію на звільненому відрізку Рава-Руська — Сокаль і підготувати заселення цієї території вихідцями з інших районів. Нині покійний, колишній мешканець Червонограда, залізничник Василь Лазука говорив, що люди по кілька діб не приходили додому, ночуючи на примітивних дерев'яних лежах у знищених війною приміщеннях вокзалів. За таких умов вони забезпечили ритмічну, безаварійну роботу залізниці, не допустивши жодного нещасного випадку. Та слова подяки по службовій лінії ніхто з них не почув.

Останній ешелон відійшов від станції Коростенко 16 жовтня 1951 року. Через кілька днів заступник Голови Ради Міністрів УРСР рапортував найвищому партійному керівництву, що «по дільниці державної території, яка передавалася Польській Республіці, роботи з відселення людей і підготовки дільниці до передачі були закінчені до 15 жовтня 1951 року... Дільниця передана польській стороні 20 жовтня 1951 року, про що Уповноваженими з передачі і прийому дільниці підписаний акт» [2, с.339].

Депортаційну акцію завершено. Але крапку над «і» ще не поставили органи державної безпеки. Читаємо довідку начальника управління МДБ Дрогобицької області, подану до вищих інстанцій 25 жовтня під грифом «надзвичайно таємно»: «17 жовтня ц.р. в район, що відходить до Польщі, з метою перевірки території був введений спільний загін внутрішніх і прикордонних військ МДБ у кількості 800 чоловік, який, у відповідності до розробленого плану, ретельно оглянув усю дільницю і 24 жовтня ц. р. виведений за новий кордон». Внаслідок акції, зазначено в документі, окрім виявлених криївок з антирадянською, націоналістичною літературою, ліквідовано шість із дев'яти діючих ще тут вояків УПА (у документі — «бандитів». — О.Ю.). Інші три відступили на територію Старосамбірського району, де активно розшуковуються спеціально створеною чекістсько-військовою групою УМДБ [2, 338].

«Спецешелон» з родинами залізничників здолав порівняно недовгий шлях у неповних 200 км, та строк перебування його в дорозі перевершив усі сподівання. Шість тижнів, проведених людьми на колесах, досі ввижаються їм як страшний сон.

У другій половині листопада 1951 р. ешелон з родинами залізничників в'їхав на призначену територію. Він поступо-

Вистава «Сватання на Гончарівці» на Донеччині. Дійові особи — уродженці с. Коростенко, рідного села Олексія Юристовського.

во скорочувався, залишаючи за собою на станціях вагони з переселенцями. Та поневіряння людей на цьому не закінчилися. Андрій Голубець, наприклад, до кінця життя з болем у душі згадував поневіряння, пов'язані з його працевлаштуванням.

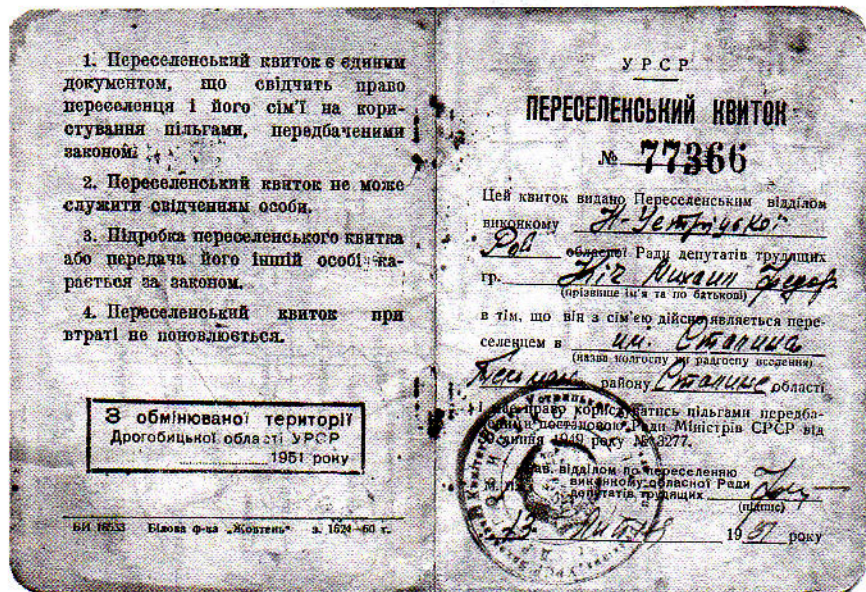
З незрівняно більшими труднощами зустрілися карпатські горяни в південно-східних областях України. Виділений для них будівельний матеріал, як виявилось, «не доїхав» до адресатів, його частково розікрали по дорозі, а решту розбазарили місцеві можновладці. Людям довелося тіснитися по кілька родин в одній хаті. «Нерідко траплялося, — згадував Василь Микита з Коростенка, — що окремі родини, рятуючись від холоду, селилися разом із худобою». Нашвидкуруч збудовані на один шаблон ліп'янки з саману (глина з половиною) не відповідали найелементарнішим вимогам: не було підлоги, стіни розповзалися, зіплені з хмизу і глини дахи протікали. Моторошно стає від згадки Ольги Юристовської про те, як на глиняних стінах будинків проростали зерно та бур'ян. Дошкуляли холод, сирість, нестача питної води, одягу, взуття. У будинку Миколи і Ганни Васишиних узимку замерзла їжа їх дворічної дитини,

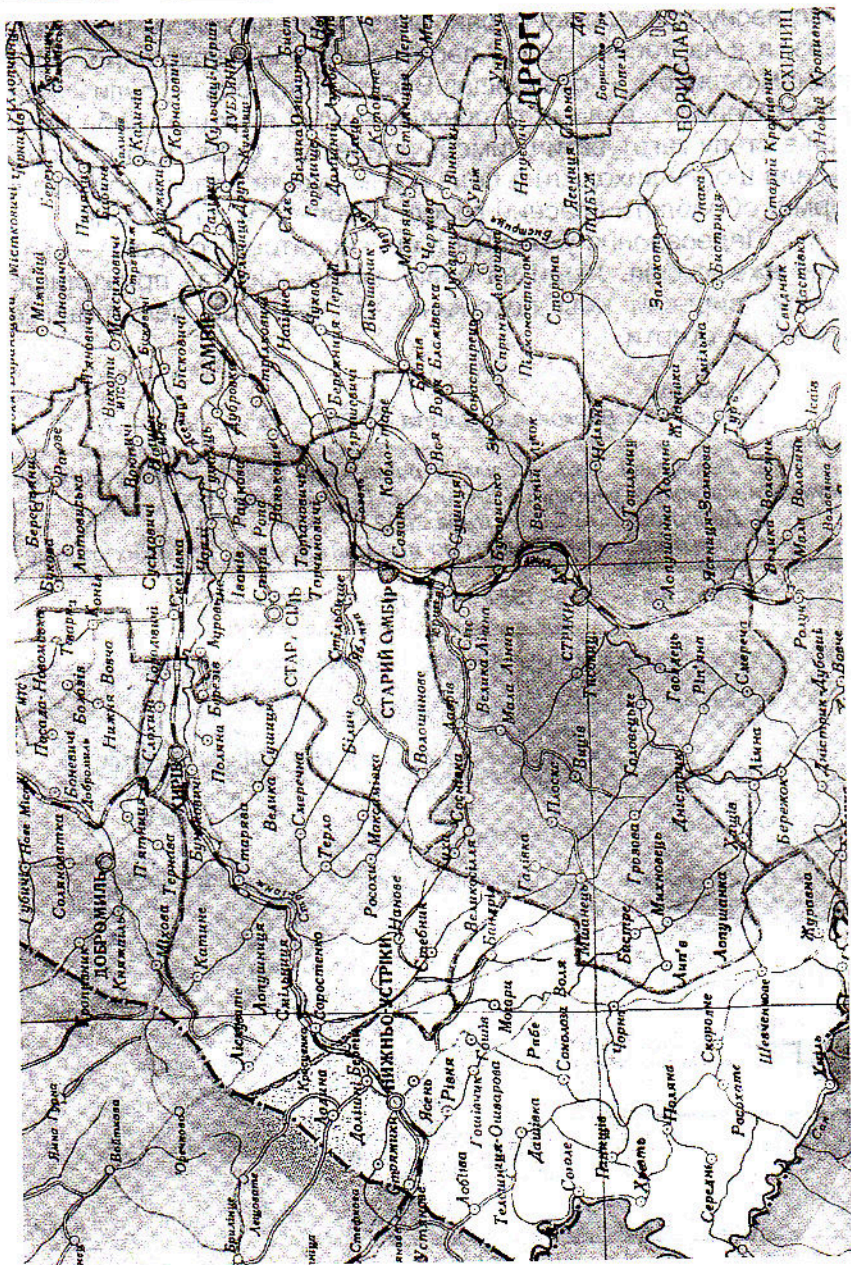
а під весну розвалився сарай: він з осені не висох, потім замерз, а з настанням тепла перетворився на купу глини. «Основним паливом, — розповідав Василь Голубець, — були курай (перекотиполе), солома та соняшничиння, яких ще треба було собі в степу заготувати і чимось привезти». Окрім цього, люди мусили щодня виходити в поле й виконувати нелегкі колгоспні норми, обробляти власний город, виховувати дітей і т. ін.

Переселення українців з прикарпатського краю — сьогодні вже історія. Люди на нових місцях сяк-так прижилися, звикли, виростили нові покоління. Та наслідків депортації з пам'яті не стерти.

Література:

1. Ведомости Верховного Совета СССР. — М. — 1951. — № 23. — 14 липня.
2. Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х томах. Т. 2. — Львів, 1998.
3. Депортації... — Т.3. — Львів, 2002.
4. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. — М., 1980. — Т.Х.
5. Известия. — М. — 1951. — 22 травня.

Терен, який 1951 р. увійшов до складу Республіки Польща

ОСТАННЯ ДЕПОРТАЦІЯ ОСТАННІ СВІДКИ

У Ваших руках — розповідь про одну зі сторінок життя українців західної Бойківщини за доби тоталітаризму. Устами очевидців розповідається про виселення 1951 р. понад 32 тисяч осіб з гірських теренів тодішньої Дрогобицької області у степи півдня України.

Усні спогади збиралися впродовж 2000 - 2004 років у Донецькій, Миколаївській, Одеській, Херсонській, Львівській та Івано-Франківській областях. Під час поїздок вдалося поспілкуватися з понад 400 учасниками згаданих подій. Безпосередньо акція виселення була чітко змальована у спогадах 140 осіб. Вони викладені в концентрованому вигляді в алфавітному порядку за назвами сіл і систематизовані за темами, в яких послідовно висвітлені етапи акції виселення, а також йдеться про адаптацію і збереження пам'яті про етнічну батьківщину. Працюючи над темою, автор передовсім хотіла представити не лише детальну картину виселення і його наслідків, але й погляди селян на те, як вони оцінюють подію, що 55 років тому докорінно змінила їхнє життя. Більшу частину записаних спогадів, що стосуються історії терену та культурної спадщини його мешканців, планується використати в наступних виданнях.

Щодо назв сіл, то подані їхні назви не завжди збігаються з записами у паспорті про місце народження депортованих. Автор свідомо вказує назви, якими послуговуються оповідачі. Річ у тому, що за польських часів топоніми намагалися наблизити до польської мови, а за радянських — до російської або замінити іншими. Однак у пам'яті людей залишилися ті назви сіл, які вони чули від предків. Відродження автентичних назв населених пунктів автор вважає складовим

чинником у поновленні історичної справедливості. Таким чином, село Гошівчик (Hosziwczyk) вказано як *Гошовець*, село Коростенко (Kroszienko) — *Коросно*, село Лип'є (Lipie) — *Лип'я*, село Шевченково (Lutowiska) — *Літовищі*, село Хревт (Chrewt) — *Хревт*. Автор щиро дякує усім старожилам зі згаданих і сусідніх сіл, які допомогли з'ясувати правдиві назви своїх родинних гнізд.

Питання можуть виникати і щодо даних про рік народження опитуваних. Щоб уникнути рабської праці в Німеччині, багато людей за часів німецької окупації видавали себе за молодших. У цьому сприяли греко-католицькі священники, коригуючи дані в метриках. Тому зараз часто трапляється, що роки народження в документах однолітків не збігаються.

Серед інформації, одержаної від оповідачів, трапляється й така, яку сьогодні нелегко узгодити з друкованими джерелами, зважаючи на явну фальсифікацію останніх. Ба навіть більше — історичні спогади щодо певних тем збереглися лише в пам'яті тих, хто пережив ці події. (Наприклад, спогади, як виглядали керівники, котрі першими повідомляли про виселення, свідчать, що кожен з тих, хто приносив «злу новину», мав святковий і урочистий одяг). Зокрема у цьому й полягає цінність спогадів очевидців, що завдяки окремим деталям точніше можна зобразити загальну картину виселення.

У книзі зафіксовані спогади етнічних поляків — Юзефи Крохмаль, Яна Капраля та Яна Ясляра, а також шести нащадків українсько-польських родин.

Нарешті — про пісні, які співали люди під час виселення і співають донині. Пісня, яку співали виселені з Жолобка, Коросна і Рябого є відомим твором, який виконувала галицька молодь, виселена у Сибір. На перший погляд може видатися дивним, чому в пісні співається про чужий край і про виселення з України. Самі оповідачі пояснюють це тим, що на русифікованій Донеччині в перші роки після виселення вони почувалися так, ніби їх привезли на чужину, а не на українську землю. Варто також врахувати етнічне розмаїття Донеччини, де в окремих селах, куди спрямували бойків у 1951 р., мешкали греки, німці і росіяни.

Авторство слів пісні з Літовищів, за словами вихідців з цього села, належить Антонові Чупілю, який був виселений ще

парубком. На Херсонщині він одружився з місцевою дівчиною Вірою. Помер молодим. Донька Антона Чупіля, Оксана, успадкувала від батька гарний голос і малярський хист; вона бере участь у художній самодіяльності і розмальовує писанки за старими бойківськими традиціями.

Читаючи спогади, варто пам'ятати, що коли оповідачі вживають тут — це означає на сході, в селі, куди виселили, а відповідно *вдома* або *там* — на батьківщині, звідки виселили. Без будь-яких граматичних змін залишене й слово *руські*, яке оповідачі вживають на означення влади в цілому і окремих представників влади зокрема, а також слова *нахально*, *нахальний* на означення характеру виселення.

На особливу увагу заслуговують поетичні спогади Івана Лаврінка і Дмитра Воляра, які сьогодні мешкають у місті Долині на Івано-Франківщині. Поза сумнівом, якби спогади виселених вдалося записати ще раніше, ми б мали значно більше їх у віршованій формі. Зокрема, за спогадами уродженців с. Чорна, багато віршів, присвячених рідному селу і депортації, у коломийковому розмірі складав І. Спас, виселений у село Стара Ласпа на Донеччині. Ці твори, ймовірно імпровізаційно, виконувалися автором під час свят. Оскільки вони були не записані і незафіксовані на аудіоносіях, відтворити їх сьогодні неможливо.

Мову оповідачів у більшості випадків не можна вважати ані бойківською, ані південно-українською говіркою. Мовні трансформації, яких зазнали люди, — це лише частина трансформацій їхнього культурного життя внаслідок депортацій, і ця царина потребує ґрунтовних фахових досліджень. Лише найстарші, народжені ще за часів Австро-Угорщини, зберегли говірку батьків майже в недоторканому вигляді. Але оскільки книга адресована не тільки депортованим і їхнім нащадкам, було обрано компромісний варіант — подати спогади літературною українською мовою, аби у людей, необізнаних з особливостями говірок заходу і півдня, не виникало труднощів у розумінні змісту. Слід визнати, що від цього спогади втратили свою колоритність. Тому, щоб передати самотність мови мешканців західної Бойківщини, кілька уривків з оповідей подані бойківською говіркою.

Ганна Попідоха

**Ганна Попідоха, 1895 р.н.,
Бандрів**

Люди ня ни раз питали: як вас Бог тільки роки тримат на съвіті. Вас і висіяляли, і діти по Сибірох были. А я так кажу: дівойко, кілько кому Бог призначив, того ніхто ни знае і ніхто ни мусит знати...

**Марія Лучна, 1912 р.н.,
Панищів**

Два рази была-м на Кальварії. Таку шпінку мала-м з дзеркальцом. Так ся гонорувала. Йо-йой, дівойко моя... Та колись

посагу хотіли, земли хотіли, а ни дівки. А я ни мала нич. Взяв ня сирота. Свекра така была, як коли хотіла: коли добра, а коли й ни добра. Але я ни така, би я відказувала. Поміг нам Бог поставити хату в Панищови. Юш на свому, юш байка. А жили хоба їден рік. Так ся наробити коло нової хижки, а в ній ни жити! А ту в Калиновці дали нам діраву, гнилу, та коти під ню лазили. Туті хати, котрі нам ту дали, были до ничего. Люди ся намучили. Діти плачут їсти, а заґрити, зварити нима на чім, ни дирицьцяти, ни ріща дакого. А в нас тільки ліси дома были! За Сталіна всьо вигладили.

**Катерина Вицівська, 1900
р.н., Кривка**

Часто мі снит, жи я дома. Так пирид вочима всьо наше ґаздіство стойит. А як пробуджуся, то нима нич. Коли мі ся таке наснит, то мі ся здає, я всьо виджу, що тамкаль было, і туто всьо такой перед вочми. А як рано встану, так ми якомсь легко, весело, гі я там была.

Катерина Вицівська

Марія Богдан

**Марія Богдан, 1912 р.н.,
Хміль**

Часто мі ся Хміль снит... Та навіть типеркаль мі ни раз ся снит, що-м там ходжу. У нас на вколі така груша была, такі груші величюзні падали. А я все там йду, тути груші си збираю... Та там но было жити. З Гамерики ся вернули, ще за Польщі дваїцїть моргів поля купили-змо, но было жити. А диявол би ни дав. Як ходили-змо до церкви, як йшли в Скородний ци до Літовищів паски святити, так співали, аж ліс гудів. Боже, як змо в яри робили на поли, а была вечірня, вдарили

звони, а до нас чути было — е, полишали шитко, хоба волы пригнали домів, лишили всьо, ни брали-змо нич — пішли до церкви. Прийшли ту — так як би в мішок завитав — нима де... Ни лісу, ни гори, ни луни. Старі люди все повідали: би хоч вмирети дома.

**Марія Бакаляр, 1902 р.н.,
Чорна**

Нихто ни хотів їхати в Сталінську область. Та хто би хотів з хижі ся вступати? Як комуністи голод зробили, то прийшли на Харвати, на наш хутір, аж читверо бесарабців. Прийшли і ни вступлят ся з хижі: тьотю, тьотю... Я до них: вас читверо, де я годна на вас наробити. Дві дівки красиві были, іно їдна мала хлопчика, Костика. Ноги такі мали спухлі, попраскані, няй Бог боронит. Як си згадам... Три місяці їсти давала-м, а пак вни поїхали домів. Та ци вни мі ни повідали, як там ся файно жие? Ба та хто би після такого вірив!

Марія Бакаляр

НАРОДНІ ПІСНІ ПРО ВИСЕЛЕННЯ 1951 р.

Журавин

У неділю рано усі дзвони дзвонят,
Рускі із району нас на збори гонят.
Вни нас відганяють ід' Дніпру, ід' млакам,
Нашу рідну землю віддають полякам.
Кажут покидати нашу батьківщину,
Вни нас виганяють в далеку чужину.
Вдома были хижи з дерева, як злота,
А вни нам зліпили з соломи й болота.

*(Записано від Федора Макуха
у с. Михайлівка на Херсонщині)*

Жолобок, Коросно, Рябе, Чорна, Лип'я

На Україні ми родились, на Україні ми зросли,
А тепер чужії люди в чужий край нас завезли.
Доле наша нещаслива, на чужині тяжко жить,
Як згадаю про край рідний, в грудях серце заболить.
Як згадаю про край рідний, про гаї зелені ті,
Як ходили, як гуляли ми у рідному селі.
Як ходили, як гуляли ми у рідному селі,
А тепер нам доведеться жити в чужій стороні.

*(Записано від Катерини Прончак
у с. Красновка на Донеччині)*

Рівня

Гори наші, гори, ліси між горами,
Скоро ми будемо прощатися з вами.
В горах ми родились, тут думали жити,
Задумала влада людей вивозити.
Вони нас вивозять, де степи і млаки,
Нашу рідну землю заберуть поляки.
Вони нас вивозять, ми там жити будем,
Та про рідний наш край ніде не забудем.

*(Записано від Ганни Стадник
у м. Миколаєві на Львівщині)*

Антон Чупіль і Віра Ветрова.
Херсонщина, 1956 р.

Літовиці

В горах я родився, в горах думав жити
Задумали рускі людей вивозити.
У вівторок рано сонійко ще сходить,
Український нарід на збори заходить.
На збори зганяют, на збори до школи,
І говорят людям покидати гори.
Покидайте гори, луки і долини,
Бо ми Вас веземо в Східну Україну.
В Східну Україну, на херсонські млаки,
Нашу рідну землю заберут поляки.
У неділю рано сонійко сідає,
Український нарід в вагони сідає.
Поїзд колихнувся в далеку дорогу,
Най ще раз погляну на ріднийку гору.
*(Записано від Фені Гавілей
у с. Дудчани на Херсонщині)*

ПОЕТИЧНІ СПОГАДИ ВИСЕЛЕНИХ 1951 р.

Іван Лаврінок, 1931 р.н., Лип'я

В садках між горами видніє село,
В долинах потічки чистенькі, як скло,
А довкола луки, гаї і поля,
Куди не поглянеш — все рідне Лип'я.

***

Дорогий краю, село родиме,
Я Вас вітаю, місця любимі.
Зелені ниви, ліси, могили,
Мої там літа із вами плили.
Рідна хатино, стріхо старенька,
Мила родинно, нене рідненька.
Вас привітати душа бажає,
Потіхи більше в світі немає.

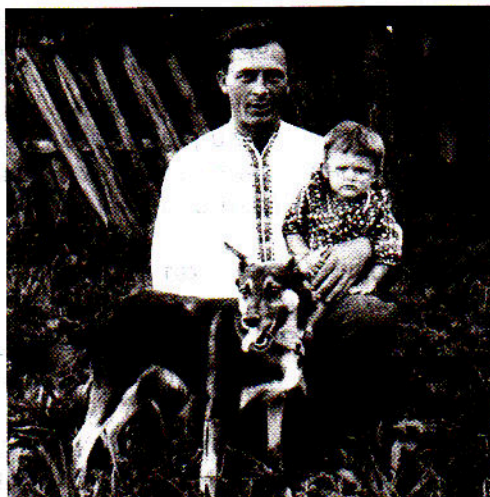
***

- Літа мої молодії, де-м вас загубив?
- Та під Вострим у тій студні, де-м водицю пив!

Родина Лаврінків біля зруйнованої дзвіниці в с. Лип'я.

Дмитро Воляр після
переселення в с. Хащів, 1951 р.

Дмитро Воляр, 1925 р.н., Літовищі

Жаль мені тих гір і поля, і тої хатини,
Де ми жили-годувались з малої дитини.

Згадую про рідню в горах, гаї і діброви,
Про пахучі гірські квіти і трави шовкові.

Пригадайте село рідне, де не нагулялись,
Та скоренько з Карпатами в поїзді прощались.

***

Лесі Завадській

Жаль нам тої сторони й тої полонини,
Певно, теж вона сумує святкової днини.

Але годі сумувати, та не униваймо,
Та про наші рідні гори пісню заспіваймо.

Гори наші високії, як вас не любити,
Де би добре нам не було, з вами хочу жити.

грудень 1985 р.

*Враження від поїздки з братом
Федором в рідне село влітку 1979 р.*

Як ідемо до сестри, кажу я до брата,
То заїдемо в село, там, де рідна хата.
Бо багато разів снилося, як собі там ходжу,
Деся по Версі, поміж хати в гушавинах броджу.

Як хотів би побачити рідну хату і поля,
Ті ліси, де пас корови, а ще більше коня.
Як цікаво, все знайоме, аж дух в грудях зупиня,
Залізниця, рафінерія там, де і колись була.

Всі знайомі мені села, милуюсь з гарних доріг,
І здається, йдем з роботи ми додому, до своїх.
Як їхати попри Вострий, там немає вже скали,
Нема води, як люстерко, де напитися могли.

На водицю із криниці набрав я охоти,
Що колись я пив із неї, як ішов з роботи.
Нема вже тої криниці, дорогу зробили,
Та й взагалі всі ті скелі трактором порили.

Уже й лісу не впізнати, так усе змінилось,
Де корови колись пас я, по гриби ходилось.
По ожину, по горіхи в гаю під Берцями,
Не впізнати, все змінилось, поросло корчами.

А у горбках на Полянї, де малим бігав колись,
Смерічки й сосни високі, лиш угору подивись.
Піднялися на Кичеру, я хотів сказати: стань,
На місцевість нашу гарну ось звідси поглянь.

Така рідна нам місцевість, Вуйка хата ось стоїть,
Та не пройдемо ми просто: загорожа, колючий дріт.
Біжимо й нема задишки, бо повітря свіже є,
Спішимо усе побачить, поки сонійко зайде.

Очі наші розбігались по залишених хатах,
До кожної приглядаюсь, хоча сам лечу, як птах.
Коби скорше до своєї, там, де підростав і жив,
Як прийшов я — аж не вірю, так і очі я закрив...

Нема нашої хатини, та й пляц не впізнали,
Ні потічка з боку хати, де полотна прали.
Ні криниченьки нема, з неї воду пили,
А тепер лише сльозить, корови столочили.

Заросло все трепетою, та й поля спустилі,
Ліси стали високими, а корчі згустілі.
На Данькових оком глянув, далі подивився,
Ані хати, ані стайні, лиш місток лишився.

Й Хом'якової нема, та й кругом сусідніх.
Все пропало, все змінилось — ні багатів, ні бідних.
Аж страшно подумати, все змінилося в наш вік.
Предки наші тут вмирали — батько, дідо і прадід.

А хто себе запитає, як так сталося й чому:
На своїй землі родився, а приїхав на чужу?
Не за щирість одні одним, не для згоди між собою,
За фальшивство, за шахрайство торгувалися землею...

Одна з небагатьох збережених хат зі старої забудови с. Літковиці

Ріка Сян поблизу с. Журавин

**Не вперше залишали хату
Спогади виселених 1951 р.,
котрих евакуювали 1940 і 1948 рр. у зв'язку
зі встановленням кордону по ріці Сян**

Остання депортація заторкнула села, розташовані вздовж ріки Сян, по якій після вибуху Другої світової війни СРСР і Німеччина провели лінію кордону. Це докорінно змінило життя людей, котрі раніше не вважали цю ріку навіть кордоном між сільськими громадами. Непоодинокі господарі мали хату на лівому березі ріки, а землю — на правому. Жвавими були господарчі, торговельні та й зрештою родинні контакти між селами обабіч двох берегів Сяну. Лінія кордону роз'єднала родини, обірвала сусідські взаємини, призвела до значних матеріальних втрат.

Після встановлення кордону радянські прикордонники швидким темпом почали відселення з будинків, що розташовувалися близько берега, а отже, потрапили в прикордонну смугу. За спогадами очевидців, відселення проводили настільки блискавично, що ніхто з селян не встигав навіть зорієнтуватися в ситуації. Мешканців спрямовували переважно на Рівненщину, звідки радянська влада вивезла німців-колоністів.

1941 р. між гітлерівською Німеччиною і СРСР вибухнула війна. Німці окуповують терен, кордон ліквідовується, а відселені совітами люди радо повертаються додому, відновлюють або відбудовують свої помешкання. Життя над Сяном триває лише кілька років. Після відступу німців і повернення радянської влади, бойки знову потрапили у прикордонну смугу. Чергового виселення мешканцям Смільника, Журавина, Дверничка, Хревти, Сокольного, Телешниці Сяної і Лобізви 1948 р. було не уникнути.

Лінія кордону завжди є лінією болю. А особливо, якщо вона стає залізною завісою, через яку не можуть зустрітися батьки і діти, брати і сестри. Марія Каніровська втратила рідну сестру і нареченого, коли вони перетинали кордон. Катерину Сиванич з Телешниці Сяної кордон назавжди роз'єднав з рідним сином.

Сьогодні, якщо дивитися на швидку течію гірського Сяну, який можна вброд перебігти за лічені секунди, важко уявити, що ще 60 років тому *перейти чи не перейти Сян означало жити або загинути*. Від людних поселень уздовж ріки, де вирувало життя, не залишилося і сліду.

Спогади очевидців «зачистки кордонів» ми наводимо окремо. Історії цих людей — свідчення того, як багато важили людські права взагалі і право недоторканності приватної власності зокрема за тоталітарних режимів.

Семен Джула

**Семен Джула, 1923 р.н.,
Хміль (з Дверничка
над Сяном)**

Я народився у Дверничку — селі над Сяном. В 40-му році робили кордон і нас рускі вивезли аж на Полісся, в Рівненську область. Ніхто не питав нас, спакували клунки і — вперед! А коли зайшли німці, ми усі вернулися у своє село, бо кордону вже не було. Але хати нашої вже у Двернику не застали. Тоді я побудувався не на тому місці, де прикордонна смуга, а

далі, під лісом. І тільки ми відбудувалися, обжилися — переселили нас в Одеську область.

Ганна Ватаг, 1930 р.н., Кривка (з Журавина)

Я народилася в Журавині. Коли зробили кордон, нас на 500 метрів від Сяну відселили. Тато тоді був в Аргентині на заробітках, а ми самі мучилися з тими переїздами. Тоді люди ніяких прав не мали, допомоги ніякої не давали.

Якщо ґазда біля ріки мав землю, яка потрапляла в прикордонну зону, втрату маєтку ніхто не компенсував.

А людей зі Ступосяну і Полонинського в 46-му році, коли знову кордон був на Сяну, взагалі перегнали через ріку як худобу. Вони ще більше набідувалися.

Михайло Ковальчик, 1928 р.н., Панищів

Як прийшли рускі, то виселяли людей від Сяну: хат 10 з Сокольного, нижній кінець Хревти, Телешницю Сяну майже повністю, а Панищів не чіпали, бо ми були далі від того кордону. А тоді й нас вивезли.

Катерина Шумовська, 1929 р.н., Панищів

Людей з Хревти, коли міняли кордони, переселили в Панищів. Кожної ночі — повно солдатів у селі. Увечері треба було закривати вікна. Не дай Боже, щоб хтось сміявся — то кордон, мала бути тиша. Так за руских було суворо наказано. А на польському боці — кричать, сміються, кличуть нас. Там людям так не забороняли, як нам.

Михайло Качур, 1925 р.н., Росохатий (з Сикавця коло Затварниці)

В 51-му році нас виселяли з людьми у Росохатого, бо ми там жили. Але я зазнав не одне переселення. Ми жили біля ріки Сян, по якій зробили кор-

Михайло Качур

дон між Союзом і Польщею. І так нам сказали, щоб за 800 метрів від тої границі і духу не було. Вивезли нас рускі з наших хат за 70 кілометрів у Розенбург під Добромилем, де була німецька колонія. А в 41-му році напали німці, вже кордону по Сяну не було і наші люди додому вернулися. А в 44-му вертаються рускі і кордон знову йде по Сяну. Нас знову виселяють, але вже не в Добромиль, а в ближчі села — в Росохатий, у хати, з яких людей на Сибір вивезли, і в Поляну, звідки поляки у Польщу поїхали.

Катерина Сиванич

**Катерина Сиванич, 1924 р.н,
Панищів (з Телешниці Сяної)**

Спочатку виселили нас в село Тростянець біля Бірчі. А як прийшли німці, тоді ми повернулися додому в Телешницю. Брат дім там збудував. А як вернулися рускі, знову виселяють нас, але вже ближче, у Панищів. Підселили до одного чоловіка на квартиру. Все життя нас ганяли з місця на місце. Не було спокою.

Першого сина я народила у Тростянці. Туди нас виселили з Телешниці, коли кордон по Сяну встановили. Якось я пішла до батьків у Телешницю, щоб побачити рідних, а дитину у

Тростянці лишила. І тут саме ставлять кордон рускі. Я буквально на пару днів запізнилася. До сина мене не пустили. Він залишився у сестри у Тростянці. Потім мій син з сестрою опиняється ще далі від мене — аж під німецьким кордоном, на Гурному Шльонзку. Я дізналася про них тільки в 49-му році, коли сестра написала до мене. Коли моєму сину виповнилося 11 років, його забрали до Канади. Тепер пише листи, фотографії надсилає. Пише, що знає, чому без рідної матері виріс.

Марія Каніровська

**Марія Каніровська, 1919 р.н.,
Хревт**

Нас виселяли вже не вперше. Спочатку вивезли нас у Рівненську область, бо ми дуже близько до кордону жили, а рускі кордон встановили по ріці Сян, у нас казали на ту ріку Біла Вода. На тому Сяну погинули моя сестра і мій хлопець з Солини... Потім ми самі з Полісся вернулися до Хревти. І знову нас вирвав диявол...

**Федір Мазур, 1932 р.н.,
Панищів**

В 40-му році наш хутір під Сяном Заберейстище (берести там росли) вивезли в Рівненську область. Перед тим звідти вивезли німців. Потім почалася війна і в 42-му році ми вернулися додому, бо границі вже не було, а йшли поголоски, що німці вертаються у свої хати на Рівненщині. Коли вернулися на Заберейстище, то побачили, що нашу хату прикордонники розібрали на дрова. Жили у сусідів до 44 року. А тоді зайшли рускі і знову тягнуть колючий дріт до Сяну, розорюють прикордонну смугу. А за кілька років частину Хревти знову виганяють. Тоді ми хату розібрали і поставили у Панищеві. За ті три рази, що нас гнали з місця на місце, жодної компенсації ми не отримали.

Марія Качур

Сусідки востаннє разом. Чорна, 1951 р.

**«Задумали рускі людей вивозити»
Спогади про перші поголоски
щодо виселення і реакцію на них**

Серед опитаних не виявилось жодного, хто би засвідчив, що перспектива виселення порадувала його і родину, або принаймі хтось зустрів цю звістку з байдужістю. Водночас опитувані не вірили у власну спроможність домогтися скасування рішення влади. Ймовірність розвитку подій на їхню користь вони вважали утопією. Зрештою, знаючи про масштаби діяльності репресивної системи в Галичині, виселення за сталінських часів, подібна реакція видається цілком закономірною. Втекли з села і переховувалися у лісі від виселення тільки дві дівчини з Поляни.

Врізалася у пам'ять людей і варварська вирубка лісів, яка після офіційного повідомлення навесні 1951 р. про обмін ділянками території супроводжувалась гаслом «рубайте ліс собі на хати». Психологічно це мало підняти настрій людей, хоч зі спогадів очевидно, що цього не було досягнуто жодними обіцянками. Також бажаного впливу на людей не справили розповіді односельців, направлених у колгоспи південної України, щоб побачити тамтешні умови.

Опитувані чітко пам'ятають, як виглядали і у що були вдягнені представники влади, котрі першими сповіщали про нову «перспективу». Райдужні картини життя на родючих чорноземах бойки не сприймали зокрема й тому, що в післявоєнні часи приймали голодуючих, котрі приходили до них за шматком хліба з тих багатих земель, куди бойків запланували виселити.

Після усвідомлення невідворотності виселення люди не полишали надії, що ще повернуться в рідні села. Спогади свідчать, що ця думка була чи не єдиною, яка ще могла підбадьорити.

Ганна Попідоха, 1895 р.н., Бандрів

З нашого села багатьох людей на Сибір вивезли. Чи не половину. Вночі приїздили і забирали. Як згадаю тих дітей роздягнених, як їх серед зими забирали... А тоді сказали: усіх вивеземо. Люди вже думали, що на Сибір. А комуністи кажуть: у Сталінську область. Попередили нас: не втікайте в ліс, ми все одно всіх спіймаємо і виселимо. Кажуть, наказ такий з Москви прийшов.

Марія Швець, 1929 р.н., Бандрів

У Бандрові прикордонники обступили село вночі. Молодих брали у першу чергу. Мого сина скинули з машини, а мене повезли на станцію. Картоплю людям взяти з собою не дали.

Любомир Лесишак, 1940 р.н., Бандрів

Про виселку почалися погоски раніше, як в 51-му році. Але люди в те не вірили, ніхто й слухати не хотів. Почали з пропаганди. Вчили дітей у школі писати заяву, що хочемо добровільно їхати. Щоб тоді тільки підписи поставити, що вся сім'я згодна.

Любомир Лесишак (другий зліва) разом з земляками з Бандрова в Устріках

Катерина Матішак, 1930 р.н., Бистрий

Спочатку приїхали агітатори зі Стрілок, з району. Казали людям, що треба їхати на схід, що там краще життя. А люди їхати не хотіли. Тоді направили двох чоловіків з нашого села — Михайла Оленича і Семчишака. Привезли вони з собою білий хліб і казали, що там добре жити, що там земля родить, врожаї. А через кілька місяців забирали по одному молодому з кожної сім'ї, щоб хати будували, як ми приїдемо.

Павло Мазур, 1921 р.н., Вільхівці

При совєтській власті треба було перевести багато кубів лісу на коня. Рубали ліси дуже. Ми ще й не знали, що нас перевезуть. Енкаведисти ходили і переписували, скільки людей у хаті. Але ніхто з людей не знав, чого нас переписують. А то все робили наперед, щоб усі були на обліку.

Євген Ницик, 1939 р.н., Гошовець

Плуг і передню телігу здав у колгосп, а задню закопав. А як нас виселяли, не викопував нічого. Думав, що повернуся.

Стефанія Токарська, 1935 р.н., Телешниця Сянна

Люди добровільно ніколи б не поїхали. Раніше агітували вербовщики, але ніхто не хотів. Тоді силою вивезли. На дорогу грошей трохи давали. Але переїзд — то гірше пожежі. Усього не візьмеш, а на г'аздівстві всього треба.

Михайло Стефанишин, 1931 р.н., Жолобок

Зробили у школі збори, що будуть нас переселяти. Люди кричали, вмлївали, виносили їх на руках. Та не було ради. Повезли нас у товарняках.

Мирон Дацько, 1944 р.н., Коросно

Коли нам сказали про виселення, ніхто їхати не хотів. Тоді поїхала делегація від наших людей. Взяли трьох таких, котрі мали прорадянські погляди. Показали їм коровай, виноград... Потім люди їм пригадували до самої смерті: треба було їхати туди, звідки поляків виселяли, а не на солончаки. Наших людей розкидали по 4-х хуторах. А залізничників — у Коросно була залізнична станція — міністер-

ство зв'язку перевело в Червоноград, щоб далі працювали залізничниками.

Ірина Гентіш, 1925 р.н., Коросно

Приїхали начальники зі Сталінської області й почали розказувати, як у них жити добре. Зробили збори. Дві жінки свідомість втратили. Ми не вірили, що тут таке добро.

Дарія Голубець, 1938 р.н., Коросно

Розлучали родини. Дідусеві, бабусі і брату-сироті наказали їхати в першому турі, а нам — у наступному. Прощалися на станції, біля вагонів. Сльози заливали очі, дороги додому не бачили. Тато сказав простувати цвяхи зі згорілого під час війни будинку, щоб збивати скрині для майна. В останні дні до нас часто приходили здичавілі коти і пси, шукали поїсти.

Ганна Васишин, 1930 р.н., Коросно

Приїхали зі Сталінської області три представники: Коваленко з Козацького, старий Карпенко з Октября, Микита з Решитилова. Кажуть: їдьте, там тільки ключ дістанете. Рилиха в обморок впала на тих зборах.

Ірина Мазур, 1926 р.н., Коросно

Як вийшли люди з церкви, нас оточили. Зробили збори — будемо вивозити. Як то все почало кричати, а тоді плакати, а тоді вmlвати. Ніхто не хотів сюди їхати. Вони казали: туди, де ми вас вивозимо, спокійне життя буде. Кажуть, що тут буде Польща, вас ніхто не залишить, а там на вас жеде усе готове. Спочатку вивозили з одного кінця села, а тоді — з іншого.

Федір Ципеняк

Федір Ципеняк, 1923 р.н., Кривка

У травні зробили у нас збори: люди, ви будете їхати, бо кордон знову переноситься. Люди в розпач впали: та куди їхати? Коли після

війни був голод в Україні, то до нас втікали, просили їсти, розказували, як "добре" в степах жити. Наші люди не хотіли їхати, бо хто хоче лишати своє, та й боялися, що будуть з голоду пухнути.

Катерина Вицівська, 1900 р.н., Кривка

Ми не хотіли їхати, баби так заводили. Але нікому не було вільно лишитися вдома. Пакували маєток, машини давали до поїзда.

Іван Пагулич, 1927 р.н., Літовищі

Приїхав Кустов з Херсонщини, він тоді був заступником голови колгоспу. Зібрали нас, були там також з КДБ і з міліції, і місцеві начальники. Почав нам розказувати Кустов спокійним тоном, наче нічого не трапилося, що нас будуть переселяти, бо нашу землю вже віддали полякам. А люди в плач, ніхто їхати не хоче.

Анастасія Кучів, 1925 р.н., Літовищі

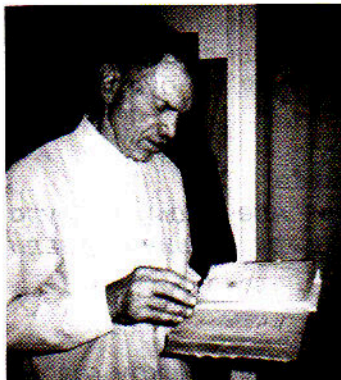
До останнього не могли змиритися, що це назавжди. Я собі думала: та невже я до хати своєї не вернуся? Хай тільки переселять, а ми назад вернемося! Потім люди якось uznавали, що тут комарі, води немає, спека.

Ганна Смолій, 1927 р.н., Михновець

Ще за польських часів декотрі люди почали цікавитися політикою, навіть комуністи у нас були. Та все ж більшість селян були аполітичними, жили своїми буденними клопотами. Але небажання їхати на схід — у цьому всі були солідарні. Начальники людям розповідали, як буде нам добре після переселення, а самі вдома не знали, як втішити своїх жінок і тещ. Люди казали: в хороше місце насильно не вивозять — у хорошому місці люди самі поселяються.

Ганна Кльок, 1922 р.н., Мочари

Я пам'ятаю, як робили збори, коли казали нам про переселення. Люди кричали, билися в істеричі. На Святу Неділю (Трійцю) послали дівчину, щоб подивилася, як тут люди живуть. Вона приїхала і розказала, що тут і земля родюча, хліба багато і вода є.

Іван Миндяк

Іван Миндяк, 1912 р.н., Мочари
В Мочарах збори були 5 чи 6 разів. Говорили нам про переселення. Кажуть, є така постанова, виселяємо ми вас на Україну. А люди не хотіли, казали: не поїдемо і все! Поїхала сюди дівчина, Федуня Мичківська. Розказувала, що тут все збудовано, на полях пшениця, кукурудза. А люди все одно їхати не хотіли. Тоді їм надоїло, що люди не хочуть. Наприкінці кажуть: піднімайте шум чи не піднімайте шум — все одно ми вас забираємо звідси.

Михайло Ковальчик, 1928 р.н., Панищів

Казали нам начальники так: якщо ми полякам дозволимо залишитися, тоді всі українці на поляків переписуться, щоб тільки не їхати з рідної землі. Тому, кажуть, їдьте усі, а далі видно буде.

Федір Мазур, 1932 р.н., Панищів

Уже жили ми у Панищеві третій рік, відколи хату подалі від кордону переставили, а тут приїхали уповноважені з колгоспу імені Леніна, з Миколаєва, парторг Христофор Юдін і завфермою Тихон Базиленко. Казали, що збудують нам хати, що будемо жити добре, що колгосп хороший. Люди не хотіли, та куди дінешся. Виселяють — і все. В Калинівку моя сім'я приїхала 22 жовтня. Ми їхали вже останніми, бо я був старшим групи «ястребків».

Марія Кіселик

Марія Кіселик, 1935 р.н., Поляна

Тато коня віз в Устріки, вже повантажив усе. А потім жаль йому стало, що ми мусимо їхати. Отак відразу — впав і вмер. Мій тато — Павло Дорош — був українцем. А мама — полька. Мамин брат, Юзик Ясляр,

кликав маму у Польщу, бо він сам повернувся у Чорну. Але то не так просто було.

Анастасія Коваль, 1922 р.н., Поляна

Ми деякі речі закопували, як нас переселяли. Бо все думали, що ще вернемося. Так воно і досі десь там закопане. Старі люди вже повмирали і ніхто ніколи вже його не знайде.

Ганна Стадник, 1933 р.н., Рівня

Багато вихідців з нашого села були в місцевій владі, головами колгоспів у інших селах. Але що б вони нам не казали, чого б не обіцяли, у людей дуже тліло в душі. Питали люди начальства, чи не можна якось відмінити те виселення.

Михайло Качур, 1925 р.н., Росохатий (з Сикавця)

В 51-му році пішли вже поголоски, що будуть вже і Росохатий переселяти. Люди казали: хто має право мене з моєї хати вигнати!? Не поїдемо! Моя земля, моя хата! Так кричали. А наші батьки вже звикли, бо вони вже таке не один раз пережили. Вони вже не кричали. Бо то все даремно. Погрузять, виселять і ніхто не питатиме, чи ти хочеш. Робили з нами, що хотіли.

Марія Мураль, 1922 р.н., Рябе

Жив у нас в Рябому на квартирі один начальник. Він якось прохопився, що будуть нас переселяти. Ми не вірили. Кажемо: та де, Колю, то ж повстання буде. А він нам: вас переселити — що дмухнути.

Марія Мураль

Катерина Жуковська, 1909 р.н., Рябе

Як сказали, що будуть виселяти, ми не плакали, а голосили. Нас вмовляли: та там такі люди, як і ви, будете там багатше жити, там земля краща, там уже все для вас готове. А як прийшов час, то нікого не питали, чи хочеш, чи ні. Загнали машини під двір, всі по-

житки спакували і повезли на станцію. Курей не можна було взяти, а тільки худобу. Меблі ми забирали, а ось двері чи вікна з хати брати не дозволяли. Треба було все залишити в чистоті і порядку.

Катерина Воляр, 1929 р.н., Скородний

Приїхали уповноважені до церкви і сказали нам, що будуть виселяти. Люди бушували, кричали, що не поїдемо нікуди. А вони: де ви подінетеся, поїдете!

Ганна Фук, 1927 р.н., Скородний

Коли збиралися виселяти, люди плакали. Зі Скородного було чути в Росохатий, так люди плакали. Особливо за молодими, які першими їхали, дуже завивали. Аж мороз йшов тілом.

Фаїна Різак, 1930 р.н, Смільник

Війна закінчилася, але життя мирним стало не відразу. Ще у Смільнику мого тата вбили. Наші люди багато всього в горах пережили, але самі нікуди не хотіли їхати...

Марія Яслик, 1928 р.н., Соколе

Спочатку люди дуже кричали, коли сказали нам про виселення. Навіть вірити не хотіли. А потім вже прояснилося, що це серйозно. Ніхто не виступав, як нас везли на станцію. Люди були залякані. Тільки питають як прізвище, а людина вже боїться, щоб на Сибір не забрали. Бо тоді не розбиралися, чи ти винен чи не винен.

Анна Зиньчак

**Ганна Зиньчак,
1918 р.н., Стебник**

Ми побралися з чоловіком у 35-му. Я була з Бандрова, а він — з Поляни. Хати своєї у нас не було. З 35-го по 48-й жили ми по квартирах, у 15-ти газдів жили. Тоді чоловік тягав на

плечах дерево з лісу і поставили ми у Стебнику хату. Три роки жили у своїй хаті, а потім нас виселили. Я вже мала шестеро дітей, як нас виселяли. То збожеволіти можна було: поставив хату, а тебе виганяють!

Роза Минзьяк, 1924 р. н., Стебник

У 51-му, як нас переселяли зі Стебника, було чути, як плачуть люди у Нановій, сусідньому селі. Спочатку забрали молодих на будову. Під жовтень забрали останніх. Нас перевезли спочатку у Барвінкове, згрузили усе під цвинтарем. Потім уже забрали нас у Шестаковку.

Микола Драп, 1919 р.н., Хміль

Біля сільради казали: підженемо машини і будемо виселяти людей. Люди не хотіли. Звідси приїжджала якась делегація. Люди плакали. Картопля залишилася у нас на городах. Їхали ми у три тури, бо не можна було усіх відразу вивезти.

Микола Драп

Іван Гурецький, 1942 р.н., Хревт

Обкладали наших людей не тільки податками, але й нормами на ліс. Як маєш коня, дають тобі відрядження в Береги і їдь, вези норму лісу. А як не маєш коня — йди рубати ліс.

Прийшли до нас у плащах і в чорних капелюхах. Один лисий був. Як зараз перед собою їх бачу, хоч я ще малим був. Вони кажуть людям: ми вас переселяємо, там вам буде добре. Дід поїхав у Видрині через Полянну до Штима, змолів п'ять мішків борошна. Знав, на яке «добро» нас везуть.

Поїхав один наш чоловік дивитися, як тут на Великій Україні. Повернувся, та й сказав, що тут добре будемо жити. Хто би тоді йому дозволив правду казати?

Павлина Сомар, 1939 р.н., Хревт

Вигнали нас нахально. Вікна, двері забили. Три дні ми чекали на станції восени.

Ганна Гурецька

Ганна Гурецька, 1932 р.н., Хревт
Нахально нас вивезли. Ми не вербувалися, а вимушено їхали. Перед виселенням приїздили до нас вербовщики. Кілька молодих людей зголосилися, але то одиниці. З сімейних ніхто не їхав, бо куди з дітьми їхати?

Катерина Сиванич, 1920 р.н., Хревт
Їхати ми не хотіли. Кричали. Плакали. Але нічого не допомогло. То все «на горі» вирішили.

Марія Гусак, 1923 р.н., Чорна

Їхати ніхто не хотів: ні багатший, ні бідний. Але у нас до того часу багатших уже й не було, бо все у колгосп позабирали. Люди кричали, казали: не поїдемо і край. Але підігнали машини, а куди ти дінешся? Казали, що Москва і поляки договорилися, що сюди поляки їдуть, а ми їдемо в Україну.

Владомира Ступак, 1937 р.н., Чорна

Перед виселенням норму наклали на кожного з лісозаготівлі. Казали, що то для тих, хто в Донецьк їде. Нас просто обманули. Ще ми не знали, що будуть виселяти, а вони почали переписувати наше майно: скільки саду, городу, яка хата... То кожен старався менше записати, бо податки були дуже високі. І то так гонорово на площі посеред села зібрали людей, зробили збори. Приїхав з Дрогобича Шаповалов, мило роздавав. Сказали, що ми будемо переїжджати, що там буде краще життя, бо тут немає на чому жити. Як колись євреїв, так тоді й нас вивозили.

Михайло Спас, 1928 р.н., Чорна

До нас після війни приходили люди голодні з Бессарабії. Ми знали, що тут ніякого добра не буде. Але нас агітували. Прийшов Дьомін у парусових туфлях, костюмі й вийшов на трибуну. Та наші люди його засміяли, не повірили тому, що він

обіцяв. Тоді нашим місцевим начальникам сказали: заспокойте людей, кажіть, що там добре, що допомогу дадуть*.

Ян Ясляр, 1923 р.н., Чорна

Ніхто не мав права лишитися вдома. Якщо ти мертвий — тільки тоді ти міг лишитися на рідній землі, а кожен, хто тільки дихав, мусив забиратися. Вивезли всіх, незалежно від походження.

Федір Гусак, 1929 р.н., Чорна

Люди робили рух: не поїдемо. З робітниками влада завжди рахувалася більше, ніж з колгоспниками. Тому їм насамкінець пообіцяли: розподілимо по нафтопромислах, щоб не втрачати спеціалістів.

Коли поляків вивозили з Червонограда до нас в гори, їх теж ніхто не питав, чи ти хочеш, чи не хочеш. Підігнали до вагонів — і вперед.

Єва Криль, 1918 р.н., Чорна

Де птах ся виведе, там і хоче жити. Начальство зробило збори. Сказали, що будуть виселяти. А люди — у крик, в плач. Як землю свою лишати?

Федір Гусак — перший голова осередку товариства «Бойківщина» в Долині

* Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 30 липня 1949 року переселенцям надавали одноразову грошову допомогу: 700 крб. — на голову сім'ї і по 250 крб. — на кожного члена сім'ї. На новому місці переселенці на два роки звільнялися від сплати податків. — Авт.

Останнє весілля у м'ясиці 1951 р.

**«Поїзд стрепенувся в далеку дорогу...»
Спогади про дорогу на південь
та перші враження від нового краю**

На залізничній станції Нижні Устрики влітку 1951 р. грав духовий оркестр. Однак ніхто не може згадати жодної мелодії, котру виконували музиканти. Кажуть, що будь-яка музика дисонувала з їхнім тодішнім станом душі.

Під час виселення насамперед (цікавим є визначення «першого етапу», що свідчить про ототожнення свого становища зі становищем ув'язнених), їхали групи, сформовані з молодих людей без врахування їхнього бажання і сімейних обставин. Роз'єднання родин сіяло ще більший відчай і збільшувало страждання.

Зі свідчень можна зробити висновок, що умови перевезення людей і їхнього майна були вкрай незадовільними. Для виселенців виділили вагони, непристосовані до пасажирських перевезень. Люди не знали про розклад зупинок і їхню тривалість. Натомість було налагоджено систему контролю за переміщенням кожного, і всіх, хто не встиг або свідомо не поспішав до вагона, обов'язково доправляли до місця призначення.

Харчування, догляд за худобою — все це лягло на плечі не організаторів виселення, а самих людей. Звичайно, про дотримання елементарних санітарно-гігієнічних норм, створення комфортних умов для немовлят, вагітних та немічних у таких умовах не могло бути й мови.

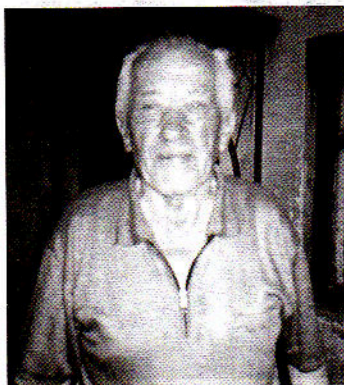
Проте втома від некомфортної подорожі пригнічувала менше, аніж побачений горянами вперше випалений сонцем степ українського півдня.

Любомир Лесишак, 1940 р.н., Бандрів

В 1951 році зробили збори. Виселення розділили на 4 етапи. Може, виселили би усіх відразу, але вагонів не вистачало. Виселяло військо озброєне, але не били, не стріляли. На кожну сім'ю давали піввагона або третину вагона. Худоба — окремо, люди — окремо. Тільки на станції люди довго мучилися, поки чекали своєї черги.

Павло Мазур, 1921 р.н., Вільхівці

На самому Вотриті було урочище, називалося воно Таборище. Старші переповідали, що туди колись втікали наші люди від татар. А як нас виселяли, вже нікуди не можна було втекти.

Павло Мазур

Михайло Рідош, 1923 р.н., Гошів

Машини підганяли, завантажили майно і — в Устріки на станцію до вагонів. Вантажили близько двох днів. Я тоді був бригадиром. Нас везли в останню чергу. Приїхали ми у Краматорськ, розвантажили матеріал, дошки, зерно, а з колгоспу не було машин. Близько тижня сиділи на станції, поки перевезли. Ходили за місцевим начальством, і нарешті виділили для нас транспорт — газон і полуторку.

Марія Косяник, 1924 р.н., Гошовець

Вигнали нас з хат — позабивали вікна і двері навхрест. На станції духовий оркестр зустрів людей, як на свято. А яке то свято, як людей виселяють?! З одного боку — худоба, з дру-

гого — люди. А про те, що будуть нас переселяти, раніше сказали. Зігнали нас на площі біля школи. Голова колгоспу Яблучко взяв старого Макара подивитися, як тут люди живуть. Повезли його на тік, щоб бачив, скільки зерна. На заставі нам казали: хліб є, сало є, а ви чого плачете?

Марія Витязь, 1927 р.н., Жолобок

У Жолобку ми побудувалися з чоловіком у 49-му. Намучилися біля тої хати. Понакривали снопами і ґонтом. А через 3 роки мусили все лишати. До станції в Устріках везли нас вантажівками, а тоді в товарні вагони брали корови, коней.

Йосип Слутий, 1920 р.н., Задвір'я (Мочари)

Нам не вірять, що ми постраждали. Кажуть, що у вагон добровільно сідали, з охотою їхали. А ми їхали, як під гіпнозом. Від горя не розуміли до кінця, що з нами роблять.

Ольга Мощич

Ольга Мощич, 1929 р.н., Дверничок

Я вийшла заміж у сусіднє село. До батьків мені було близько, тільки за Вотрит перейти. А тоді — виселяють нас усіх. Батьків з Літовищів — у Херсонську область, а наше село — в Одеську область. Їхати мені до брата і сестри — понад 200 кілометрів. Сім'я роз'єднана фактично. Але хто тоді про нас думав...

Ірина Гентіш, 1925 р.н., Коросно

Коли їхав перший ешелон, грав на вокзалі духовий оркестр. Люди просили: не грайте, то вам не свято, не бачите, усі плачуть.

Іван Пуняк, 1916 р.н., Коросно

Люди вмлівали біля церкви, коли їхали, особливо старші. Давали один вагон-пульман на дві-три сім'ї. Везли до Маріуполя, а звідти корів гнали пішки. Хто мав свій заготовлений ліс, тому дозволили перевезти. Сніг падав, а ми свої хати мазали.

Дарія Голубець, 1938 р.н., Коросно

В одному вагоні з нами їхали ще дві сім'ї. Мама їхала не з дітьми, а в іншому вагоні, де були наші корова і ялівка. На зупинках мама приносила нам молоко.

Ірина Мазур, 1926 р.н., Коросно

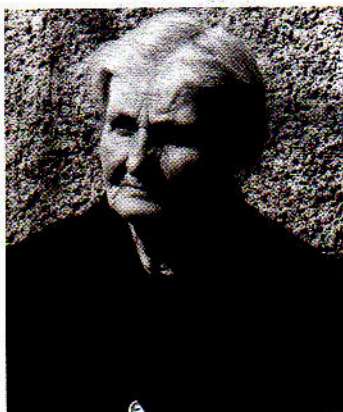
Їхали ми в товарному вагоні. Я була на восьмому місяці вагітності. Пам'ятаю, як моя сестра їхала з тримісячною дитиною. Всю дорогу тримали дитину на руках, усі по черзі. Було холодно, вагон дуже колихало. Дитині здувся животик. Воно спочатку кричало, а потім тільки пищало. Пелюшки не було де сушити, тримали їх у пазухах. Думали, що так воно і помре в тому вагоні. Врятували дитя тим, що розтерли животик горілкою. Тоді воно трохи заспокоїлося і заснуло. Ніхто тоді не зважав, що такій малій дитині треба умови для переїзду. Приїхали ми в Маріуполь. Дали нам машини бортові, щоб перевезти майно. Сестру з дитиною, правда, вже в кабінку посадили. А я ще гнала свою корову пішки.

Катерина Вицівська, 1900 р.н., Кривка

Перед тим, як лишити хату, наші люди всі кутки в хаті цілували і землю біля порогу. Ті хати ми лишили нашими сльозами вмиті.

Юзефа Крохмаль, 1905 р.н., Літовищі

Нашу родину виселяли на початку літа, в першу чергу. Їхали в непевність, про життя на Херсонщині не мали жодного уявлення. Сім'я велика, у мене діти на руках. Але зустріли привітно, розселили по квартирах.

Юзефа Крохмаль

Михайло Вуйчик, 1922 р.н., Літовищі

З Херсона нас везли теплоходом баржею аж до села. Дніпро широкий, води багато. Я аж злякався. Де ж ми вдома стільки води бачили? У нас Сян мілкий був, а всюди потічки маленькі.

Тих, котрі їхали останніми, підселяти вже не було куди, вони на березі Дніпра спочатку ночували.

Федір Грицуняк, 1933 р.н., Літовищі

Вивозили нас. Я їхав у поїзді, та й дивлюся — зовсім інший край, жити я тут не хочу. Думаю собі: я втечу з того поїзда і додому вернуся. Але мене спіймали під Києвом і все одно відправили в Херсон, у Дудчани.

Леся Завадська, 1931 р.н., Літовищі

Опинилися ми на Херсонщині так, як і всі. Нас, дітей (мама була у лікарні, а тато помер), під конвоєм солдатів повантажили з речами на машину і повезли в Устріки на залізничну станцію. А там посадили у товарний вагон і під дулом автоматів супроводжували до Самбора, а потім Львова.

Христина Петях

Христина Петях, 1916 р.н., Літовищі

Мої батьки першими поїхали в Дудчани. Казали, що там дуже погано, води немає, комарі кусають. А я сюди приїхала з людьми з Рівні. Мені одній так пощастило, бо я була близько знайома з одним начальником, він був з Рівні. Я прийшла до нього і попросила: переведи мене у Первомайськ, тут місто, легше жити. І він приписав мене до рівнян. А прості люди нічого змінити не могли. Записаний у такий-то колгосп у таку-то область — усе. Нікого не впрочиш, не вмолиш. Тоді строго було...

Василь Моцьо, 1932 р.н., Лодина

Напередодні виїзду з села голові сім'ї вручали переселенський квиток, документ на хату, підйомні на голову сім'ї і на кожного члена сім'ї. У день подачі транспорту люди виносили на подвір'я всі свої речі. На станції в чотирьохосьбовий вагон завантажувалося чотири родини з усім майном.

Я пам'ятаю, як перед подачею товарняка з'явився другий секретар райкому партії і заявив людям: «Одноосібників розміщати у трьох останніх вагонах. Ці вагони у Жмеринці будуть відчеплені і поїдуть на Сибір. Помилуємо, якщо зараз напишете заяви до колгоспу». Почувши це, односельці почали вмовляти одноосібників подати заяви. Однак заяв ніхто не подав. Райкомівцеві відповіли відкрито: «Якщо ми вже покинути рідну хату, то можемо їхати і в Сибір.»

Юлія Прончак, 1931 р.н., Мочари

Коли їхала з Устрік до Києва, так плакала, що дістала хворобу на очі. Лікували мене в Києві у лікарні. Казали лікарі: так плакати не можна. А мені було жаль з дому їхати, я досі плачу...

Іван Миндяк, 1912 р.н., Мочари

Худоба їхала окремо. В одному вагоні з нами їхала ще сім'я Нестора Михайла. Ліс теж ішов окремо, а клунки усі з нами. Картоплю не можна було перевозити. Але люди ховали її. Я забивав картоплю в діжки і так перевозив.

Ганна Кльок, 1922 р.н., Мочари

У першу чергу взяли на будову хат молодих і 10 сімей. У другу — 30 сімей. А тоді усіх інших.

Я була на 5-му місяці вагітності, як нас переселяли, а вже мала 4 дітей. В одному вагоні їхали по 3-4 сім'ї. Їли хліб, картоплю сушили. Картоплю забороняли брати з собою, казали, що вона хвора. А ми таємно везли. Гуси, качки можна було перевезти, а кури — ні. Під голим небом на Бандашові (станції) спали. На квартиру нас не хотіли взяти, бо багато дітей, ще й я з черевом. Бабка одна взяла нас у Лавровці на 2 місяці.

Свої хати ми мали залишити свіжими, чистими, вибіленими. Хати на замок у нас не зачиняли, бо злодіїв

Ганна Кльок
з невісткою та онукою

не було. Палицю підкладали, щоб було видно, що у хаті нікого немає.

Анеля Кучманич, 1925 р.н., Панищів

Нас сюди вивезли, хоч ми всі хотіли лишатися. Як рушив з Устрік наш поїзд, то так всі плакали, що руху поїзда не було чути, тільки людський плач.

Михайло Ковальчик, 1928 р.н., Панищів

Приїхали представники з району і кажуть: будемо кордон переносити. 120 чоловік забрали з Панищева на будівництво, тоді — 14 сімей, щоб прибирати. А останній тур виїхав з Устрік 14 жовтня. Деякі залишилися на 15 жовтня, бо не вистачало вагонів для корів і коней. Давали вагон на 2 родини.

Юзефа Капраль, 1939 р.н., Поляна

Як ми приїхали до Устрік, саме відправлявся ешелон з людьми, то стояв такий рев, наче худоба ричить. О-у-у-у! Хто з дверей, а хто з платформи — так усі плакали, так прощалися, наче вже ніколи не побачимося. Бо забирали не всіх відразу. Вже як перший тур поїхав, деякі люди раділи думкою, що їх вивозити не будуть. Колись так тільки євреїв у табори вивозили, що ніхто з них не міг лишитися. Старі люди ще й тут згадують, що колись євреї, як їх брали німці, так казали до наших людей, котрі по сусідству з ними жили: нами — розчинят, вами — помісят.

Анастасія Коваль, 1922 р.н., Поляна

Ще перед виселенням у нас агітували рускі, щоб ми їхали на Україну. Дві сім'ї записалися і виїхали. Оце було добровільно. А нас просто вигнали. Люди землю цілували, як їхали з дому. То не можна словами передати. Двоє дівчат ховалися, не хотіли їхати. Їх спіймали і силоміць запхали у вагони.

Катерина Воляр, 1929 р.н., Скородний

Коли нас вивозили, на станції в Устріках не всі люди попали в той ешелон, яким нас вивозили. Потім кричали, шукали одні других.

**Наталя Маройко, 1928 р.н.,
Скородний**

У нас був колгосп у Скородному. У людей все позабирали і гнали робити в колгосп. Я йшла молотити, а вже була вагітна другою дитиною. Коли мій чоловік завертає мене: йди додому, бо нас вже записали вивозити. Боже, як я плакала! За три дні ми мали приготуватися до виїзду. Я все кинула і почала картоплю копати, а вона ще тільки цвіла, молода зовсім. Поки їхали на схід, та картопля побилася і погнила у вагоні.

Наталя Маройко

Василь Брода, 1938 р.н., Скородний

Коли везли нас залізницею, ніхто не повідомляв, коли буде зупинка і скільки вона триватиме. Ніяких оголошень не було. Наш дід вийшов у Котовську. Поїзд рушив, а він не встиг добігти. Ми, діти, плачемо, батьки хвилюються, бо дід вже старий, хто йому допоможе. Але на кожній станції було все організовано, діда посадили на наступний поїзд, і так він нас знайшов.

Роза Завалькевич, 1931 р.н., Стебник

Бульбу везти не дозволяли. Казали, заражена, не везіть. Хоч самі ті начальники їли її і нікому нічого не було. Ми трохи перевезли картоплі таємно. Засипали її згори яблуками і так везли у скринях.

Катерина Созанська, 1930 р.н., Стебник

21 рік мала, коли нас переселяли. Мала двоє дітей, молодшому сину — 7 місяців. Виїхали ми 12 липня, якраз на Петра. Сама я з Рябого, у 1947 році вийшла заміж у Стебник, люди нас познайомили. Як привезли нас сюди, рятували люди мого сина. Так його животик болів... Я ще годувала його грудним молоком. Воно води хоче, а прокип'ятити — ніяк.

Іван Ричак, 1920 р. н., Стебник

В 50-му році сказали: будемо вас переселять, обмін території, там кривди вам не буде. Лишили господарство, природу, а

як вийшли з вагонів, то тут було, як у пеклі: літо, спека, мухи, ніде ні краплі води, ні трави худобі.

Марія Яслик

Марія Яслик, 1928 р.н., Соколе

Я їхала з однорічною дитиною. А вже була другим вагітна. Картоплю брати нам забороняли. У дорогу брали сухарі. Корів доїли, як поїзд спинявся, пили молоко. А як вже поїзд їхав, треба було швидко збиратися. Там ніхто нікого не ждав.

Ганна Гурецька 1932 р.н., Хревт

Люди, котрі першими виїхали, навіть городи викопати не встигли. Впроголодь жили перші роки.

Іван Гурецький, 1942 р.н., Хревт

Як їхали, все лишили в порядку. Дід ключ повісив на цвях. Приїхали до Устрік, усіх нас повели у баню, потім — у старі вагони, оббиті дерев'яними дошками. І сюди ми їхали 2 тижні. Корови взяли з собою. А треба було їх напоїти, накармити.

Іван Файчак, 1931 р.н., Хревт

Моя жінка Ганя, як її тут привезли, не витримала Бессарабії, та й втекла. Але повернули її знову в Пересадівку. Така вже наша доля.

Марія Терлецька, 1932 р.н., Хревт

Музика на станції грала, як нас спроваджували до вагонів. А людям було не до музики. Виселили нас на 30-ку, так куток у селі називається, де переселенці живуть. Я їхала з дитиною восьмимісячною у товарному вагоні, пелюшки під собою сушили. Ті вагони не опалювалися. Привезли нас на Покрову. Кажуть у Верховній Раді: ви їхали добровільно, музика грала, ви весело їхали.

Ганна Гонска, 1922 р.н., Чорна

У Битків переселили 12 родин нафтовиків. На Першу Пречисту ми виїхали, а на Чесного Хреста приїхали. Дали пульман на

4 сім'ї. На худобу були окремі вагони. Везли нас вночі, а цілий день вагон стояв. 4 дні їхали в Битків. Дорогою корів доїли.

У нас були 2 хати: нова і стара. Як ходили переписувати майно, я подала тільки стару хату, щоб податок великий не платити. Так нам і заплатили тільки за ту стару хату.

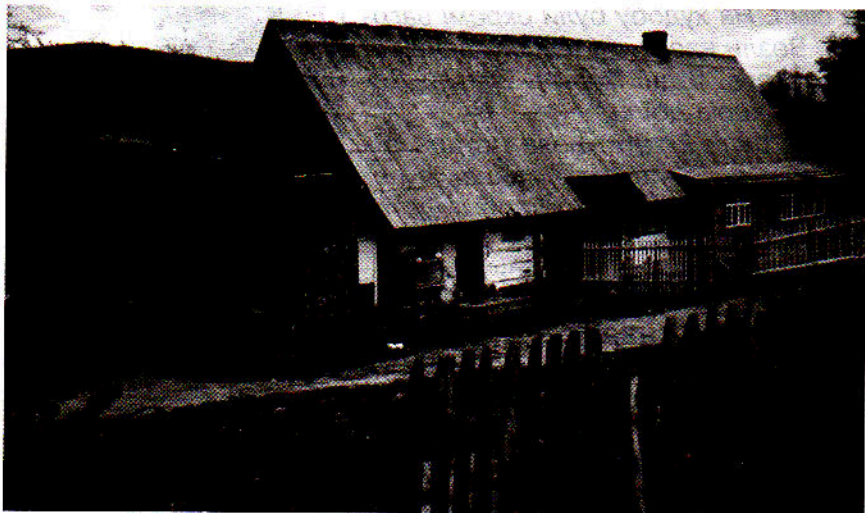
Ганна Гонска

Василь Кіч, 1922 р.н., Чорна

Ще в 50-му році було тихо. Тільки ліс почали масово рубати і кудись вивозити. А в 51-му сказали про переселення. З травня почали дівчат і хлопців брати на будівництво у Донецьк. На збір давали пару днів. Було й таке — робітників звільняли з промислу, щоб допомагали колгоспникам збирати врожай. Деякі кричали: я — робітник, я у колгосп робити не піду. Ось тих першими в Донецьк і відправляли. Котрі пізніше їхали, ті встигли картоплі накопати. А я залишився до кінця. Потім начальник нафтопромислу каже: їдьте у Дрогобич за документами, можна перевестися в Борислав, Ріпне і Битків.

Адам Хома, 1924 р.н., Чорна

Чорнян везли з Устрік на станцію Карань. Газда мав право взяти все, що хоче — січкарню, молотарку. Переселенські хати будували саманні і дерев'яні зі старого матеріалу.

Стара садиба у с.Чорна

**«У нас были хижі з дерева, як злата,
а вни нам зліпили з соломи й болота»**

**Спогади про умови життя на півдні
України відразу після виселення**

Першорядною проблемою на нових землях оповідачі називають відсутність даху над головою. Місцева влада намагалася вирішити питання, підселивши бойків до місцевих людей. Так створювалися труднощі як одним (доводилося ділити хату з незнайомими людьми), так і для других (вчорашні господарі потрапили у становище непроханих квартирантів). Бойки досі з вдячністю згадують про людей, котрі надали їм притулок. Варто наголосити, що родини бойків були багатодітними (контроль за народжуваністю не толерувала церква), в той час, як місцеві мали менше дітей. Також кожна бойківська сім'я привезла з собою овець, свиней, кілька голів худоби, яких теж треба було десь розмістити.

Частина виселених, котрим пощастило увійти у свою хату до зими 1951 р., були незадоволені якістю зданого житла. Про низьку якість «переселенських хат» свідчить і те, що багато з них не збереглися до наших днів. За спогадами ви-

селених з с. Хміль, хати були настільки вогкими, що вкорочували віку старим німецьким людям.

Опитані досі нарікають на невідповідність між оцінюванням залишених хат вдома і ціною хат на півдні. Значними проблемами бойки вважали відсутність деревини на опал і малу кількість лук для випасу худоби.

Любомир Лесишак, 1940 р.н., Бандрів

Виселили в три села на Донеччині, тоді називалася Сталінська область. Далеко від Донецька, в найгірше місце. Дали нас до місцевих людей, а вони бідували. На трудовдень давали дуже мало зерна. Нам дали підйомні, десь по центнеру пшениці. А хат для нас не побудували!

Катерина Матішак, 1930 р.н., Бистрий

Нас привезли в Миколаївську область, у село Жовтневе. Спека була така, що люди задихалися. Нас з усіма пожитками вивантажили просто на подвір'я до місцевих людей. Там ми жили до осені. А тоді взяли нас по квартирах, бо хати були не готові. Людям самим усе довелося доробляти. Приїжджали також з інших колгоспів, щоб помазати ці хати, але все одно першу зиму не всі зимували у себе.

Ми привезли з собою жорна. Дали нам 2 мішки кукурудзи. То ми її мололи і варили кукурудзяну кашу. Рік був дуже засушливий. Палити не було чим у хаті. Вночі ходили за 3 кілометри і носили солому. Брали кізяк, розмішували з соломкою і робили квадратики 30 на 30 сантиметрів, сушили їх, а тоді тим кізяком палили в печі.

«Переселенська» хата
в смт. Криве Озеро

«Переселенська» хата в с. Воскресенське

Марія Димитр, 1928 р.н., Вільхівці

Рубали ліс у Жукові якраз перед тим, як нас мали виселити. Потім кажуть: рубайте, то вам на хати. Але частину того лісу вже тут начальники розпродали, частину — пропили.

Павло Мазур, 1921 р.н., Вільхівці

Як приїхали сюди — наділили городу 35 соток. Вулиця Інгульська у нас є. Так там нашим людям давали хати з розібраних дерев'яних хат, які звідкілясь з Польщі привезли. За хату нам треба було заплатити 5 тисяч рублів.

Федір Димитр, 1924 р.н., Вільхівці

Ми ще жили за старими традиціями. Наша хата якраз була четверта від Берда. Згадую, як ми на Берді собітку собі робили. А тут не було чим палити узимку. Кураєм, кізяком палили. А треба було не тільки нагрітися, але й хліб спекти...

Михайло Рідош, 1923 р.н., Гошів

Федір Васильович Куреновський, комуніст, сказав нам їхати в Донецьку область. Заготовити 150 кубів лісу — то була норма на того, хто мав коня. Сказали, що на 5 дворів тут буде один колодязь. А тут не колодязі, а самі ями. По 2 сім'ї були в одній хаті. І в Куреновського Федорко жив. Тоді самі будувалися. Масове будівництво почалося у 70-х роках. Бо ті хати довго би не видержали.

Хати дали незакінчені. Я пішов до сусіда, щоб перезимувати перший рік. Мазали, а вже брався мороз. Затопили в грубі, а воно не висохло, вся хата цвісти почала. Вода в хаті у відрі замерзала. Місцеві казали: ви тут довго не будете, вертайтеся у Польщу. Якби нас тоді пустили, ми би усі вернулися. Тут дуже бідно люди жили за Сталіна.

Федора Космик, 1922 р., Гошовець

Робили тут за трудодні. По 300 грамів зерна давали за 1 трудодень. Корови наші тут похворіли і їх поздавали. Наші корови на Донеччині не витримують, бо спека велика.

Ганна Сирко, 1926 р.н., Дверничок

Першої зими з Хмеля і Дверничка вмерло не один і не два десятки старих людей. Хати були з землі, клали вальки, а ті вальки були вогкі. Палити не було чим, щоб підсушити хати. Люди дихали тою вологою і не витримували. Худобу тримали переважно у сараях, які збивали з дощок, привезених з дому. Дитину я народила в Миколаївці в соломі. Акушерка дивувалася: в соломі, в такому холоді, і дитина здорова!

Михайло Стефанишин, 1931 р.н., Жолобок

Ліс, який ми вдома заготовляли, не пішов на наші хати. Начальство розпорядилося колгоспні сараї поставити. У травні забрали мене і ровесників хати будувати. Усього 28 чоловік з Жолобка. Жили ми у старій школі. Так по черзі усіх людей привозили, а хат готових ще не було.

Йосип Слутий, 1920 р.н., Задвір'я (Мочари)

В 60-ті роки рибгосп почав ставки роботи. Затопили

ГОЛОВНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ ПРИ КАБІНЕТІ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

79008, м. Львів, вул. Підвальна, 13. Тел. 74-13-23, 72-69-22

Л.О. № 2001 р. № 70-5065-04

На № _____ від _____

Галузеві Я.О.

АРХІВНА ДОВІДКА

В документах обласного архіву значиться, що родина у складі:

Солова родини: *Христовський Сидорік Миколай, 1903 р.н.*
Члени родини: *Христовська Тетяна Володимирівна, 1919 р.н.*
Христовська Анна Сидорівна, 1924 р.н.
Христовська Парис Сидорівна, 1928 р.н.
Христовський Тарас Сидорівич, 1944 р.н.

у 1987 році була переселена у *Фоневичку с/с. з сім'єю з вулиці №44 з території, яка ввійшла до території з с. Воростинка Миколаївського району Тернопільщини*

При переселенні ними було залишено господарське майно, яке складалось із *тютюну, сиринку - 4 кг, сталеки - 60 кг, швейної машини - 1 шт, сиринку з мех. частиною, меблів, матеріалу - 1 кг, вартістю зазначеного майна - 1018 (сума тит. вилучення) при в торговельних цінах*

Підстав: *р. л. 3828, ст. 92, ар. 20, ар. 1193-1195*

Інших відомостей немає.

Директор архіву
/ Зав. відділом

В.І.Кучинда
Й.Л.Штабман

8 хат, в яких жили наші люди, щоб зробити ставок. Дали тим людям цеглу і кажуть: знову будуйся.

Іван Голубець, 1923 р.н., Коросно

Хати нам ставили саманні. Саман — то така цегла з соломи і болота. Першої зими нас було 9 в одній хаті. Сходилися одні до других. Взимку немає чим палити, хіба що кураєм. А влітку — спека, наші люди до такого не звикли.

Іван Пуняк, 1916 р.н., Коросно

Хати будували тільки за визначеним планом. Ні більшу, ні меншу. Хоч десятеро дітей в хаті, ніхто тобі більшої не поставить.

Микола Васишин, 1931 р.н., Коросно

Будинки будували з саману. Заливали у форми десь 30 на 15 сантиметрів жовту глину з соломкою, а тоді сушили. Хати були 8 на 5 метрів в Октябрі. А далі люди самі добудовували собі стайні, комори.

Ірина Гентіш, 1925 р.н., Коросно

Казали, що ключі від хат дадуть. Дали підйомні гроші на главу сім'ї і на кожного члена сім'ї, але на ті гроші особливо не розживешся. Щоб ту хату спорядити, треба було ще вкласти труду і грошей немало.

Катерина Вицівська, 1900 р.н., Кривка

Жили спочатку на квартирах. Потім збудували нам хати. Ми робили — з нас вираховували гроші за ті хати. А за ті, котрі залишили, нам гроші заплатили. Правда, платили за наші хати у Кривці мало, а тут треба було заплатити багато, хоч хати були не дуже...

Федір Ципеняк, 1923 р.н., Кривка

Везли нас баржею по Дніпру. Поселили на квартиру в Малих Гирлах, бо хат ще не було. Мати накопала молодій картоплі, як ми їхали. І слава Богу, хоч тієї трохи мали.

Іван Пагулич, 1927 р.н., Літовищі

По 5 тисяч платили за меншу хату. А моєму татові дали в Дудчанах більшу, бо у нас була велика сім'я. То за більшу хату та-

то платив 10 тисяч рублів. Хати не були з такого лісу, як у нас. У мого сусіда, наприклад, була хата з матеріалу з курної хати, все таке чорне було, задимлене, як будували. Звідкілясь той старий матеріал привезли і таке негодне для наших людей виділили.

Хати, залишеної в Літовищах, мені дуже жаль. Хата на 20 метрів, у центрі села, колодязь, 2 стайні, високий мурований погриб. І за все це нам дали дуже мало, я не пам'ятаю точно, але менше тисячі. Є різниця? Гарна хата за кілька сотень і с'як-так склеєна за 10 тисяч?!

Михайло Вуйцик, 1922 р.н., Літовищі

Ось тут біля моєї хати, де ми зараз сидимо, у 51-му році ячмінь ріс. І по тому ячменю і йшла розбивка на хати. Перші хати будували від цвинтаря, тепер — вул. Карла Маркса. А потім — нагору йшли вулиця за вулицею. Мене привезли сюди молодим, щоб хати будувати. Село у нас було велике, хат треба було набудувати багато, за одне літо не встигнути. Спочатку жили ми у Цегельнички. Потім один рік жили у Кулика, поки у свою хату не пішли. А сіни, стайню я поставив аж у 60-х роках.

Родина Михайла Вуйцика

Ганна Кльок, 1922 р.н., Мочари

Хати будували, за ті хати платили, а через років 10 вони завалювалися. Холодні ті хати були. На повалі — сніг. Два корита снігу нашкребли з повали. Відро води в хаті замерзло. В 66-му році будували вже свою хату самі.

Михайло Ковальчик, 1928 р.н., Панищів

За залишені хати нам заплатили. Але звісно не стільки, скільки вони коштували. Вираховували за нові хати 5 тисяч рублів

з тих наших трудоднів у колгоспі. Виплачували десь років 5 чи 6. Два роки переселенці не платили податок на город, а потім знову платили. Переселенські хати були 6 на 8 метрів. Наша вулиця Суворова називалася Дерев'яною, бо хати тут усі були переселенські. Хати ті не вартували доброго слова. Понабивали рейки, поштукатурили. Якби взяв у руки кочергу, то міг пробити ту хату у любому місці. Тепер у нас всього 2 старі хати лишилися, а решту люди самі розвалили.

Катерина Шумовська, 1929 р.н., Панищів

Нас ще вдома гнали нас ліс рубати у Жукові. А тут дали нам старі хатищі, не доведені до ума. Вже мороз був, а я ще валькувала з бабою Христоєю. Хто раніше приїхав, той ще встиг помазати за тепла, а як ми приїхали пізніше, то намучилися ще більше. Завалила я ту свою хату ще в 73-му році.

Іван Соколовський, 1921 р.н., Панищів

Коробка була, а вікон, дверей не було. Матеріал давали, а люди вже самі доробляли ті хати. Бо де дінешся? Платили потім по 5 тисяч за ті хати. Довго виплачували, бо в колгоспах зарплати не було.

Марія Лучна, 1912 р.н., Панищів

Ті хати, які нам тут дали, були нікчемні. Люди намучилися. Діти плачуть, а їсти нема чого, розігріти, зварити немає на чому, ані деревця якогось...

Анастасія Коваль, 1922 р.н., Поляна

Хати покривали очеретом. Били дошки, а туди вальки наклали. І за це треба було виплатити 5 тисяч рублів! А важко було віддавати, бо у колгоспі тільки палички ставили!

Галина Галаза, 1916 р.н., Росохатий

Коли ми їхали, я хотіла плиту з хати взяти. Не дозволили. Наказали побілити і чистеньким все залишити, бо в наші хати люди прийдуть. А у нас ніхто й не поселився з поляків. Нові хати розібрали, старі — попалили.

Тут нам не солодко було. Вже морози вдарили. Прийшли у хату, а там ні вікон, ні дверей, тільки піч. А розпалити немає

чим, хіба купка соломи. Чоловік на плиті спав, а мене лахміттям накрив.

Михайло Качур, 1925 р.н., Росохатий

Я приїхав сюди в першу чергу. Молодих тоді брали хати ставити. Нас висадили на станції в Любашівці, а потім вже сюди привезли. Тут, де ми тепер сидимо, був голий степ. Ні деревинки. Матеріали на будову нам привозили з Західної. Там рубали ліс, якісь хати розбирали. Ми вручну розпилювали те дерево. Хати ставили з вальків: солома і болото. Коло Бугу копали, місили. Дівчата ті вальки робили. Всі хати були під очеретом. То вже пізніше люди поперекивали по-людському. Як люди приїхали, то були готові тільки три хати. Майже всі першу зиму на квартирах були, а з весни все самі доробляли, матеріали нам давали. Хоч у документах писали, що все готове нам дали.

Ірина Габуда, 1935 р.н., Рябе

Шлаконабивну хату нам дали — стіни і дах. Як будеш жити без вікон, без дверей? Були ми на квартирі у дядька. Їх п'ятеро і нас троє, а кімнатки всього дві. Так зимували. А навесні почали самі ту хату до ума доводити.

Катерина Прончак, 1923 р.н., Рябе

Перед виселенням на всіх наклали норму з заготівлі лісу. Кожен працездатний мав заготовити близько 20 кубів. Кажали, що той ліс ми заготовляємо для себе. Привезли нас у Сталінську область до станції Хлібодарівка. А тоді розподілили нас у Красновці по квартирах. Хат для всіх не було, а ті, які були, виглядали страшно. Бо ми звикли до нормальних хат.

Катерина Воляр, 1929 р.н., Скородний

На цьому кутку у Кривому Озері, куди нас привезли, була одна криниця, як ми приїхали. Тоді кожен сам собі копав.

Василь Брода, 1938 р.н., Скородний

Старшим людям важко було звикнути до нового клімату. У нас вдома ліси, гори, дощі часто, спека легше переноситься. А тут

Анастасія Глух
та Микола Крохмаль

приїхали на голий степ, сонце пече, дихнути немає чим.

**Анастасія Глух, 1927 р.н.,
Скородний**

Нас молодими привезли сюди, щоб помагали хати ставити. Як батьки приїхали, то дали нам хату не мазану. Палити не було чим. Дали нам гарбу соломи на всю зиму.

**Василь Куцмида, 1932 р.н.,
Скородний**

Нас взяли сюди влітку, як тільки вишні починали квітнути. Тут був голий степ. Починали закладати фундаменти. За кожним селом з району була закріплена вулиця. Приходили люди з колгоспів, допомагали. Зі Скородного нас бу-

ло чоловік 30. Спека нас дуже мучила. Хати ставили з лампа-ча. Глину брали з того озера, яке зараз засохло. Хати накривали очеретом. Підлоги ніякої не було. Вікна і двері робили у майстерні.

**Катерина Штим, 1911 р.н.,
Скородний**

Вдома ми залишили нову хату. Якраз побудувалися перед виселенням. У нас сім'я була велика і хата велика. Прийшов до нас секретар сільської ради, комуніст; почав хату міряти, записав, що уже три сім'ї живуть в одній хаті. А коли ми приїхали в Криве Озеро, нас усіх знову в одну хату, але вже не в таку простору, а в переселенську, малу. Хіба ці хати можна порівняти?!

Катерина Штим

Наталя Маройко, 1928 р.н., Скородний

Солома і болото кидалися в квадратики, і як воно висохло, тоді витягували з тих квадратиків. З такого нам хати робили. І то ще треба було мати щастя, щоб у ту хату вселитися. А комори, стайні, стодоли — то все самі наші люди будували.

Дарія Циктор, 1939 р.н., Скородний

Нам сказали, що хати наші вже готові, тільки ключі візьмете. А як ми приїхали, тут ще тільки будували. Їхали ми восени, картоплю вже викопали. З продуктів все можна було брати, і худобу всю, крім курей. Я приїхала сюди після 5-го класу, пішла відразу на ферму, бо діти малі були, а тато на війні загинув.

Роза Минзак, 1924 р. н., Стебник

Взимку не знали, де подітися. Хат готових ще не було. Виділили для нас 6 хат німецьких. У 54-му році хати, хоч і під соломою, вже мали усі. Потім вираховували за ті хати по 5 тисяч рублів.

Роза Завалькевич, 1931 р.н., Стебник

Десь у травні майже 20 молодих людей привезли на Гаврилівку. Хат мало було у Шестаковці. 7 на 8 — ото і вся хата. Сіни, кухня і світлиця. А люди приїхали сім'ями, дітей багато, худоба. Перший рік — страшна засуха. Наші корови звикли до зеленої паші, а тут один полин. Дітей годували пшоняною кашею.

Катерина Лисейко, 1937 р.н., Стебник

Хати нам дали нікудишні. Мокрі, обмазані кіз'яком. Як перший раз затопили — так стіни у хаті й поросли. Зерно попускало зелені пагони. Зелено було, як у гаю. Другий етап їхав 12 липня зі станції в Коросні.

Катерина Лисейко

Катерина Созанська, 1930 р.н., Стебник

До жовтня були на квартирі. Хати будували не капітальні. Планки забили навхрест, позабивали в них болота — ото і вся хата. Син старший мій ноги в тій хаті обморозив, пальці дитині гнили.

Іван Мінзьяк, 1904 р.н., Стебник

Хати холодні, стулені абияк, а тут ще й нема чим палити. Палили тут сміттям, кураєм. Син у бурках ноги обморозив.

Іван Ричак, 1920 р. н., Стебник

Хати нам дали нікудишні. В 66-му році я стару переселенську розвалив, а нову сам будував. Був бригадиром, купив цегли.

Мілена Дудик, 1938 р.н., Соколє

Як привезли нас сюди — страшні колючки, а ми вдома звикли босоніж ходити, у нас зелено, трава всюди. Покололи ноги тими будьяками. Жили на квартирі. Довальковували, доробили ті хати самі. Мені було 13 років. До школи ми вже не пішли, а всі на роботу.

Стефанія Токарська, 1935 р.н., Телешниця Сянна

Привезли нас, а жити ще не було де. Жили у місцевих по квартирах, коні віддали людям у сараї. Худоби з дому багато привезли. А де її подіти?

Христина Попіль, 1923 р.н., Хміль

Хати будували нам з глини, з чорного замісу. В чорні, не помазані ми заходили. Копали землю, лили воду, потім січку сипали, тому й мокрі були ті хати. Першої зими багато наших людей повмирало. Пішла цвілість, гриб усередині завівся. Холодно було, іній в хатах. А корови у багатьох просто у сінях зимували. Потім вже старалися якусь стайню поставити.

Я приїхала з першою групою. На будову будинків давали ще людей

Христина Попіль

з сусідніх сіл. Приїхали ми в домашньому одязі. Так і ходили у ньому, поки не зносили. Купити особливо не було за що.

Микола Драп, 1919 р.н., Хміль

Сирі ті хати були. Влітку їх будували, а взимку сиділи в них. Заміс був мокрий. Опалювати не було чим, хіба що кураєм, сміттям якимсь. То багато людей наших повмирало першої ж зими. Тут клімат інший, тут влітку дихати немає чим...

Ганна Хома, 1924 р.н., Хміль

Ми як сюди приїхали, засуха була велика. Збори робили і казали, що люди тут стали щасливими, бо як нас привезли, то дощ пішов.

**Антон Кучів,
1928 р.н.,
Панищів-Літовищі**

Наші люди привезли худобу. Корови тут дуже мучилися, поки звикли до клімату. А пасти їх тут у Калинівці взагалі немає де. У людей сім'ї великі, горня молока кожна дитина просить, а корова трави навіть влітку немає. На Херсонщині, куди мою родину вивезли, бо я народився в іншому селі, трави трохи є, там є де череду пасти.

Антон Кучів з дружиною, сином та онукою

Ганна Гладіліна, 1933 р., Хревт

У 51-му році возили ліс на станцію в Береги. Аж до самого виселення. Призналися під кінець: з того лісу будуть вам хати. Обіцяли хати і ключі, а довелося жити в хатах з глини, не з дерева, ще й самим все доробляти.

Федір Мазур, 1932 р.н., Хревт

Хати тут будували з саману. Брали землю з соломною і місими. Ставили стовпи, набивали глини, а потім забивали рейки,

щоб та глина трохи трималася. Ці хати — пародії на справжню хату. Хай вони залишаться не для людей, а для музеїв, як реліквії того часу.

Павлина Сомар, 1939 р.н., Хревт

Як приїхали в Пересадівку, одна коробка була, перестінки самі ставили, валькували самі. Корова жила у сараї в місцевих людей, ми їх попросили.

Ганна Гурецька, 1932 р.н., Хревт

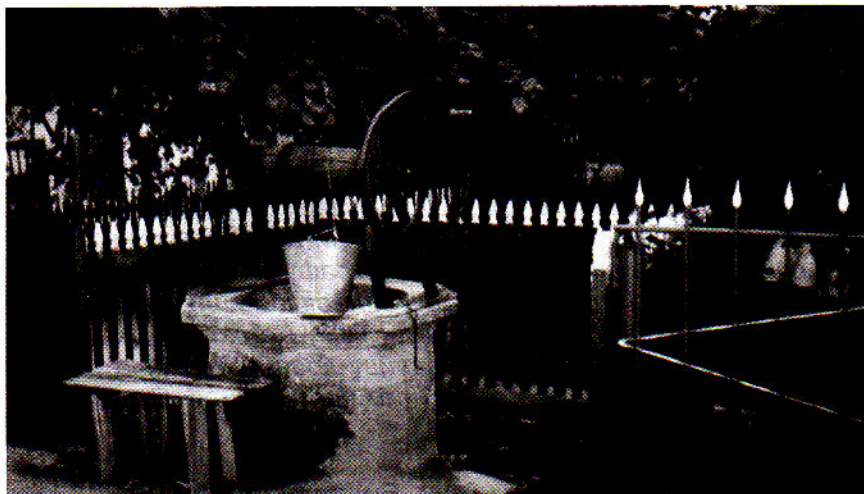
Приїхали ми сюди. На хаті висів комин, але груби не було. Хати були з сирої “цегли”, а та цегла — з глини і піску. Метраж хати — десь метрів 8 на 6.

Єва Кріль, 1918 р.н., Чорна

Вже за руских заставляли нас ліс рубати, нам казали: то для вас, щоб ви на новому місці побудувалися. А як ми приїхали в Тельманово, то б стовпів забили, рейки навскіс, а потім поміж ті рейки почали болото набивати. Ми як побачили таке діло, то втекли у Мічуріно — село в Тельманівському районі — поки там нас не приписали.

Іван Файчак з сином у Пересадівці, кінець 50-х рр.

Криве Озеро. У 1951 р. — єдина криниця для переселених зі Скородного

«Почали гадати, як нам виживати»

Спогади про пристосування до нових умов

Тяжко переживаючи розлуку з батьківщиною, більшості виселених з часом однак вдалося пристосуватися до умов українського півдня. Багато з опитаних заповняють, що якби можна було обирати місце мешкання самостійно, або якби вже після виселення ніхто не обмежував міграції і вони мали на руках документи, то їхні батьки і вони самі неодмінно поїхали би на захід України.

Виселені, котрі мали польське коріння, після смерті Сталіна обмірковували перспективи повернення на батьківщину. За спогадами, можливістю повернення скористалися далеко не всі внаслідок обмежень у термінах і чисельних адміністративних перешкод.

На півдні бойки намагалися возз'єднати родини, як наприклад, мешканці Коросна, котрі потрапили в різні населені пункти.

Любомир Лесишак, 1940 р.н., Бандрів

Почали ми будувати хати. Матеріал давали. Тягнулося те будівництво до 53-го року, поки Сталін не помер. В 53-му році мій батько і ще три чоловіки першими приїхали у Львівську

область. Це було якраз після смерті Сталіна. Потім родичі й сусіди почали їхати в Західну Україну — Червоноград, Бузький, Жидачівський, Дрогобицький, Самбірський райони. По всій Галичині роз'їхалися люди з нашого села. Фактично втікали, бо Сталін помер і вже було вільніше. Втікали не тільки тому, що такий вже голод був у тих колгоспах, а також тому, що кожен звик до зеленого краю, людям важко було в полинових степах. Але це ще не все. З Донеччини повтікали, а на заході не хочуть нас приписувати, давай штрафувати. Тільки ми вже всіма правдами і неправдами старалися залишитися тут, щоб не вертатися у Сталінську область. Тому в тих трьох селах, куди нас з Бандрова привезли, залишилося дуже мало родин, переважно усі виїхали на захід і там залишилися. Прижилися, розжилися, бо робили.

Катерина Матішак, 1930 р.н., Бистрий

Не подобалося нашим людям жити в степу, а з колгоспу би нікуди не випустили. Тоді хлопці їхали на курси шоферів, комбайнерів, а назад не поверталися. А дівчата мали один шанс — виїти заміж за хлопця з західної України, щоб можна було виїхати.

Микола Матішак, 1927 р.н., Бистрий

Я працював у Бистромому на копальні і мене не виселили в Миколаївську область, а перевели як нафтовика в Долину. Через рік після того, як наших людей виселили, поїхав я у Жовтневе, щоб одружитися з дівчиною з Бистрого. Приїхав, та й хотіли ми шлюб узяти в церкві. Церква була далеко, аж за 12 кілометрів у Мариновці. Голова колгоспу як довідався, що ми хочемо вінчатися, не дав нам підводи. Каже: якби не йшли до церкви, я би вам дав, а так — ні. Довелося тоді 12 кілометрів пішки йти в церкву. Потім привіз я свою Катерину в Долину, а до бистрян на схід ми відтоді тільки у гості їздили.

Василь Шимін, 1930 р.н., Бистрий

На сході наші люди приживалися дуже важко. Людину з гір кинути у степи — це все одно, що рибу з води викинути на берег. А влада все передбачила, щоб люди не втікали на захід: з колгоспів нікуди не випускали. А я був молодим хлопцем, я не хотів жити у пеклі. Записався на курси водіїв, бо тільки так

документи давали. А потім втік на Західну Україну. Тут теж нас було заборонено приймати, спочатку жив упроголодь. Але згодом влаштувався на роботу, життя налагодилося. За тим, що поїхав ближче до дому, ніколи не шкодував. Я досі співчуваю нашим людям, котрі залишилися там, бо людського життя у колгоспі вони не зазнали.

Катерина Єдинак, 1909 р.н., Гошів

У 54-му році був неврожай. Багато поїхали в Апостолове Дніпропетровської області, багато тоді верталися. Бо то вже всюди ми були не вдома.

Катерина Єдинак

Емілія Рідош, 1930 р.н., Гошів

За хати вираховували, а поки вираховують, то вже і хата та розвалиться. Розвантажували вагони з тим старим деревом, яке для нас перевозили, всі ті старі двериска, вікна... За черепицю платили, за шифер платили. Кізяком палили,

щоб хліба спекти. Не було тут лісу. Води теж не було. Один колодязь був унизу. У Краматорськ йшли в гумових чоботах, як на свято. У Дружковці робили на цегляному заводі. Брали не грошима, а сірою цеглою, щоб збудуватися. У всьому собі людина відмовляла, і так усе життя...

Марія Косяник, 1924 р.н., Гошовець

Везли нас сюди з тиждень. На станції Добропілля по 2-3 тижні сиділи, щоб нас перевезли. Худобу гнали пішки десь зо 50 кілометрів. Як приїхали сюди, то спали в одязі. Шахти тільки будувалися, вугілля не було. Хати дали 5 на 7 метрів. По 2 сім'ї жили в одній хаті. Тоді самі добудовували. В 60-х роках люди масово почали валити ці хати і будувати собі нові, цегляні. У 54-му році була страшна засуха. Близько 15 сімей поїхали на захід: Львів, Дрогобич, Самбір. Там і осталися.

Михайло Стефанишин, 1931 р.н., Жолобок

Уже зима, а у мене ще сіни були не помазані. Все сам робив: добудовував, стіни мазав. А хати такі: по кутках — опалубки, а посередині — соняшник. Холоди, а палити нема що. Бадилля з соняшника збирали, солону, курай. Наші люди не привичні до такого, не мали практики. Але вижили.

Марія Витязь, 1927 р.н., Жолобок

Церкви в селі не було. В 54-му році ще ходили пішки в Маріуполь у церкву і за хлібом. Не знали ми, як то палити вугіллям. Перший раз ледь не вчаділи, так у голову вдарило...

Ірина Мазур, 1926 р.н., Коросно

Село у нас велике було і нас поділили. Мене вагітну у Красноармійськ, а маму — в Октябрь. Ніхто нас не питав, хто з ким хоче. Змінити вже нічого не можна було, як ми приїхали. Через місяць я народила хлопчика. А ще через місяць приїхав бригадир і каже: неси дитину в садок, бо тобі вже треба на роботу. Я у плач: не залишу дитину. Нас таких було четверо, і нас хотіли судити. Одну жінку, котра мала дитину грудну, посадили на 3 місяці... Тоді прийшла мама, забрала дитину до себе, а я пішла на роботу.

Катерина Вицівська, 1900 р.н., Кривка

Спочатку люди речі не розпаковували, дерева не садили, все думали, що вернуться. А як вже віру втратили, тоді почали воду з криниць носити, садки почали рости. Пташки у садки прилітати почали. Веселіше стало.

Михайло Вуйчик, 1922 р.н., Літовищі

Тут носили парусові туфлі. Нагорі полотно, а внизу — гума. У мене дуже великий розмір ноги, я ніде не міг собі купити вбутися. Їздив у Кривий Ріг, Нікополь, Каховку, ніде не міг купити. Проїздив 150 рублів, щоб за 90 рублів купити нарешті собі взуття. А я вмю шити взуття сам. Спочатку, як тільки приїхали, я шив взуття вчителям, ремонтував. Потім кричали, що таким не можна займатися. Їм можна було нас переселяти, а мені собі вбутися зробити не можна було! Отака була правда.

Леся Завадська, 1931 р.н., Літовищі

У Дудчанах була нестерпна спека і плавні з комарами. Життя там було неможливе, справжня каторга. Хто звик до шуму наших лісів і гірських потічків, той божеволів від цих диких степів. Ми повернулися, хоч не додому, бо це було вже неможливо, але все ж ближче до рідного порогу. Я живу в Ходорові і дуже сумую за друзями свого дитинства: Срогими, Крохмалями, Ковалями, Славичами, Гризиками...

Ірина та Леся Завадські

Іван Славич, 1929 р.н., Літовищі

Наші люди жили серед лісів, тож вмiли гарно обробляти дерево. Багато чоловіків пішли столярувати, працювали на пилорамі. Тяжко робили, а тут ще й степ, пилюка, влітку дихнути немає чим. Жінок направляли бавовну збирати. Вдень сонце пече, а під вечір комарі кусають. Але потім клімат трохи змінився, бавовна перестала розкриватися, потім її взагалі перестали садити. Також багато наших жінок працювали на фермах.

Михайло Кріль, 1927 р.н., Лип'я

Нас виселили в Павлівку, як і всіх лип'ян. Тато був на Сибіру, мама померла, а ми приїхали з бабцею. Тато оженився в Сибіру, там народилося у них троє дітей. Потім ми з Павлівки приїхали до тітки у Долину. Майже половина лип'ян поступово перебралася на захід — у Долину, Стебник, Дрогобич. А в Павлівку я щоліта їздив на заробітки — сторожував на колгоспному городі. Батько повернувся з Сибіру 88-го року і помер у Павлівці. Там зараз ґаздує мій двоюрідний брат Кріль Федір.

Василь Моцьо, 1932 р.н., Лодина

Влітку більшу половину спекотного дня люди проводили в пивницях. Спеку переносили особливо тяжко. Але й взимку було нелегко. Важко було нагріти хату соломною, не всі достатньо заготовили брикетів кізяку, дим від якого виїдав очі. У ха-

тах порозсихалися і покривилися вікна, з вологого саману по стінах повиростала пшениця і бавовна. Понад кілометр носили воду на коромислах. За хлібом йшли 15 кілометрів у райцентр. І таку ж відстань долали щонеділі до церкви.

Катерина Лило, 1938 р.н., Мочари

Я приїхала сюди з Красновки. 20 років була дояркою. 14-17 гектарів за сезон пололи соняшника, кукурудзи, бахчі. Тут у Солнцево такі самі дерев'яні хати, як у Красновці, де люди з Рябого. Тільки у Красновці шлаконабивні.

Марія Лучна, 1912 р.н., Панищів

Місцеві молоді більше їхали в місто, а наші люди працювали на фермах. Документів нам не видавали. А наші люди купи трималися — батьки, брати, сестри. То ж для нас спочатку чужина була!

Ян і Юзефа Капралі з дітьми, 60-ті рр.

Ян Капраль, 1936 р.н., Поляна

Прийшла новина, що хто має польське коріння, той може їхати в Польщу. В 58-му році тільки Сташек, мій брат, встигнув виїхати. Він дітей не мав, господарство все швидко продав і поїхав з валізами. Тоді тільки 2 тижні давали, щоб зібратися і оформити документи. Приїхав Сташек у Поляну, побудувався, але не на нашому місці, а там, де колись євреї жили. Він думав, що ми повернемося і будемо будуватися. Родин 10 поїхали в Польщу. В 62-му році, коли я туди приїхав уперше, мені пропонували: залишайся тут, дітям і жінці ми зробимо виклик. Але я не хотів ризикувати. Тоді такі часи були...

Юзефа Капраль, 1939 р.н., Поляна

Після школи у 15 років я пішла полоти у поле, тоді — на ферму. Як хочеш іти у 8 клас — йди в російську школу. Село тут —

болгарське, української школи не було. З 7-го класу пішли наші дівчата доярками, свинарками, і так піднявся за наших людей колгосп.

**Анастасія Коваль, 1922 р.н.,
Поляна**

У нашому селі були й польські сім'ї. Але як нас виселяли, полякам лишитися не дозволили, разом з нами їхали. А як Сталін помер, тоді можна було вернутися, хто документи виробить. Але тільки полякам.

Анастасія Коваль

**Катерина Шумовська, 1929 р.н.,
Панищів**

В 51-му році був неврожай, а в 52-му році вродило дуже. Зробили люди по 2-3 тонни пшениці. Бо наші люди робили чорно. Без вихідних, без відпусток.

Михайло Ковальчик, 1928 р.н., Панищів

В 57-му році верталися додому люди, які мали польське коріння. Їхали з Одеси і я хотів поїхати. Але сказали, що не можна, що Миколаїв — засекречене місто, і я не вернувся. Полякам казали, коли виселяли: зараз нікому не можна лишитися, усіх виселяємо, але потім, хто буде хотіти, той повернеться.

Анастасія Глух, 1927 р.н., Скородний

Спочатку наші люди дуже тут мучилися. На зиму давали одну гарбу соломи, щоб опалювати хату. Я поїхала за тою соломою у куфайці і черевиках, та ледве не вмерла на тій підводі. Їхали ми волами аж із Секретарки в Криве Озеро.

Роза Минзьяк, 1924 р. н., Стебник

У 54-му році була спека страшна, багато людей не витримало і втекло в Западну. Душа все тягне до свого... Моя сестра Марія жила у Стефковій.

Катерина Созанська, 1930 р.н., Стебник

На зиму дали нам по центнеру зерна. Трудно було. Картоплю ми вдома залишили. Взяли 5 цеберок із 5-ти рядків, бо була засуха, не вродило. По степу ходили і збирали кукурудзу. На жорнях мололи кукурудзяну кашу і на тій каші жили. Потім уже посадили городи, були у нас і помідори, і огірки, і капуста.

Наші люди роботящі. Пішли доярками, свинарками — і колгосп розбагатів.

Василь Марич, 1927 р.н., Стебник

Як я вперше пробував розтопити піч вугіллям, то був увесь у сажі, чорний, як африканець. Ми вдома палили деревом, ми не знали, як палити вугіллям.

В 54-55-му роках почали будуватися самі. У радгоспі отримували 75-80 рублів. Будував хату не менше 10 років. Переселяли нас у хати метрів 6 на 8, а самі будували — 7 на 11.

Наш священник о. Калужнянський переїхав у Терло, на третє село, де його дочка вчителювала. Через 3 роки помер. Тут наші люди ходили по коляді, вислали йому гроші, щоб найняти Службу Божу. Тоді ходили тільки по своїх, бо місцеві не знали, що то таке. Тепер уже кажуть: заходьте.

Катерина Магац

Катерина Магац, 1923 р.н., Соколе

Ще вдома у нас колгоспи робили і коней у всіх забирали. А мої брати не дали коня. Ми його вигодували з маленького. Усі дивувалися, як ми коня привезли з собою. А тут кінь ще й як приготився!

Спочатку на квартирі ми 8 місяців жили. А потім таки виділили нам хату. Як довго я за неї потім розраховувалася! І корову свою за неї віддала, щоб з боргів перед колгоспом вилізти.

Ганна Сирко, 1926 р.н., Хміль

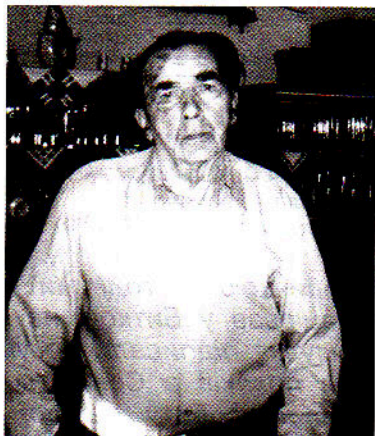
Спочатку люди боялися гнати корови в сільську череду. Баба йшла з дитиною і корову вела на мотузці. А потім дали корови у череду, бо так вигідніше.

Микола Михайлишин, 1911 р.н., Чорна

На копальні в Чорній працювати було добре, заробітки були. А як нас виселяли, то мене взяли з молодими хати будувати. 14 хлопців і 4 дівчат привезли в Мічуріно. Нас хотіли взяти в колгосп, а я кажу: я не член колгоспу, я робітник, я в колгоспі робити не буду. Тоді в колгоспі грошей не платили. Потім пише з Биткова Микола Гусак: приїжджайте сюди, тут є робота для вас.

Василь Кіч, 1922 р.н., Чорна

У Битків на Івано-Франківщині поїхали Микола Гонський і Микола Гусак. Приїхали і звідти пишуть: тут є газ, вода, квартири, тільки треба сходами ходити. Я поїхав у Битків. Дали мені барак, де колись робітники-поляки жили. Усього одна кімната, а нас семеро: батько, мати, брат, сестра, я, дружина і маленька дитина.

Василь Кіч

Владимира Ступак, 1937 р.н., Чорна

Нам квартири у Биткові виділили, тому люди, котрих у Донецьк вивезли, дуже нам заздрили. Багато чорнян потім звідти повтікали в Долину, Надвірну. Бо в Донецьку справжнє пекло було.

Катерина Кочержат, 1926 р.н., Чорна

Нас переселили в Тельманово, але звідти через 2 роки ми втекли. Приїхали в Борислав до мого вуйка Стефківського, він був бухгалтером на нафтопромислі. Я працювала в Модричах на кухні. А тоді прийшов такий наказ на Західну Україну, щоб

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННИЙ БАНК СОЮЗА ССР
 (отдел управления Сельхозбанком)
 № 610 руб. — коп.

Серия И
 Квитанция № 306232

до мая 19 59 г.

На основании доверенности Владимира Оби-
 канторы Сельхозбанка от Николая 19 57
 № 610 мною Николай Иванович
Владимир Иванович
Николай Иванович
 принято от г. Ковалева Евсей
Ивановича
 (должность, фамилия, имя, отчество)
 (наименование объекта и адрес — населенный пункт, село, деревня или хутор)

С. Ковалев

и погашение задолженности по ссуде, выданной на
срочно 19 г. Руб. 606 коп. —
 % по ссуде . . . . . Руб. 4 коп. —
 пени за просрочку . . . . . Руб. — коп. —
 Всего Руб. 610 коп. —
Руб. наличный плат

(подпись)

С. М. П. Иванов
 Сельхозбанк (подпись должностного лица, принявшего платеж, разборочно)

(без печати банка квитанция действительна)

Квитанція С. Ковалія
 про сплату кредиту
 на будівництво хати, 1959 р.

табличкою. І тоді ми втекли на Івано-Франківщину. Я працював у Биткові на нафтопромислі. А коли Хрущов і Гомулка підписали документи про можливість репатріації для поляків з Союзу, я вернувся у Чорну. Репатріантам давали роботу першої категорії й допомогу. Ті, котрі повернулися з Одеси в Поляну, отримали допомогу від Червоного Хреста. Наприклад, Юзефчик з Устянової, коли приїхав з України, переночував у старого сусіда, тоді купив якусь дерев'яну халупу, ще пізніше — побудувався, хоч ніхто йому особливо не допомагав.

усіх, котрі зі сходу повтікали, не приписувати і на роботу не брати. Мій чоловік працював у клубі і його з роботи вигнали. Мама захворіла, і ми поїхали у Битків, куди переселили частину нафтовиків. А з Биткова у 59-му році приїхали в Долину. Дали квартиру на 2 сім'ї. Ще й приписувати не хотіли. Адже ми не знялися з обліку в Донецьку, бо втікали.

Ян Ясляр, 1923 р.н., Чорна

Спочатку нас з мамою завезли в Донецьк, у Грінталь. Там був такий порядок, що люди тижнями сиділи просто неба. Коли я запитав, де моя хата, мені показали чисте поле з паличкою, на якій значився номер. А документи, що я поселився в той дім, уже забрали. Я не хотів жити у полі з

Івано-Франківське обласне товариство «Бойківщина» під час Бойківської Ватри в Устріках Долішніх, 2002 р.

«Най ще раз згадаю про ріднийку гору»

Спогади виселених про враження від відвідання рідних сторін, переваги життя в горах та прагнення побачити батьківщину

Спогад про рідну землю в багатьох опитаних викликає ностальгійні почуття. Навіть ті з них, котрі були виселені неповнолітніми, запевняють, що добре пам'ятають своїх сусідів, де жили дідусі й бабусі, якою дорогою йшли до церкви, скільки землі мали батьки, які дерева родили в садку. Найстарші з опитуваних детально описують своє господарство і переваги життя в горах.

Деякі з опитаних досі шкодують, що на землю предків дозволили повернутися не всім, а тільки людям, котрі мали бодай частково польське походження. Висловлюючи зауваження і навіть занепокоєння з приводу занепаду аграрного виробництва на рідних землях, усі вони виявляють небайдужість до сьогодення і майбутнього краю, який перебуває в межах іншої держави.

Не заперечуючи примусовості виселення, двоє з опитаних висловили думку, що в горах вони не досягнули би такого рівня добробуту, як на родючих чорноземах.

Нарікання на сьогодні пов'язане переважно з незарахуванням стажу роботи за працю в індивідуальних господарствах, а також з труднощами, викликаними з задоволенням релігійних потреб: більшість депортованих були похрещеними ще в греко-католицькій церкві.

Любомир Лесишак, 1940 р.н., Бандрів

Поляки нас гарно прийняли, коли ми приїхали у Бандрів кілька років тому. У селі залишилися десь з десяток старих хат. А у Стебнику взагалі жодної хати немає. Є лише каплиця там, де була колись церква. У мене в пам'яті про рідне село залишилися поля. Все оброблене, засіяне. А що тепер? Поросло лісом, бур'яном. Поляки кажуть, що тут їм тепер не вигідно обробляти землю. Фактично край занепадає.

Марія Фляк і Павло Філь

Марія Фляк, 1926 р.н., Вільхівці

У мого брата тесть був поляком, то вони повернулися. Живуть десь під Телешницею Ошваровою. А ми — українці. Нам ніхто не дозволив повернутися, хоч там наша рідна земля.

На місці нашого села тепер — пуста. Навіть фундаментів від будинків не лишилося.

Павло Мазур, 1921 р.н., Вільхівці

Стаж наших людей, котрі працювали у Вільхівцях, у інших селах, пропав. У нас його не за-

раховують. Кажуть: ви на себе робили, колгоспів у вас не було. Але ж ми — як і вся Західна Україна — платили страшні податки!

Ганна Рідош, 1922 р.н., Гошів

Тут священик московський кричить, щоб не вклякали під час Служби Божої. А наш священик каже: віра від пози не залежить. І ми вкляємо, як вдома у церкві.

Я пам'ятаю, як майстер Цибеняк закладав фундамент під нашу церкву в Гошові, а я підмазувала. Я пам'ятаю нашу церкву, наче сьогодні там була.

Євген Ницик, 1939 р.н., Гошовець

У Гошовці нам було би краще. Ліси, чисте повітря, вода. А тут за кілометр досі воду носимо. Зробили скважину на 800 метрів, щоб вода була. А потім насос вийшов з ладу. І тепер носимо воду бог-зна звідки.

Раніше в Краматорськ ходили в церкву, а це за 50 кілометрів, брали священика на похорон із Святогорівки, це 45 кілометрів від нас. Вже шостий рік, як маємо греко-католицьку церкву. Ми хотіли священика з

Західної, зібрали підписи. Ніхто не перешкоджав. Голова колгоспу дав священику хату за рахунок колгоспу, дав матеріали для церкви. Будували церкву 60-70-річні, молодих не було.

В. Шимін на рідному обійсті з теперішньою господинею, с. Бистрий, 2003 р.

Ольга Мощич, 1929 р.н., Дверничок

Мій син мені тепер каже: мамо, а чого ви тепер тільки по-переселенському балакаєте? А я йому кажу: прийшла старість, родичі мої далеко, бо їх вивезли в іншу область, а як я ще згадаю про своє село?

Михайло Стефанишин, 1931 р.н., Жолобок

Вдома ми капітально готувалися до зими. 2-3 тонни картоплі мали у пивниці, дві-три бочки квашеної капусти, до 50 кілограмів сушених грибів. Сім'ї у нас були великі, дітей багато, земля родила слабенько, але тримали худобу. І ліс помагав нам вижити: гриби, ягоди.

Федір Макух, 1928 р.н., Журавин

Наші люди в горах дуже тяжко робили. Земля вся на косо-горах, родить бідно. У нас діти змалечку до праці привчені. А жили бідно завжди. Тепер я приїжджаю у Боберку, це село сусіднє з нашим, але їх не виселяли. То у Боберці, Хащові, Шандровці, де люди залишилися на своїй землі, вони набагато бідніше живуть, ніж ми на сході. Нахальним було наше виселення, але там ми би ніколи не мали того, що тут.

Юлія Голубець

Юлія Голубець, 1925 р.н., Коросно

Ми ходимо в православну церкву, бо греко-католицької не маємо. Але я маю фото Андрія Шептицького.

Катерина Вицівська, 1900 р.н., Кривка

У селі, куди нас переселили, церкви не було. То ми ходили у район, у Воронцовку попри берег. Так ближче було.

Тепер моє село — гола земля, нічого немає. Часто мені сниться, що я вдома. Перед очима стоїть все наше господарство. Земля

обсаджена, засіяна. А як прокинуся, то немає нічого. Коли мені таке присниться, то мені здається, що я все бачу, що я там, і все господарство там. А коли вранці встану, так мені якось легко, весело...

Анеля Кучманіч, 1925 р.н., Панищів

Священик вже вітається до нас: «Слава Ісусу Христу». Ми його вже навчили, як треба. Ми хотіли греко-католицьку церкву, але ходимо до православної разом з місцевими людьми.

Тут ми вже розжилися. Але все одно тут не так, як вдома. Вдома не було засухи, були ліси, повітря чисте, легко дихалося. Гриби, малину, ягоди відрами з лісу носили.

Марія Качур, 1915 р.н., Поляна (з Сикавця)

Наші люди ще років 10 після виселення вірили, що повернуться, що їм дозволять. Вже мої діти пам'ятають, як вуйко Андрій все казав: та чи я не газда, я маю своє топоря, свою ножовку, я ще вдома хату поставлю!

Михайло Вуйчик, 1922 р.н., Літовищі

Тепер аж легше стало, що люди вертаються до того, чим ми жили раніше. Магазили не працюють у неділю. Люди церкви відкривають. Треба думати, щоб не тільки бути ситим, але й щоб жити культурно.

Стефанія Пилип, 1936 р.н., Нанова

Скільки пам'ятаю, тато все плакав за рідною землею. Казав, мої предки там усі вмирили, невже мені тут доведеться? У 63-му році батько помер. Уже в 90-х роках мій син Іван поїхав у Нанову, взяв звідти землі, а я принесла її на могилу батькову і кажу: ось вам, тату, в тій хустині — земля наших предків...

Микола Крижанівський, 1929 р.н., Росохатий

Я їздив у Польщу до сестри. Вона вийшла заміж за Сян, ще як війна була. А по Сяну потім кордон з Польщею зробили. Їх виселили потім ще далі, аж під німецький кордон. Я три роки документи виробляв, щоб до сестри поїхати. Їздив у Миколаїв, писали, хто дід, хто баба, як звали дідового діда... То було дуже трудно в ті часи за кордон поїхати. Я поїхав у наше село вже другий раз, як був у Польщі. У нашому селі вже жодної хати не було. У Скородному церква ще стояла. Там бики пасли польські гуралі. Бугаї такі великі до церкви заходили. А як ще раз приїхав, то церкви вже не було, розібрали, один фундамент лишився.

Микола Крижанівський

У Скороднєму зупинився я на цвинтарі. Кілька цементних стовпів стояли, а решта все згнило, худоба зламала, як ходила. Нїві люди приїхали і не знали, як там було... А як у нас було людно, шумно, весело. Які були черешні, яблука, сливи, а потім все падало, пропадало. Дома як заспівав собі, то голос йшов далеко, як вівкнув, то далеко луна йшла. Весело було. А тут так глухо, луни немає.

Петро Воляр

Катерина Воляр, 1929 р.н., Скородний

Як приїхали ми в Криве Озеро, була тут церква. Потім в 61-му році її закрили і зробили спортзал. В 90-му році відкрили церкву православну. Можна було і греко-католицьку зробити, але тут були й місцеві люди. Думаємо: якби тільки відкрити...

Коли приїхали в 91-му році в Скородне, то поставили хрест коло церкви. Там, де була церква, поляки зробили кізятник. Я прийшла в Скородний, і щось мені так страшно зробилося. Жодної хати

не вціліло. Позаростали лісами наші поля. Та й обідно.

Микола Крохмаль, 1922 р.н., Скородний

Як ми вперше приїхали в Скородний, поляки байдуже до нас ставилися. Як другого разу приїхали, сказали, що тут на цвинтарі останки наших предків, а ви тут кози пасете. А третій раз приймали нас дуже добре. Польський ксьондз нас покликав, пригощав нас, ми пили каву. Вже все було по-іншому.

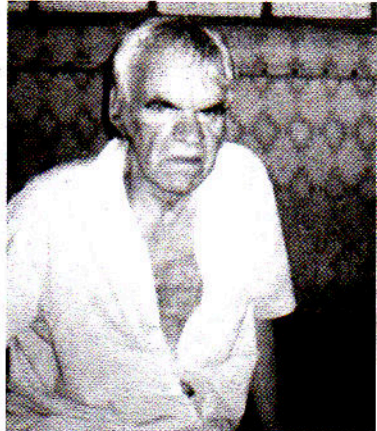
Анастасія Глух, 1927 р.н., Скородний

Тепер, як ми їхали в Скородний, то поставили там залізний хрест. Його Николай Циктор викував. Парафіяльні книги в 51-му році заховали в церкві під вівтарем. Ми думали, що будемо вертатися. Той, хто ту церкву розбирав, мав би знайти ті записи. Поляки казали нам, що польські в'язні розбирали

нашу церкву. А чи що там знайшли і де воно зараз — не знаємо. На цвинтарі ми побачили, що кози й вівці пасуться. Тоді Єва Грицикова виступила: що це таке, тут наші предки лежать, а ви пустили кози, вівці?! І як ми вже наступного разу приїхали, то все було загороджено, прибрано.

Василь Куцмида, 1932 р.н., Скородний

Ще роки 2-3 люди мали надію, що повернемося додому. Все казали: ми тут недовго, ми звідси поїдемо.

Василь Куцмида

Іван Мінзьяк, 1904 р.н., Стебник

Тепер тут кожен має коло хати по 50 соток землі, в колгоспі на кожного — 5 гектарів землі. Дають на них 1,5 тони зерна (пшениці, ячменю, кукурудзи, соняшника). Можна прогодувати свиню, птицю. Вдома ми мали двоє свиней: одну різали взимку, а другу — продавали. Мали 3 корови і телицю. Тоді в кожній хаті повно дітей, молока треба багато.

Василь Марич, 1927 р.н., Стебник

Спочатку всі надіялися, що вернемося. Тільки про те й думали. То неправда, що чоловік усе забуває. Воно од душі не відходить. Онуки питають: діду, а як воно так получилось... Я розказую, нехай знають. У нас тепер діти розумні. Аллочка взяла паспорт: діду, а чого ви не в Донецькій області родилися? Я кажу: бо виганяли. Чого я, думаю, буду не правду казати. Тепер уже кого боятися?

Ганна Хома, 1924 р.н., Хміль

Наші люди їздили у Хміль автобусом узимку. Поховань там уже не можна знайти. На цвинтарі усе рівно і засипано червоною землею. Кілька пам'ятників тільки стоїть. Там на Вотриті, як ми ходили в Літовищі, вже би ніхто не пройшов — усе позаростало.

Павлина Сомар, 1939 р.н., Хревт

Думали повернутися, але там зараз Польща, ніхто нас не пустить. Кума моя їздила туди подивитися. Казала, у Хревти дві старі хати лишилися. А до Панищева і не доїдеш.

Іван Гурецький, 1942 р.н., Хревт

Найбільше зло — що нас виселили. Я знаю, що без толку згадувати про це, що воно нічого не дасть. Ніхто нас уже туди не верне... Але воно осталося ось тут, у душі. Це вже до смерті.

Микола Михайлишин

Микола Михайлишин, 1911 р.н., Чорна

Я знаю в Чорній кожне дерево, кожний кущ. Я навіть пам'ятаю, де той хрест, під яким наші предки панщину закопували. Хіба що показати не могу, бо ходити не годен.

Ян Ясляр, 1923 р.н., Чорна

Як нас виселяли нафти було багато, копальня була в розквіті. Заробляли до 2000 рублів, ще й премії давали. Тепер — рештки нафти. Зараз лише кілька чоловіків працюють там.

Катерина Зигар, 1922 р.н., Чорна

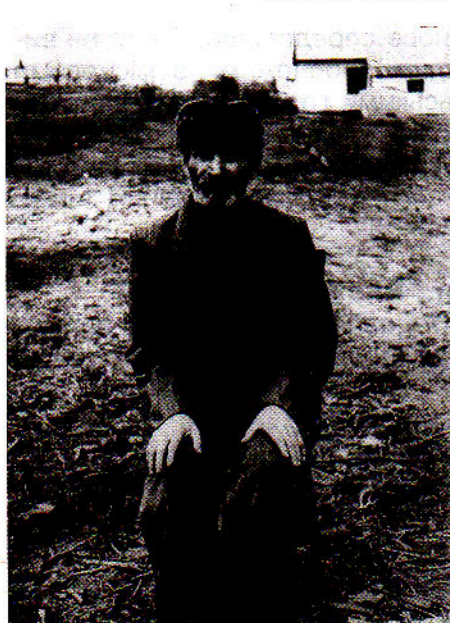
Моя баба 18 разів ходила на Кальварію. Завжди це підкреслювала. Тепер жінки хваляться, скільки разів були на курортах, а тоді — скільки разів на Кальварію ходила. Там було важке життя. Роботи багато, а достатку не було. У Донецьку наші чорняни почали заможніше жити з кінця 60-х років.

Катерина Кочержат, 1926 р.н., Чорна

У 50-му році я народила другого сина, Остапчика. Поховали його в Чорній. Коли приїхала через 50 років у рідне село, могили його на цвинтарі вже не знайшла. Дерев'яні хрести погнили, цвинтар занепав... Тільки ходила і думала: десь тут моя дитина, а за стільки років ніхто й свічки не поставив...

Місцеві й бойки

Спогади виселених про особливості стосунків з місцевими людьми

Херсонський степовик. Будівництво «переселенської вулиці», 1952 р.

Донині виселені та їхні нащадки становлять вагому частку в населених пунктах, куди вони у примусовому порядку були спрямовані 1951 року. Вихідці з сіл Соколе, Поляна, Рябе і Чорна потрапили в села, які замешкують не українці, а росіяни, болгари і греки.

Оповідачі зауважують, що спочатку не відчували особливої прихильності до місцевих, так само, як і місцеві люди насторожено приглядалися до нових односельців. У той же час бойки, котрі спочатку жили на квартирах у місцевих господарів, згадують їх щирими і приятними людьми.

Бойки не згадують конкретно про жодну кривду, яку б завдали їм степовики, окрім того, що їх називали «бандерами» чи «бандерівцями». Водночас зізнаються, що самі називали місцевих «москалями». Хоч багато оповідачів вважають подібні факти не варти особливої уваги, проте ми наводимо їх як доказ того, що живучість стереотипів, далеких від правди, призводить подекуди до значніших рубців у пам'яті, ніж бідність чи соціальна невлаштованість.

За п'ять десятиліть час зробив свою справу: живучи в однакових умовах дві громади — степовиків і горян — вже не виглядають настільки контрастно, як це було спочатку. Однак ментальні особливості, розбіжності в мові, пріоритетах господарювання (бойки надзвичайно прив'язані до тварин-

ництва), релігійній свідомості й навіть у політичних орієнтаціях, все ж даються взнаки.

Зневіра у перспективах повернення на батьківщину болем відгукнулася в кожному серці, проте вона посприяла активнішій інтеграції бойків у нове середовище. Сьогодні виселені 1951 року живуть одними проблемами з місцевими людьми. У багатьох селах сільськими головами, керівниками сільгоспдприємств і директорами шкіл є люди з бойківським корінням. А збереженням своєї самобутності, часом і самі того не усвідомлюючи, опікуються переважно старенькі жінки, котрих із року в рік стає все менше.

Катерина Матішак, 1930 р.н., Бистрий

Коли наші люди приїхали, місцеві казали, що ми бандери. Тоді голова колгоспу пригрозив їм, щоб нас так не називали.

Павло Мазур, 1921 р.н., Вільхівці

Сьогодні неділя, а нас женуть у степ полоти соняшник. Бригадир каже: я навчу вас празнувати! І віддав мої ділянки чужим людям, щоб ми без олії лишилися. Я тоді ходив скаржитися, що ми так навчені, що робити в неділю — гріх.

Ганна Сирко, 1926 р.н., Дверничок

Дверницькі спочатку брали тільки своїх дівчат, а потім уже й місцевих. То вже тоді, як люди зрозуміли, що ніхто нікуди не вернеться і тут доведеться помирати.

Семен Джула, 1923 р.н., Дверничок -Хміль

Я був на фронті. Вступив у бій на Одері, дійшов до Берліна. Приїхав з пораненою ногою. Тут в Одесі ще й питали мене, чи людей советских я не вбивав, чи не за Бандеру я воював, що маю ногу поранену. І то тільки тому, що я переселенець. Так тут людей виховували. А наші люди робили чорно, чесно жили і почали нас поважати.

Катерина Вицівська, 1900 р.н., Кривка

Файно нам жити між тутешніми людьми. Файно до нас приймалися.

Марія Косяник, 1924 р.н., Гошовець

Ми приїхали в одязі домашньої роботи. Багато мали вишитого. Ми їх погано розуміли, а вони — нас. Ми на них москалі казали, а вони на нас бандери. Спочатку так було.

Уродженки Гошовця

Ірина Гентіш, 1925 р.н., Коросно

Вдома у нас земля була неврожайною. Родило тільки тоді, коли удобриш. А тут ми також почали удобрювати землю гноєм, курячим послідом. Місцеві з нас сміялися, не розуміли, для чого це робиться. Працювала в нас Валентина Чаусова агрономом. Вона перейняла наш досвід і отримала зірку Героя. Відтоді вже ніхто з нас не сміявся.

Дмитро Машак, 1920 р.н., Коросно

Колгоспну контору в нас обкрадали. А переселенські білети згоріли в 55-му році. Знаходили тоді в балці недопалки. Судили того чоловіка, він сидів. А ми все одно без документів лишилися.

Ірина Мазур, 1926 р.н., Коросно

Під час війни мого чоловіка поранили, але він у дорозі загубив документи в Сумах, як додому вертався. Документи не поновили й інвалідності йому не дали. Коли звертався, то відповідали в районі: а може, ви у бандерах були? Помер мій чоловік, коли мав 60 років. А вже після смерті викликають мене в район: заберіть медалі, ваш чоловік здійснив подвиг під час війни. Скільки робив у колгоспі, стільки сварили його, що не може робити так, як інші. І я не поїхала за медалями...

Анеля Кучманич, 1925 р.н., Панищів

Місцеві люди довго дивувалися, як наші чоловіки все до ума вміють зробити. І столярувати, й у полі... Мій чоловік верстат

ще з Панищева привіз. А тепер, коли музей у школі робили, взяли багато речей, які ми з дому привезли.

Федір Мазур, 1932 р.н., Панищів

Спочатку не хотіли ні ми місцевих, ні місцеві нас. Бо старі люди вірили, що будуть вертатися додому. А потім почалися шлюби з місцевими. Моя дружина — з місцевих. Вже всі переженилися в кількох поколіннях.

Ганна Фурман, 1923 р.н., Панищів

Я першою з нашого села ступила на миколаївську землю. Люди тут як люди, кривди нам не робили. Тільки як на Святий Вечір ми прийшли до церкви, місцеві навіть вітатися не вміли. Як в 70-х роках церкву закрили, то наші люди приходили під церкву, вклякали, молилися біля паркана. А з місцевих ніхто не приходив. І про Папу Римського священник тут не згадував так, як у нас вдома. Його увесь світ шанує, а тут не дай Боже згадати...

Ян Капраль, 1936 р.н., Поляна

Колись я прийшов у паспортний стіл, начальник питає мене: а чого ви з Западни втікали? Я кажу: ми не втікали, ми нікому нічого не зробили, нас нахально виселили. Бо чутки всякі про нас ходили, поки люди ще з нами не роззнайомилися.

Катерина Воляр, 1929 р.н., Скородний

Перед тим, як нас тут привезли, місцевих людей зібрали і зробили збори, щоб вони нас прийняли так, як належить, щоб з нас не знущалися. І ми про людей нічого поганого не можемо сказати.

Катерина Магац, 1923 р.н., Соколе

Не називали нас тут ні бойками, ні гуцулами. Як по-доброму — то переселенці, як по-поганому — то бандери. Але то колись було, тепер усі переженилися, всі свої.

Марія Яслик, 1928 р.н., Соколе

Раніше тут на Миколаївщині страшні засухи були. А з 52-го року почалися дощі й почалися врожаї. То місцеві люди каза-

ли: ви — віруючі, ви нам дощ привезли. Вони довго нам дякували. А ми молитися навчені з малого. Тільки говорити навчився, так і молитви тебе вчать.

Іван Ричак, 1920 р.н., Стебник

Як ми приїхали, місцеві жили дуже бідно. Мали кукурудзяний хліб. Нам після переселення дали цукор, ще щось, а їм не давали. То ми з ними ділилися.

Михайло Вуйчик, 1922 р.н., Літовищі

Тут на Херсонщині не було ні псів, ні котів — усіх в голодовку виїли. Баба Цегельничка плакала, коли ми розказували, як нам жилося вдома. А нам вона розказувала, що тут творилося в голодовку, як люди людей їли. А тоді про це не можна було розказувати. Значить, вона нам довіряла.

Іван Пагулич, 1927 р.н., Літовищі

Як приїхали ми в Дудчани, зустрічали нас святково. Місцеві грали на гармошках, тоді наші хлопці заграли на скрипках. Ми були не такі, як вони, вони були не такі, як ми. Треба було прислуховуватися одним до других, щоб зрозуміти, про що говоримо.

**Іван Вдовин,
1922 р.н., Хміль**

Наше село красиве було. А тут що? А місцеві там не були, не вірили нам. А хто винен? Ні вони, ні ми. Наші люди все казали: не будемо тут довго, додому вернемося. Пішки будемо йти, а вернемося. Сміялися з нас, чого не йдемо. А хто нас пустить?

Іван Вдовин (у центрі) з сусідами

Параска Терлецька з весільною фотокарткою батьків

Параска Терлецька, 1910 р.н., Хревт

Місцеві спочатку позирали на нас, чого ми не такі, не так вдягаємося, свою бесіду маємо. А ми дивувалися, чому вони не такі — не кажуть «Слава Ісусу Христу», до церкви не ходять, у неділю роблять. А потім люди роззнайомилися і живемо, як люди. Учитель англійської мови Михайло Юхимович колись дякував мені. Каже: добре, бабо Параско, що вас переселили. Я в Америці народилася, знала англійську мову, от він і приходив до мене, питався.

Іван Гурецький, 1942 р.н., Хревт

У Хревти я закінчив перший клас. А тут знову пішов у перший клас, бо не повірили, що нас добре вчили. Учителі казали: діти говорити навіть не вміють. Бо ми говорили так, як нас батьки навчили, по-своєму.

Федір Зигар, 1917 р., Чорна

Спочатку все начальство було з місцевих людей. А потім і наші чорняни почали вибиватися в люди. Керували фермами, бригадами. Колгоспом у Мічуріно керував бойко з Чорної Микола Гальків. Нас поважали.

Марія Старявська, 1926 р.н., Чорна

У Мічуріно місцевих мало було, в основному такі ж переселенці, як і ми. Кожен тужив за своїм краєм. Бо у них так само все тліло у душі. А в інших селах наші чорняни жили з греками. І німці були.

Марія Старявська

Ярослав і Федір Макухи, Микола Славич на Бойківських Фестинах у Турці, 2003 р.

Новий край — новий звичай

Збереження самобутності на півдні України у спогадах виселених

Пам'ять про обряди, що супроводжувала життя бойка від коліски до могили, ще живуть у пам'яті людей, проте більшість з них уже не виконуються. Відійшли у минуле багато елементів весільної обрядовості, породільних ритуалів і ритуалів похоронних. Неважко простежити, що вихідці з одних сіл ще зберігають більше елементів обрядовості, а вихідці з інших — менше. Наївним було б думати, що ці обряди збереглися повно і в своєму первісному вигляді, якби не було виселення, але безперечно, виселення значною мірою прискорило процес втрати самобутності.

Реакція Федора Гусака з Чорної на похорон свого батька на Донеччині — яскравий тому приклад. На півдні України поширений звичай, коли вранці наступного дня після похорону покійному чи покійній *несуть снідати* безпосередньо на могилу. На цвинтарі розстеляють скатертину, викладають їжу і напої, а потім частуються, вживаючи при цьому алкоголь.

Ганна і Катерина Сирко — тричі виселені: 1940, 1948 і 1951 рр.

Дверничок, які тепер мешкають у с. Миколаївці на Одещині. Греко-католицьку ікону, привезену з рідного села, вони прикрасили рушником, вишитим гладдю за місцевим взірцем.

Катерина Матішак, 1930 р.н., Бистрий

Весілля у Жовтневому роблять за місцевими традиціями. Хіба що під час похоронів дуркають тричі труною об поріг, то так покійний з хатою прощається.

Павло Філь, 1930 р.н., Вільхівці

Ладкали ми до року 55-го. Були старости, свашки. Місцеві ще сміялися з нас, як ми у Калинівці вінчалися.

Павло Мазур, 1921 р.н., Вільхівці

Раніше, перш ніж померлого винести з хати, виливали відро води. А тепер дорогу не водою, а горілкою миють. Колись після похорону не було звичаю пити, як на весіллі.

Вихідці з західної України перейняли цей звичай, доповнивши його обов'язковою молитвою перед частуванням і після нього. Найстарші люди моляться уклікаючи. Подібна практика вшановувати померлих не знаходить розуміння у родичів, які мешкають на заході України.

З іншого боку, не тільки бойки перейняли традиції степовиків, але й декотрі елементи бойківських традицій прижилися в українських степах. Оповідачі запевняють, що тепер місцеві люди вже не покидають покійника вночі, а сидять біля нього до світанку.

Взаємозбагачення і взаємопроникнення культур яскраво характеризує фото сестер Сирко, народжених у селі

Катерина Єдинак, 1909 р.н., Гошів

Мої правнучки не співають наших пісень. Різдво, Паска — ті свята ще знають. За мого віку на Святвечір — пісна вечеря. Олія льняна, не сметана або м'ясо. Часник їли зі шкуринкою. Як народився хлопець, кидали у перший купіль молоток, а дівчині — ножиці. Нитку червону давали дитині на руку від лихого ока. А тепер з цього сміються.

Марія Косяник, 1924 р.н., Гошовець

Колись був бубен і скрипка. Тепер і гармошки не знайдеш. Магнітофон, естрада.

Емілія Рідош, 1930 р.н., Гошів

Мачанку і зараз готуємо. Борщ червоний з буряка. Буляники печемо. Все, як удома.

Федір Макух, 1928 р.н.,

Журавин

Ми з братом на скрипках граємо. Запрошують нас на свята, на фестивалі. Ми у Турці були на Бойківських фестинах, у Києві на фестивалях. Ми — бойки, тільки тут нас гуцулами називають.

Марія Роман, 1922 р.н.,

Задвір'я (Мочари)

По коляді ходили хлопці на Різдво, вертеп робили. Потім викликали їх у район.

Федір Макух

Ірина Мазур, 1926 р.н.,

Коросно

На Різдво і на старий новий рік не впускаємо жінку до хати, бо рік був би невдалий. То ще так, як вдома.

На цвинтарі видно, де наші люди поховані, а де місцеві. Вони хрест кладуть у ноги. А ми кажемо, що голова хрест заслужила, а не ноги.

Дмитро Машак, 1920 р.н, Коросно

Тут на Великодень гнали до роботи. Старі ще дотримуються звичаю. Хрест кладуть у голову, а не в ноги, як місцеві. У 80-х роках ще ладкали на весіллях, на подушку молоді сідали, коли їм щось гості дарували.

Ганна Дзюндзя

**Ганна Дзюндзя, 1938 р.н.,
Кривка**

Ще тримаємося свого звичаю, поки ми ще пам'ятаємо. Ходимо з вертепом. Б'ємо труною тричі об поріг, як виносимо померлого з хати. Приїжджає телебачення, записує наші старі пісні. В 92-му році в Турку на Бойківські фестивалі їздив Данило Дзюндзя, грав на скрипці.

Юлія Прончак, 1931 р., Мочари

Писанки пишемо, по коляді ходимо. У церкві співаємо так, як вдома, старослов'янською. Як старих

на весілля кличуть, то можемо ще й заладкати.

**Михайло Ковальчик, 1928 р.н.,
Панищів**

Я колись грав на скрипці на весіллях. Тепер уже на весіллях не ладкають і скрипки не грають. Тепер карти, доміно. А воно не те, нема тої веселості, хоч люди багатші набагато.

Франко Пех, 1941 р.н., Поляна

Я навчився грати у Полянці на скрипці. Грав і тут, як нас переселили. І Кароль Гонимар грав. Тут мене запрошували грати на весіллях. Я грав по 3-4 доби, в Оде-

Франко Пех

сі, по всьому району їздив. В 60-х і в 70-х роках багато грав на весіллях.

Михайло Вуйцик, 1922 р.н., Літовищі

Як ми тільки приїхали, то місцеві, коли у них хтось помер, на ніч покійника одного залишали лежати, а самі йшли спати. А ми приїхали та й кажемо: та люди добрі, та хто таке бачив, щоб лишати померлого?! Та то гріх великий. Тепер уже і з місцевих як хто вмирає, сидять цілу ніч біля покійного. Уже роблять так, як треба. Тут звичай такий, щоб танцювати на другий день весілля з вінником. Наші старі люди того не любили. То весілля, то гоново має бути.

Анастасія Кучів, 1925 р.н., Літовищі

Кілька років тому померла моя сусідка — Феня Дзюндзя. Вона була самотня, заміж не виходила. То її Феня Лесишина вбирала до гробу як наречену. Так у нас вдома ховали, і ще того звичаю тепер ми дотрималися.

Галина Галаза, 1916 р.н., Росохатий

Я і вдома, і тут ладкала. Я знала весільний обряд. «Благослови, Богойку, у днешню днинойку, у щасливу годинойку. Так та-тойко мовит: най тя Бог благословит...». Тут ми спочатку ладкали, а тоді якось перестали. Уже минула стара мода.

Катерина Прончак, 1923 р.н., Рябе

Вдома, як ховали чоловіка чи жінку, то клали хрест у голову, а тепер тут священник каже, що треба класти в ноги. І кладуть у ноги.

Ірина Габуда, 1935 р.н., Рябе

Тут ще досі готуємо свої страви: мачанку з картопляними голубцями, самі варимо домашні макарони з курячим розсоллом, гриби у сметані, розсолянку. Писанки теж пишемо, вишиваємо.

Дмитро Волошанівський, 1921 р.н., Скородний

У нашому селі дуже гарні музиканти були. Самоуки, ніде ніхто їх не вчив, а вони були віртуозами. Коломийку, сторцак, польку як заграли — то аж ноги самі до танцю просилися. А як заграли дівчині до шлюбу — то так жалісливо, всі жінки плакали. Прихо-

дили, кликали мого тата зі скрипкою на кожне свято — чи весілля, чи в армію проводжання. Тільки тепер рідко чути...

**Катерина Воляр, 1929 р.н.,
Скородний**

Звичаїв наших із дому ми вже не дотримуємося. А того не треба було відмінати. Але трохи ще лишилося... З вертепом донині ходимо. Священик присягу від молодих приймає так, як і в нас було. Священик поступово перейшов на наше. Всі вітаються «Слава Ісусу Христу» — «Навіки слава». Коломийки крутили і тут, як тільки приїхали. Дід Волошанівський грав на скрипці.

Катерина Воляр

Наталя Маройко, 1928 р.н., Скородний

71-го року помер мій чоловік. Відтоді я не ладкаю вже на весіллях. А раніше черга була за мною. Деколи у м'ясниці по 2-3 весілля на одну неділю. І туди кличуть, і туди. Поки я за стіл не зайшла, ніхто не зайшов. Ніхто не йшов вітати, поки я не приладкала. Ладкала так, як у Скородному. Так, як мене свекруха-небіжка навчила. Картоплю викопую я ще мотикою — так, як вдома було. Не можу ніяк перевчитися на лопату. Ще як з дітьми, то беру лопату, а як сама — тільки мотикою.

Катерина Лисейко, 1937 р.н., Стебник

Як зараз живемо? Стебницькі люди уже тепер не ладкають, як колись. Труною об поріг дуркають теж не всі. Померлого везуть на цвинтар з відкритим обличчям. А ось у труну і досі щось кладуть. Колись о.Тихон з Іванівки питав наших людей: кому ви ото понакладали у труну, віддайте краще бідним! А наші люди казали: то ми передаємо все, щоб і там у них було. У хаті Рози Степанівни (Завалькевич) православні попи похрестили 338 дітей під греко-католицькими іконами зі Стебника. Це тоді, як у нас ще церкви не було. Їй казали: переходь на православ'я. Але у нас ніхто не переходить. Так уже й повмираємо такими, якими нас похрестили.

Василь Марич, 1927 р.н., Стебник

Я першим був, хто женився після переселення. То було влітку 53-го року. Ще як я женився, то нам ладкали на весіллі. А тепер не чути. Мені Дем'ян дружбив, співав пісень весільних, яких його мати навчила. Ільчишин женився — ладкали. Вінчатися я їздив у Барвіновку, це за 9 кілометрів. Ходили туди наші люди. Голова сільради кричав: куди ти ходиш, чого ви дітей хрестите?

Кожен старався на похорон покликати священика. А тоді священикам заборонили їздити у другі села. Батька я хоронив без священика. А бабу і матір уже зі священиком, бо пізніше дозволили.

Уже четвертий рік у нас церква. У нас вдома була церква святого Дмитра. І тут ми так само церкву посвятили. Тільки молді мало ходять.

Іван Мінзьяк, 1904 р.н., Стебник

Колись у нас на весіллях красиво дуже грали на скрипках. Тепер уже нікого з тих музикантів — а вони всі були самоуки — немає, всі вже повмирали. Я теж трохи пробував грати, але не було як: треба було й сіяти, й орати.

На похоронах тепер п'ють, як на весіллях. У нас такого не допускали.

Іван Мінзьяк

Катерина Созанська, 1930 р.н., Стебник

По Коляді ходимо щороку. Торік наколядували 400 гривень. На Петра і Павла — престольний

празник. І церква тут наша — святих Петра і Павла. Як вдома.

Ганна Гучко, 1937 р.н., Устянова

Все дитинство моє старші тільки те й згадували, що Устянову, як було в Устяновій. Я сама казала своїм подругам, що будемо їхати в Устянову. Надії на все те, що не збулося, допомагало нам тоді вижити.

На Одещині наші люди ладкають, на Різдвяні свята колядують, на Паску пишуть писанки, жінки вишивають. Зараз я живу в Жидачеві, але їжджу на Одещину, бо наша Устянова вже там.

Марія Богдан, 1912 р.н., Хміль

Вдома у нас усі були греко-католиками. Тут церква тепер у нас православна, Київського патріархату. Священик каже: не вклякайте, а люди старі вклякають. Бо так вдома наші батьки вклякали. Священик прийшов і каже: у вас тут такі ікони, що нема до чого перехреститися. А у нас ще наші старі ікони, які з дому привезли. З серцем Матері Божої, з серцем Ісуса. На Кальварії (Паславській. - Авт.) такі ікони купували.

У 58-му році, як син женився, ще були свашки, ще ладкали. А вже у молодій фата була на голові. А як невістки брат женився у 56-му році, то ще навіть і фати не вдягали, а був віночок зі стрічками, бо вдома віночок з барвінку плели. Завийка тоді була — то білим рушником перев'язували і між грудьми фіксували шпильками.

Ганна Хома, 1924 р.н., Хміль

Вдома у нас цілу ніч сиділи біля померлого, а молодь влаштуувала собі забави. В одному кутку плакали, а в другому — весело. Спочатку, як тільки нас виселили, молоді трохи ще бавилися, та місцеві цього не розуміли. Якось один чоловік прийшов і сказав: ніякого сміху, тут горе, а ви що робите?! І так наші люди про той звичай вже не згадували.

Ганна Гладіліна, 1933 р.н., Хревт

Спочатку берегли свій звичай. Як запрошували на весілля, хлопці мали палиці. Дівчата плели вінок. Молодий з дружною мали букети за капелюхом. А тепер немає цього. Тільки говоримо ще по-своєму.

Ганна Гурецька 1932 р.н., Хревт

Ще як була советська власть, то писанки забороняли писати, і не дай Боже, щоб хтось з дітей приніс шматочок паски у школу. А у нас вдома такі красиві писанки писали. Тепер уже вчать дітей у школі, про свята розказують.

Іван Файчак, 1931 р.н., Хревт

На уроках праці Надія Федорівна вчить дітей розписувати писанки, як у нас колись писали. Музей є у школі, там наш одяг, інструмент з Хревти. Наші діти знають про своє коріння.

Федір Гусак, 1929 р.н., Чорна

Як мого тата ховали в Донецьку, то там наші люди вже робили обід за місцевим звичаєм. Їдять і п'ють, як на весіллі. І то все по черзі: одні — встають, другі — сідають за стіл. А на другий день беруть мотоцикл і йдуть на цвинтар, розстеляють там обрус і п'ють. У нас такого не було, щоб на цвинтарі пити.

Ганна Костів, 1923 р., Чорна

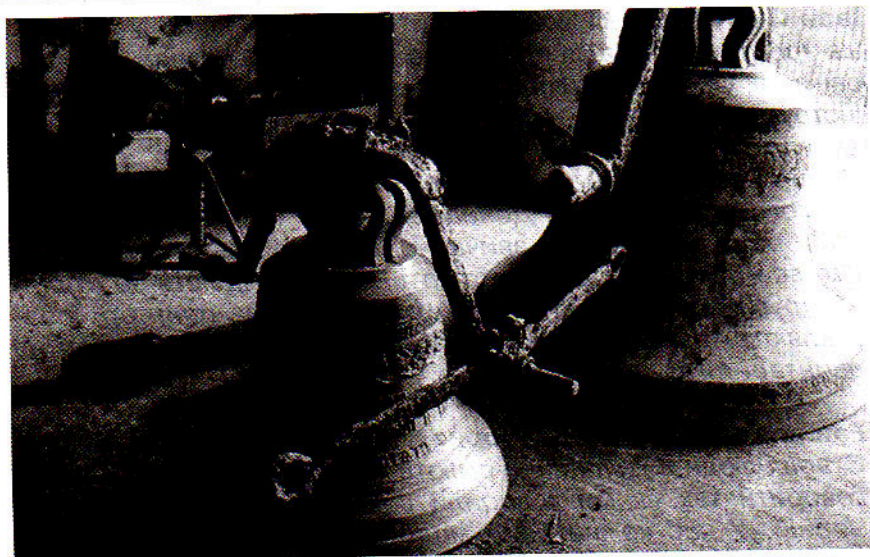
Старші люди в Долині ще вміють говорити так, як ми говорили в Чорній. У нас кожне село мало свої особливості в одязі і в мові. Подивився на жінку на ярмарку — і вже знаєш, з якого вона села. Біля Устрік, навіть у Рябому, вже трохи інша була говірка. Тепер, коли постаріли, особливо приємно поговорити зі своїми людьми по-своєму. А діти наші все розуміють, хіба що так уже не говорять.

Ганна Костів

Стефанія Федорко, 1940 р.н., Чорна

Я ще пам'ятаю, як моя баба готувала бухо'нята. То така страва, коли відварену картоплю розминають, додають сир, цибулю, перець, все це запікають і подають зі сметаною. Колись люди жили бідно, а гостей погостувати хотіли гарно. Такі страви з Чорної я досі готую в Долині, щоб для дітей і внуків наша батьківщина була ближчою.

Дзвони, придбані церковною громадою с. Літовищі

«У неділю рано дзвони задзвонили...»

Спогади про долю церковних дзвонів після виселення 1951 р.

Дзвони з західної Бойківщини, котра зараз перебуває у межах Польщі, оповиті легендами. Доля більшості з 400 церковних дзвонів, які залишили українці, виселені упродовж 1946, 1947 і 1951 років, досі залишається загадкою.

Приводом для того, щоб про дзвони у Beskidach знову заговорила вся Польща, стали пошуки колишніми мешканцями дзвонів у Літовищах (Lutowiska), закопаних напередодні виселення. Як свідчать старожили цього села, практика закопування дзвонів широко застосовувалася упродовж всього ХХ століття, а можливо, і ще раніше, оскільки військо знімало їх з дзвіниць, щоб переплавити на гармати. Парафіяни не одної церкви закопували дзвони під час Першої світової війни.

Колишні мешканці Журавина кільканадцять років тому привезли дзвони з рідного села, закопані на українській території, на Херсонщину, куди їх виселили. Дзвони з Кривки спіт-

кала інша доля — після виселення українців їх забрали поляки до костелу в Літовищах. Та дзвонили вони не довго. За словами теперішніх мешканців села, вночі приїхали невідомі, зняли їх із дзвіниці й вивезли. За припущеннями, які сьогодні перевірити практично неможливо, польська служба безпеки забрала їх на пам'ятник генералові Сверчевському в Перемишлі.

Дзвони з Рябого, про які згадує Марія Мураль, дійсно були вилучені польською службою безпеки. Подальша їхня доля невідома.

Один вцілілий після війни дзвін з Лип'я, вилитий XIX ст., поляки передали до дзвіниці в Хотинці. За свідченнями сьогоднішніх мешканців села, церковне майно зазнало розкрадання й нищення, оскільки правити в церкві полякам не дозволили.

Мешканці Бистрого, відвідуючи батьківщину, розповіли полякам, що під вітарем закопаний дзвін. Skorиставшись інформацією, злочинці вночі викопали дзвін і намагалися продати його на метал. Під час продажу їх схопила міліція. Дзвони з дзвіниці у Михновці зникли 1997 р. Злодіїв шукають досі. У Кривому над Сяном невідомі теж викопали дзвін, але встигли продати його священику, особу якого поліція не встановила.

Скільки ще з бойківської землі було викопано і продано дзвонів, сьогодні не знає ніхто. Чоловіки, котрі ховали дзвони в землі, нині вже в ній спочивають.

Марія Швець, 1929 р.н., Бандрів

Бандрівські дзвони розбилися, як їхала остання група людей. Дзвони були великі, прикордонники їх знімали, а вони впали і розбилися.

Ікона з с. Кривка у православній церкві с. Золота Балка на Херсонщині

Павло Філь, 1930 р.н., Вільхівці

У Панищові люди перед виселенням закопали дзвони.

Дмитро Машак, 1920 р.н., Коросно

У Коросні закопали дзвони. На одному було вилито зображення чоловіка, котрий дав 200 доларів на той дзвін. З церкви у Волиці, присілку Коросна, 2 дзвони забрали поляки.

Федір Грицуняк

Федір Грицуняк, 1933 р.н., Літовищі

Після того, як сказали, що будуть нас вивозити, старі ґазди порадилися і вирішили закопати два дзвони. Яюсь уночі зняли їх з дзвіниці, поклали у викопані ями і засипали землею. Ніхто вголос про цю справу не говорив. Кожен тоді пакувався, переживав своє горе. Люди закопували дзвони тому, що вірили в те, що ще повернуться в своє село. Кожен у селі казав: нас лише на час вивозять, ми ще повернемося. А коли Україна стала вільною, ми збуду-

вали свою церкву, а біля неї дзвіницю і почали думати, як ті дзвони знайти і привезти в Дудчани. Я їздив у Літовищі, поляки допомагали нам викопати дзвони, але нам їх не повертають. Київ і Варшава ніяк не домоворяться.

Михайло Кріль, 1927 р.н., Лип'я

Дзвони з Лип'я німці забрали. Ще у війну. Певно, переплавили їх.

Василь Моцьо, 1932 р.н., Лодина

Дзвони перед виселенням закопали у надійному місці. Учасники демонтажу дзвіниці вже повмирали. Але не виключено, що поляки невдовзі знайдуть їх. Великий дзвін у нашому селі розганяв страшні градоносні хмари. Менший дзвін сповіщав людей про нещастя, про покійника у селі.

Катерина Шумовська, 1929 р.н., Панищів

Три дзвони залишили ми у Панищеві. Один дзвін три тонни мав.

Франко Капраль, 1926 р.н., Поляна

У Полянці дзвони з костелу забрали в колгосп. А дзвони з церкви ми лишали, як їхали. У костелі дзвони були великі, а в церкві — малі.

Катерина Жуковська, 1909 р.н., Рябе

Дзвін великий лишили у Рябому, не закопували. Казали, що його вночі приїхали і забрали. Але ніхто не бачив хто і куди. То вже було після того, як ми виїхали.

Катерина Штим, 1911 р.н, Скородний

Дзвони зі Скородного ми віддали у Боберку. Один був дуже великий, а двоє — малі. Малі нам віддали до церкви, а великий у Боберці досі.

Петро Воляр, 1925 р.н., Скородний

Мій тато був старостою в церкві, як нас вивозили. Іконостас залишився у церкві в Скородному. Дзвони передали у Боберку. Так люди вирішили, бо перевезти їх у той час було проблематично. А всі церковні речі забрали. Все було в нашій хаті, поки церкву не відкрили.

Ганна Фук, 1927 р.н., Скородний

У нашій церкві зі Скородного зараз є процесія, є 2 образи, які ще давно з Кальварії скородняни везли.

Катерина Магац, 1923 р.н., Соколе — Телешниця Сянна

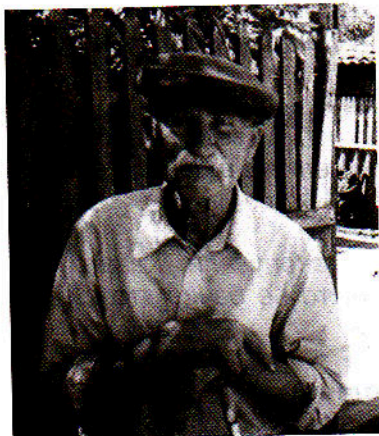
У Сокольному були два дзвони на дзвіниці. Рускі шофери їх кудись забрали. Один дзвонив, коли хтось помер. А в Телешниці Сянній був такий дзвін, що хмари з градом розганяв.

Катерина Димитр, 1928 р.н., Вільхівці

Три великі дзвони з Сокольного застава забрала, як вже були в нас рускі.

Василь Марич, 1927 р.н., Стебник

Дзвін лишився у Стебнику, як ми їхали. Не знаємо, де тепер.

Іван Ричак

Іван Ричак, 1920 р. н., Стебник

У Стебнику було 5 дзвонів: один великий, а решта малі. Під час пожежі малі поплавивися, а великий забрали в село, бо церква згоріла. Відправ'я була у хаті поляка, Юзика Вуйцика. Дзвін був коло хати. А де тепер — ніхто не знає.

Катерина Сиванич, 1920 р.н., Хревт

Дзвони залишили полякам.

Іван Горецький, 1926 р.н., Хревт

Наш церковник Михайло Тимців віддав багато речей із нашої церкви у Верхнє Синьовидне на Львівщині: чашу, дзвоники, підсвічники, фелони, певно, і Євангеліє. В Михайло-Лариному люди з Вільхівців мають образ Матері Божої.

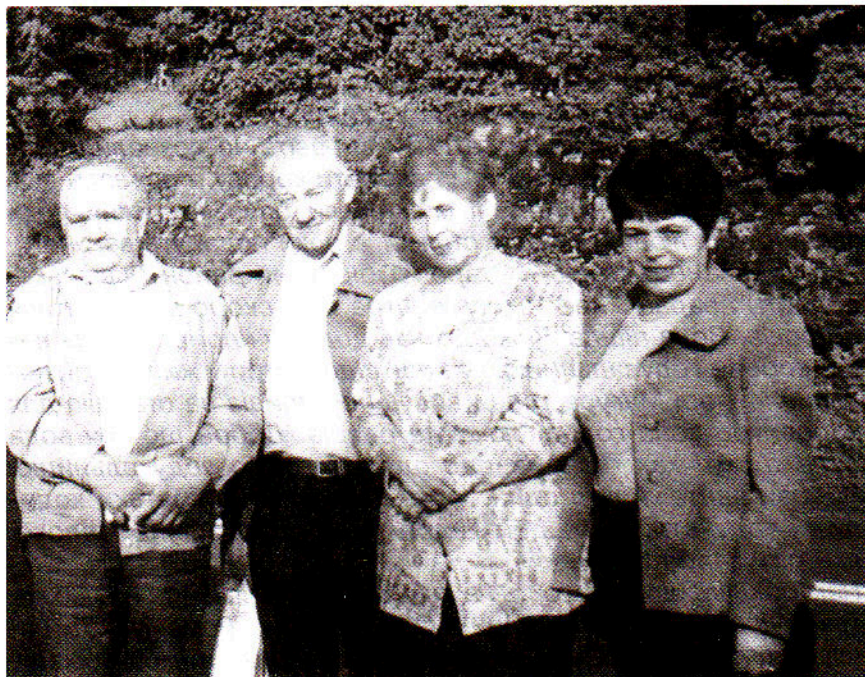
Федір Зигар, 1917 р.н., Чорна

Зараз наші дзвони на дзвіниці у Чорній. З собою їх взяти не дозволяли.

Дзвіниця у с. Стерв'яжик

Іван Юрчишин, Павло Лисейко, Марія Андраш, Наталя Шатковська під час Бойківської Ватри в Устріках, 2002 р.

Павло Лисейко, 1935 р.н., Михновець

Об'явили в селі, що будуть переселяти щоб збиралися в дорогу. Батьки зарізали свиню, щоб у дорозі мали що їсти. Але не так сталося, як гадалося. В гарячу пору року нам довелося довго сидіти на вокзалі. Колись м'ясо у нас зберігали у пивницях у маленьких бочках, пересипане сіллю... Під час стоянки на вокзалі і в товарних вагонах не було де і як приготувати їсти. І поки чекали на вокзалі у Старому Самборі (а ми чекали понад тиждень), а потім поки тиждень їхали на Одещину, за той час у м'ясі завелися черви і нам довелося все викинути.

Коли солдати приїхали до нашого будинку, батьків вдома не було. Тато і мама були в Стрільках у лікарні. Але на це ніхто не зважав. Солдати почали евакуювати нас, дітей. Ми з сестрою плакали, опиралися, бо боялися їхати у далеку дорогу без

батьків, але солдати і слухати нічого не хотіли. Наш одяг до того часу вже був забитий у дерев'яних скринях. Майно і нас кинули на вантажну машину і повезли у Самбір на вокзал. А корова так і лишилася прив'язана у стайні.

Потім із лікарні привезли батьків. Їм навіть не дозволили попрощатися з рідним обійстям і забрати корову, а повезли відразу на вокзал. На вокзалі ми чекали близько тижня, поки звезуть усіх людей, а потім стільки ж, поки подадуть вагони.

У селі Мшанець (нині — Старосамбірський район Львівської області) і зараз живе татова сестра, якій скоро виповниться 99 років. Вона пішла пішки до нас додому і привела нам нашу корову-годувальницю. А наш дідо, котрий жив у неї, накосив на горі Магура трави, висушив і привіз на станцію для корови, бо вона голодною дуже ревіла. Добре, що хоч вода була в потічках. Так ми прогодували свою годувальницю. Корови вантажили в один вагон і на зупинках батьки ходили їх годувати, поїти, доїти, щоб було дорогоцінне молоко, яке рятувало від голоду.

Нам обіцяли, що привезуть на все готове, що чекають на нас готові будинки. Нас привезли на Одещину, в с. Романівку Любашівського району. Скинули на подвір'ї в однієї жінки і поїхали. Хатинка маленька, місця немає. З дошок, які ми привезли, збудували шопу (сарай для сіна) і ми з татом там спали. Вже холодно, 6 градусів морозу. Тоді голова колгоспу змилосердився і поселив нас у невеличку хату. Тоді вона здавалася нам раєм, бо не так дошкуляв мороз. У хатині була одна кімнатка і кухня. Опалювали хату різним сміттям і соломною. За соломною ходили за 6 кілометрів, інакше не було на чому їсти приготувати і годувати корову. А ходили темними ночами крадучись, бо ніхто соломи нам не виділяв, тому доводилось красти. Збирались по кілька чоловік, щоб не так було страшно йти вночі. А вдома ніхто й не знав, що то таке — красти. У нас у Михновці колись люди як йшли на поле, то хату не закривали, а лише підпирали двері палицею чи мітлою, щоб усі знали, що нікого немає вдома.

Кілька років тому уродженці сіл Михновиць, Лип'я, Чорна, Бистрий у Долині об'єдналися в громадську організацію "Бойківщина", щоб разом зберегти пам'ять про пережите для нащадків.

**Поліна Зарічнюк, 1937 р.н.,
Чорна**

Коли пригадую про наше виселення, на очі навертаються сльози. Була пізня осінь. Люди не вірили, що нас усіх вивезуть зі своїх домівок, що доведеться залишити рідне село, рідну землю, де ходили стежками дитинства. Коли виїжджали, всі ми плакали, що нам випала така доля залишити рідне гніздо. Але тоді багатьох ще гріла думка: ми обов'язково повернемося додому!

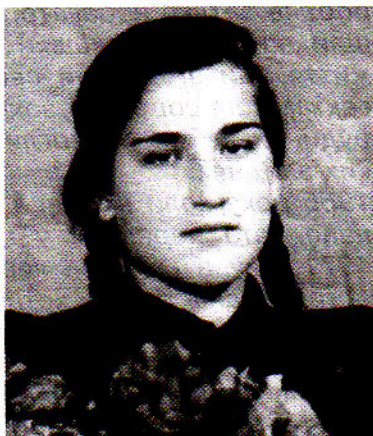
Мені тоді було 13 років. У нашій сім'ї було 11 осіб. Найстаршій

сестрі Марії, яка на той час вже овдовіла, було 25 років, а найменшому братові — лише 2 роки. Чоловік сестри загинув 1945 р. у Чехословаччині. Вона залишилася з немовлям на руках і прийшла жити до нас. І так нас стало уже дванадцятєро.

Тато працював нафтовиком, тому його перевели на нафтопромисел у с.Ріпне Рожнятівського району Станіславської області. А сусідів і родичів вивезли аж у Донецьку область.

Вивозили нас так. Речі наказали спакувати заздалегідь. Одного дня на подвір'я заїхали вантажівки і повантажили на них тата, маму, сестер, братів разом з худобою. Ніхто нікого не питав і ніхто нікого не слухав. Завезли нас на станцію в Нижніх Устріках, а звідти ми їхали на станцію Рожнятів. Їхали цілий тиждень у товарному вагоні разом із худобою. Жаль роздирав наші серця, але ми були безсилі щось змінити. В рідному селі залишилися тільки коти. Село неначе оніміло. Для нас усіх це було великим потрясінням. Я пам'ятаю, як ми, діти, плакали разом з батьками.

Нас — 12 осіб — поселили у двокімнатну квартиру в селі Вільхівка. Там був лісопильний цех і нафтопромисел, а середньої школи не було. Тому я ходила щодня 7 кілометрів до школи у Перегінську. Жити нам було дуже важко. За-

Поліна Зарічнюк

робляв батько небагато. Мої старші брати й сестри не пішли до школи, оскільки змушені були заробляти собі на життя. Ми згадували своє село, в якому залишилося 50 гектарів нашої землі, зокрема 10 гектарів лісу, а також три будинки, де ми усі могли жити не в такій тісноті і не в таких злиднях.

1955 року, коли нафтове родовище в Ріпному було вичерпане, тата перевели у місто Долину. Мій батько помер 1971 року, а мама — через три роки по його смерті. До останніх днів батьки хотіли повернутися в рідне село, мріяли бути похованими в Чорній. Та все це було марно. Вони спочивають на цвинтарі в Долині разом з іншими виселеними з Чорної односельцями.

Життя продовжується. З нас — дев'яти братів і сестер — залишилося лише четверо. Я і мої два брати живемо в Долині, а ще одна сестра — у Черкасах. Я маю сина Олександра, доньку Софію, четверо онуків, і ними тепер радію. Мої діти і внуки знають про трагічну долю нашого краю і нашої родини зокрема. Спогади про події 51-го року назавжди залишаться зі мною. Цю рану в моєму серці вже ніщо не загоїть.

Катерина Шумовська

Катерина Шумовська, 1925 р.н., Росохатий

Байки нам розказували. Казали, трамваї по селу ходять. А тут на волах їздили, як ми приїхали.

Привезли нас на святого Юрія. Мороз на стінах був. Худобу якусь привезли, якусь продали. Багато людей спочатку жили в стайнях. Корову прив'язали на подвір'ї, а ми четверо — батько, мати, чоловік і я — постелили околот і на той околот лягли, ряднами прикрилися. А вже як почалися холоди, йшов вулицею заступник голови колгоспу, бачить, що ми на вулиці спимо в

такий мороз. Він пішов до тієї жінки, на подвір'ї якої ми спали, і почав її сварити: ти чого людей і скотину на морозі держиш? Так вона нам околот постелила вже в хаті на долівці. Тоді в хатах не було підлоги. А околот — то житні снопи, з них сиплеться. Як буду замітати — здійметься курява у хаті, а як залишити — то буде насмічено. А потім кажу: йдемо з тої хати. Пішли ми туди, де нам хати будували. А там нічого немає, тільки вальки, а з вальок солома висить. Ні вікон, ні дверей, нічого. Кажу: нічого, йдемо, все ж не під голим небом, а будемо в себе, і ту хату вже за нами закріплять. Потім вікна, двері самі робили. А платили, звісно, повністю — як за готову хату.

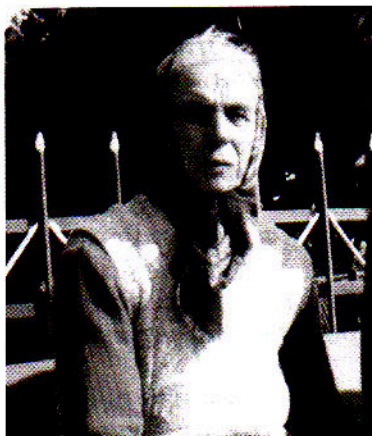
У хаті холодно — палити не було чим. Соломи навіть не було. То ми ходили до Германа (там зараз тік), витягували коріння з кукурудзи, збирали патики, головки з соняшника і тим палили. В 57-му році очерет, яким хата була накрита, згорів. Ще й стеля завалилася. Потім ходили за черепицею, щоб хату накрити.

Восени нас привезли, а в березні, на Сорок Святих, я народила. Холодно було, нам саме мастили ту хату. В хаті були тільки плита, а грубки ще ніякої не було. І дитину народила в хаті непаленій, сніг був на вікнах. Дитину викупала над тою плитою, а воно синє-синє... Та бачите, є Бог на небі. Не хворіло ніколи, вижило.

Одяг був тільки той, який ми з дому привезли. Купити не було за що, бо треба було за хати виплачувати, стайні, комори будувати. Все було льняне, домоткане, з грубого полотна. Тонких пелюшок не було. Сушила все на собі, щоб дитина була в сухому.

На Западну наші люди масово не їхали, бо не мали до кого. Поїхали лише кілька сімей, котрі мали там родини.

У нас у клубі робили вечір, коли виповнилося 50 років від нашого виселення. Казали мені йти на сцену, розповідати. А я не пішла, бо я не маю слів, я би кричала криком... Не бажаю нікому пережити того, що пережили наші люди. Треба було найняти панахиду за тими, котрі там на цвинтарі лишилися, помолитися за здоров'я тих, котрі ще живуть. Хіба то свято, щоб співати, танцювати?!

Роза Найда

**Роза Найда, 1931 р.н.,
с. Хміль**

Приїхали сюди в домашньому одязі. Так і ходили, поки його не зносили. А тут теж добра не було — люди тутешні ще в постолох ходили. Тут земля добре родить, але влітку засуха велика. Нам потім збори робили, казали, що ми люди щасливі, бо як приїхали сюди, то з собою дощ привезли.

Казали, що Вам буде тут добре жити, а ми дивимосся — немає чим палити, немає що їсти. Палили соломкою, носили бур'ян зі степу. Йдемо вночі 7 кілометрів пішки,

несемо оберемок бур'яну. А тоді візьмеш на полі кілька качанів кукурудзи за пазуху, обв'яжешся хусткою; тоді ту кукурудзу в жорнах змелеш, звариш кулешу на воді — і щасливий, що хоч це маєш.

Нам казали, як тут добре. А ми приїхали — немає чим палити, що їсти. Казали, що тут одна курка 3 яйця несе. А тут якби три курки одне знесли, бо корму не було ніякого.

Хати нам дали з глини, з чорного замісу. Копали землю, лили воду, потім січку сипали, щоб якимось трималося. В чорні, не мазані йшли жити. Багато наших людей повмирали першої ж зими, бо хати були вогкі; на вулиці холод — у наших хатах цвіль. А потім і грибок завівся. Жінки дитячі пелюшки під собою сушили. У більшості людей першу зиму корови зимували у сінях. А потім вже будували стайні самі.

Ми згодом обклали переселенську хату цеглою, а літню кухню збудували з ракушечника.

Я вийшла заміж у 55-му році за парубка з Хмеля. На моєму весіллі ще ладкали. Грали на скрипках Михайло Попіль, Сирко Лука, на барабані — Микола Вільховський. А тепер лише у карти грають, тепер нефайно. Тут відразу усі брали тільки своїх, бо ще вірили, що у Хміль поїдемо. Старші люди навіть не хотіли спочатку особливо розбудовуватися, бо жили з надією повернутися у рідний край. Бо вдома — то вдома, як би

тяжко не було. У горах життя важке, треба тяжко робити. Ми змалечку навчені до роботи, як рабські коні. А думаємо, як візьмемо собі місцевого чи місцеву, то чи буде вона хотіти там жити?! А ми всі дуже хотіли вертатися. Любов до Хмеля була сильніша...

Коли ми приїхали, нас було менше у селі, ніж місцевих. А тепер мабуть вже більше. Бо місцеві порозліталися по містах, а з наших людей ніхто нікуди не їхав, бо постійно мріяли: нас ще у Хміль заберуть, ми ще повернемося!

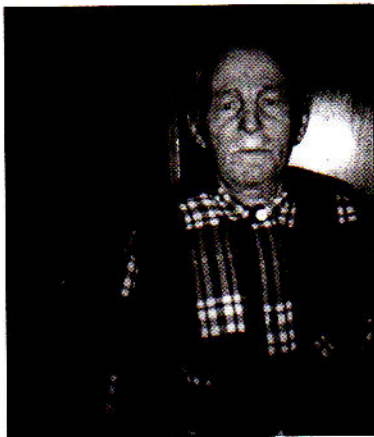
Адам Кріль, 1925 р.н., Чорна

Мені батько якраз перед виселенням хату побудував. Все зробив так, як треба, а в 51-му році — виселення. Хоч казали про це, та ніхто не вірив. Як так, куди підеш з хати? Нам казали, що Сталін з поляками домовився, щоб наш нафтовий район відійшов до Польщі, бо поляки не мали нафти, а Сталіну віддали Червоноградський вугільний басейн. Поміняли територію. Про людей хто тоді думав? Ніхто.

З Чорної в Донецьк їздила делегація. Муль Іван їздив. Потім хвалили, як там добре. Вони мусили так казати. Тоді часи такі були.

Давали на майно машини. Скільки було у вас майна, стільки машин і давали. Те майно везли до Устрік, вантажили у вагон. А я їхав з тестем пультманом.

Дали мені переселенський білет, а я думаю: поїду я раніше, щоб ще до зими хату собі поставити. А як приїхав на станцію Карань, як побачив... Наші люди до такого не звикли, везуть корови, а трави зовсім нема, все вигоріло. Сіли ми під деревом, а на тому дереві ні листочка. Мухи лазять по землі великі і чорні, як таргани. А наша худоба така красива стоїть прив'язана. Корови ричать, трава колюча, вони не пасуть. Біда та й годі!

Адам Кріль

Нас відразу у колгосп записали. Жінка була колгоспницею, але я не колгоспник, я у копальні робив. Ми тоді пішли в Донецький обком, але нічого не допомагало. Кажуть: вас переселили в село, то й робіть у колгоспі. І ми зробилися, як полонені. А в селі нема що робити — 34 німецькі хати, там колись колонія була.

Я, не повідомляючи колгосп, влаштувався на роботу в Карань, на станцію. Але й там мене найшли. Кажуть: ти повинен у колгоспі працювати. Я прийшов до тестя і кажу: тату, я тут не буду, я їду в Західну Україну. Хату залишив своєму швагру, Федору Зигарю, одну корову продав за безцінь, другу лишив родичам, і на самий Йордан 52-го року приїхав я з валізами в Битків. Мій земляк, Микола Гусак, взяв мене на квартиру, пішов я на роботу на нафтопромисел, а там було вже багато наших з Чорної. Бо коли нас виселяли, люди робили великий рух і тоді робітників наказали розподілити по промислах. У Биткові нам було краще. Ліси, трава, клімат той, зима така. Я приїхав сюди, як у Чорну.

Франко Капраль

**Франко Капраль, 1926 р.н.,
Поляна**

Виселяли нас примусово. Ось приклад з Поляни. У нас дві жінки жили, батько їхній помер. А тоді, як молодих хапали і виселяли хати будувати, вони втекли в ліс, у гущавину і переховувалися. «Ястребки» шукали тих дівчат, а як побачили, що корова в них у стайні розтелилася, то забрали ту корову до колгоспу. Їх би ніколи не знайшли, але вони носили за собою казан, він на сонці блиснув, і так ястребки знайшли тих дівчат. Одна ще йшла, а дру-

гу просто тягнули за собою. Привезли їх в район — а я тоді в районі ліс вантажив на станції — і давали їм гроші, як усім переселенцям за законом, а вони ті гроші порвали і кинули. Тоді їм ті гроші якось уже запхали. Коли дівчата сюди при-

їхали, то промучилися дві зими, хати вони не мали, бо не йшли у хату. Ночували біля телят у колгоспі. Приходили до мене, я їм деколи їсти давав. Пізніше вони пішки пішли на Захід і прийшли аж до Дрогобича. Люди казали, що одна там померла, а де друга поділася, я не знаю.

Будували нам хати. То в нас у Полянні двері до нужника були кращі, як у тих хатах. Представники казали, що все буде готове, тільки ключ отримаємо. А тут приїхали — ні комори, ні стайні, ні стелі у хаті. Жили на квартирі, а самі ходили і стелі забивали, і білили, щоб у хату зайти.

Тут була страшна засуха. Корови від сонця і від голоду осліпли.

Ми думали, голодовка буде. Картоплі узяли з собою небагато, ящики чотири. Як ми прийшли на квартиру до одного болгарина, він питає нас: а що ви будете з тою картоплею робити. Привезли ми 4 корови, льоху з малими поросятками. Вона саме опоросилася, коли нас мали вантажити. А тут якраз морози почалися. Ми її околотами обклали, тато навіть ковдрами накривав. А поросята малі, як щури. Як ми приїхали сюди, то всі сусіди дивувалися, як ми таких малих поросят змогли привезти. А місцеві не вірили, що льоху вигодували до 3-х центнерів. Йшли дивитися, як на виставку.

51-й і 52-й роки були неврожайними. А в 53-му снігу взимку напало багато і відтоді почалися врожаї. Болгари — бо ми живемо в болгарському селі — досі говорять: то нам переселенці дощ привезли!

Трохи нам зерна давали, щоб скотину годувати. Колгосп сам ледве кінці з кінцями зводив. Ще у Полянні, як у нас все в колгосп забирали, батько казав: хай беруть, їх чорт вирве. А баците, їх не вирвав, а нас вирвав!

Брати Франко та Ян Капралі
(у центрі)

Іван Лаврінок

Іван Лаврінок, 1931 р.н., с. Лип'я

Прийшов сумнозвісний 51 рік. Наїхали з області, району, міліції, НКВС. Відразу почали переписувати оселі, прибудови. Казали, що то на страховий податок. Люди ставлять могоричі, щоб менше записали, щоб менше було платити. Тому деякі прибудови взагалі не записали.

Відтак сказали, що будуть переселяти в три етапи в Одеську область Врадіївський район. У Старому Самборі нас повантажили в товарні вагони разом з коровами.

Транспорту давали мало, хоч обіцяли, що дадуть стільки, скільки треба. Везли довго й нудно, а таку відстань можна проїхати за 20 годин. Висадили нас у полі подалі від станції. Люди чекали по 3 дні, поки їх забрали в село. А в селі в одній землянці по дві-три родини жили.

Хати були готові лише наполовину, то самі люди їх доліплювали, щоб мати свій куток. У подальшому за ті хати ще довелося платити по 5 тисяч рублів. У Павлівці, куди нас переселили, добра не було. Тільки тяжка робота і пекуче сонце. Треба було красти, щоб опалити хату чи накормити худобу. Місцеві люди жили дуже бідно. Називали нас бандерівцями і навіть поляками.

Частина села, де поселилися наші люди, називали Корея, бо тоді саме була війна в Кореї. Однак людей тримало те, що вони були разом і деколи співали про свою долю: «У Карпатах ми родились, у Карпатах ми росли, а тепер чужі її люди в чужий край нас завезли...»

Навіть птахи повертаються у свій рідний край, а наші люди такої можливості не мали. Я потрапив у своє село тільки через 51 рік після виселення — 2002 року. Поїздку нам організувала Дарія Петречко — голова обласного товариства «Бойківщина», уродженка сусіднього села Чорна.

Серце плакало від побаченого у нашому селі: церква спалена, дзвіниця зруйнована, цвинтар заріс, від школи, читальні, попівства і сліду не лишилося. Поля запустіли, річки замулені, садів немає. На цвинтарі ми віднайшли кам'яний хрест нашого діда по мамі Фізера Федора. Підправили могилу повстан-

цям, похованим на нашому цвинтарі. За кошти Лаврінків Миколи, Івана і Марійки встановили хрест, на якому були записані всі прізвища людей, котрі мешкали у с. Лип'я: Лаврінок, Малиновський, Фізер, Котула, Уштан, Скубіш, Дубей, Петрушкевич, Онуфрик, Кріль, Танчак та ін. Помолилися зі сльозами на очах, сфотографувалися на руїнах дзвіниці. До музею "Бойківщина" у Долині я віддав 26 бойківських експонатів.

Свідчення надали

Прізвище, імя	Рік народження	Місце народження – місце виселення	Місце мешкання під час запису спогаду
Ганна Попідоха	1895	Бандрів	Львівська область
Катерина Вицівська	1900	Кривка	Херсонська область
Марія Бакаляр	1902	Чорна	Івано-Франківська область
Іван Мінзак	1904	Стебник	Донецька область
Юзефа Крохмаль	1905	Середнє Мале - Літовищі	Херсонська область
Катерина Жуковська	1909	Рябе	Донецька область
Катерина Єдинак	1909	Гошів	Донецька область
Параска Терлецька	1910	Хревт	Миколаївська область
Катерина Штим	1911	Скородний	Миколаївська область
Микола Михайлишин	1911	Чорна	Івано-Франківська область
Марія Богдан	1912	Хміль	Одеська область
Іван Миндяк	1912	Мочари	Донецька область
Марія Лучна	1912	Панищів	Миколаївська область
Марія Качур	1915	Сикавець-Поляна	Одеська область
Галина Галаза	1916	Росохатий	Миколаївська область
Іван Пуняк	1916	Коросно	Донецька область
Христина Петях	1916	Літовищі - Рівня	Миколаївська область
Федір Зигар	1917	Чорна	Донецька область
Ганна Зиньчак	1918	Бандрів - Стебник	Донецька область
Єва Кріль	1918	Чорна	Донецька область
Марія Каніровська	1919	Хревт	Миколаївська область
Микола Драп	1919	Хміль	Одеська область
Іван Ричак	1920	Стебник	Донецька область
Йосип Слутий	1920	Задвір'я (Мочари)	Донецька область
Катерина Сиванич	1920	Хревт	Миколаївська область
Дмитро Машак	1920	Коросно	Донецька область
Дмитро Волошанівський	1921	Скородний	Миколаївська область
Павло Мазур	1921	Вільхівці	Миколаївська область
Іван Соколовський	1921	Панищів	Миколаївська область
Ганна Кльок	1922	Мочари	Донецька область
Марія Мураль	1922	Рябе	Донецька область
Ганна Гонска	1922	Чорна	Івано-Франківська область
Катерина Зигар	1922	Чорна	Львівська область
Анастасія Коваль	1922	Поляна	Одеська область

Ганна Рідош	1922	Гошів	Донецька область
Іван Вдовин	1922	Хміль	Одеська область
Марія Роман	1922	Гошовець	Донецька область
Федора Космик	1922	Задвір'я-Мочари	Донецька область
Михайло Вуйцик	1922	Літовиці	Херсонська область
Василь Кіч	1922	Чорна	Івано-Франківська область
Микола Крохмаль	1922	Скородний	Миколаївська область
Катерина Прончак	1923	Рябе	Донецька область
Христина Попіль	1923	Хміль	Одеська область
Ганна Фурман	1923	Паниців	Миколаївська область
Федір Ципеняк	1923	Кривка	Херсонська область
Іван Голубець	1923	Коросно	Донецька область
Михайло Рідош	1923	Гошів	Донецька область
Ян Ясяр	1923	Чорна	Чорна, Республіка Польща
Катерина Магац	1923	Телешниця Сянна - Соколе	Миколаївська область
Семен Джула	1923	Дверничок - Хміль	Одеська область
Марія Косяник	1924	Гошовець	Донецька область
Федір Димитр	1924	Вільхівці	Миколаївська область
Роза Минзак	1924	Стебник	Донецька область
Михайло Качур	1925	Сикавець-Росохатий	Миколаївська область
Петро Воляр	1925	Скородний	Миколаївська область
Ірина Гентіш	1925	Коросно	Донецька область
Анеля Кучманіч	1925	Паниців	Миколаївська область
Анастасія Кучів	1925	Літовиці	Херсонська область
Юлія Голубець	1925	Коросно	Донецька область
Адам Кріль	1925	Чорна	Івано-Франківська область
Михайло Качур	1925	Сикавець-Росохатий	Миколаївська область
Ганна Сирко	1926	Дверничок - Хміль	Одеська область
Франко Капраль	1926	Поляна	Одеська область
Катерина Старявська	1926	Чорна	Донецька область
Катерина Кочержат	1926	Чорна	Івано-Франківська область
Ірина Мазур	1926	Коросно	Донецька область
Марія Фляк	1926	Вільхівці	Миколаївська область
Іван Горецький	1926	Хревт	Миколаївська область
Анастасія Глух	1927	Скородний	Миколаївська область
Михайло Кріль	1927	Лип'я	Івано-Франківська область
Іван Пагулич	1927	Літовиці	Херсонська область
Василь Марич	1927	Стебник	Донецька область
Ганна Фук	1927	Скородний	Миколаївська область
Марія Витязь	1927	Жолобок	Донецька область
Микола Матішак	1927	Бистрий	Івано-Франківська область
Михайло Спас	1928	Чорна	Донецька область
Марія Димитр	1928	Вільхівці	Миколаївська область
Федір Макух	1928	Журавин	Херсонська область
Ганна Смолій	1927	Галівка-Михновець	Івано-Франківська область
Наталя Маройко	1928	Скородний	Миколаївська область
Ольга Мощич	1928	Літовиці-Дверничок	Одеська область
Марія Яслик	1928	Соколе	Миколаївська область
Михайло Ковальчик	1928	Паниців	Миколаївська область
Антон Кучів	1928	Літовиці-Паниців	Миколаївська область
Іван Славич	1928	Літовиці	Херсонська область
Катерина Шумовська	1929	Паниців	Миколаївська область
Марія Швець	1929	Бандрів	Донецька область

Микола Крижанівський	1929	Росохатий	Миколаївська область
Федір Гусак	1929	Чорна	Івано-Франківська область
Катерина Воляр	1929	Скородний	Миколаївська область
Ольга Мощик	1929	Дверничок-Літовищі	Одеська область
Катерина Шумовська	1929	Панищів	Миколаївська область
Микола Шимін	1930	Бистрий	Івано-Франківська область
Катерина Матішак	1930	Бистрий	Івано-Франківська область
Емілія Рідош	1930	Гошів	Донецька область
Ганна Ватаг	1930	Журавин-Кривка	Херсонська область
Павло Філь	1930	Вільхівці	Миколаївська область
Катерина Созанська	1930	Стебник	Донецька область
Ганна Василюшин	1930	Коросно	Донецька область
Фаїна Різак	1930	Смільник	Херсонська область
Микола Василюшин	1931	Коросно	Донецька область
Леся Завадська	1931	Літовищі	Львівська область
Михайло Стефанішин	1931	Жолобок	Донецька область
Іван Лаврінок	1931	Лип'я	Івано-Франківська область
Роза Найда	1931	Хміль	Одеська область
Роза Завалькевич	1931	Стебник	Донецька область
Юлія Прончак	1931	Мочари	Донецька область
Іван Файчак	1931	Хревт	Миколаївська область
Ганна Гурецька	1932	Хревт	Миколаївська область
Василь Моцьо	1932	Лодина	Львів
Федір Мазур	1932	Забереїстище-Панищів	Миколаївська область
Марія Терлецька	1932	Хревт	Миколаївська область
Василь Куцимда	1932	Скородний	Миколаївська область
Ганна Стадник	1933	Рівня	Львівська область
Ганна Гладіліна	1933	Хревт	Миколаївська область
Федір Грицуняк	1933	Літовищі	Херсонська область
Стефанія Токарська	1935	Телешниця Сянна	Миколаївська область
Павло Лисейко	1935	Михновець	Івано-Франківська область
Марія Кіселик	1935	Поляна	Одеська область
Ірина Габуда	1935	Рябе	Донецька область
Ян Капраль	1936	Поляна	Одеська область
Стефанія Пилип	1936	Нанова	Херсонська область
Павлина Зарічнюк	1937	Чорна	Івано-Франківська область
Ганна Гучко	1937	Устянова	Львівська область
Катерина Лисейко	1937	Стебник	Львівська область
Дарія Циктор	1939	Скородний	Миколаївська область
Василь Брода	1938	Скородний	Миколаївська область
Катерина Ліло	1938	Мочари	Донецька область
Мілена Дудик	1938	Соколе	Миколаївська область
Ганна Дзюндзя	1938	Кривка	Херсонська область
Дарія Голубець	1938	Коросно	Донецька область
Євген Ницик	1939	Гошовець	Донецька область
Павлина Сомар	1939	Хревт	Миколаївська область
Юзефа Капраль	1939	Поляна	Одеська область
Любомир Лесишак	1940	Бандрів	Львівська область
Стефанія Федорко	1940	Чорна	Івано-Франківська область
Франко Пех	1941	Поляна	Одеська область
Іван Гурецький	1942	Хревт	Миколаївська область
Владимира Ступак	1937	Чорна	Івано-Франківська область
Мирон Дацько	1944	Коросно	Львівська область

Зелені свята. Літовищі, 1942 р. Фото о. Івана Мака

Як діти гір степовиками стали...

Фрагменти газетних публікацій

Кому належать бойківські дзвони

Майже п'ятдесят років тому бойки у Бескидах закопали церковні дзвони, коли дізналися про депортацію на південь України. Тільки-но з'явилася можливість повернути заховане, почали домагатися його у польських урядовців. І останні робили все для того, щоб ці люди втрачали віру в успіх своїх домагань.

Тому цю історію важко назвати історією про дзвони. Радше це історія про продовження наруги. Щось на кшталт того, наче колись один сусіда забрав у вас все, що маєте, віддав його іншому, а той інший нині не хотів би повернути вам навіть дещицю. При цьому перший робить вигляд, що розкаюється, другий — що співчуває. А у вас і досі — анічогісінько...

У цій історії дзвони — не просто цінна церковна реліквія, а певний символ. Таке собі ненав'язливе нагадування обкраденому і скривдженому, що він може нарікати на винуватців, писати листи, знаходити своє майно, але все це не гарантує повернення втраченого.

Жоден із довгожителів з-поміж колишніх мешканців Літовищів (нині — Лютовіска Підкарпатського воєводства) не пам'ятає достеменно, коли і звідки привезли два дужі церковні дзвони із бронзи у греко-католицьку церкву Святого Михаїла Архангела. Розповідають лишень, що дзвонили вони так гучно, що «було чути аж на три села».

Церковне братство. Літовищі. 30-ті рр.

Родина Федора Пагулича, 30-ті рр.

Дзвони не просто скликали людей до церкви — вони були предметом гордості. Тому 1951 року, коли мешканцям Літовищів (тодішня назва — Шевченково Нижньоюстріцького району) повідомили про переселення, дзвони парафіяни напризволяще залишити не могли. Порадившись, дійшли висновку, що слід їх зняти із дзвіниці і закопати на території поміж церквою і цвинтарем. Нащадки пояснюють рішення батьків просто — жоден із мешканців Літовищів не припускав навіть думки, що покидає свої гори назавжди.

П'ятеро чоловіків, котрі безпосередньо закопували дзвони, вже померли. Один із них, Федір Пагулич, перед смертю розповів, де саме закопано церковний скарб, своєму молодшому синові. Власне, якби не свідчення 70-річного Івана Пагулича, який точно вказав місце схоронення дзвонів, що ними скористався Федір Грицуняк, вони й досі лежали б у сирій землі.

Товарні вагони привезли мешканців Літовищів на південь, у село Дудчани Херсонської області. Таврійські степи, малолюдні після голодоморів 1933 і 1946 років, потребували нових працюючих рук. У Літовищах бойки залишили будинки і стодоли, а в Дудчанах декотрим довелося спати під зорями, поки знову не збудували собі помешкання мозолями і фактично за власний кошт.

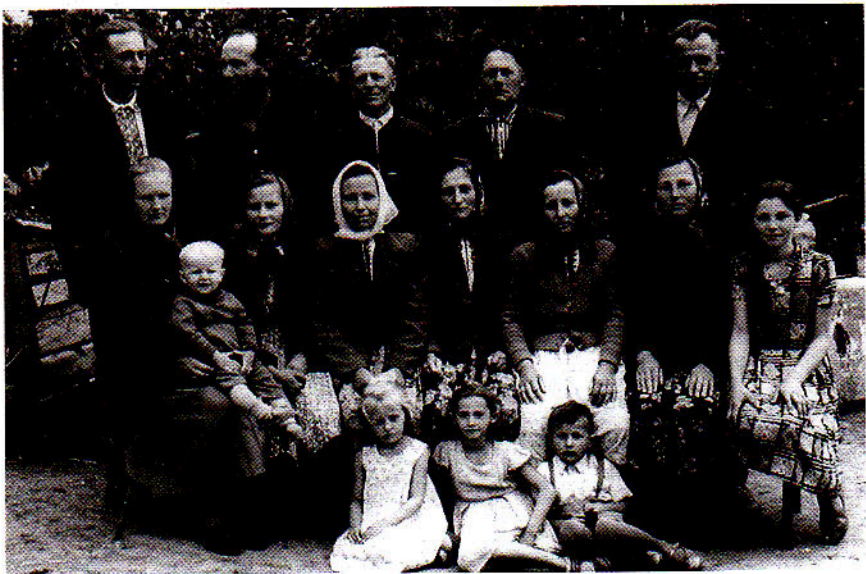
Церкви в Дудчанах також не було — храм Божий, в якому брав шлюк сам барон Фальц-Фейн, колишній володар Таврії, знищили після рево-

люції. Тому виховані у релігійних традиціях бойки кілька десятиліть поспіль ходили за 10 км. у сусіднє село, де вона ще чудом уціліла.

Мрія про свою церкву здійснилася лише через 40 років після виселення. Відразу після здобуття Україною незалежності гурт віруючих із Дудчан, один з перших у південній Україні, взявся за будівництво нового храму, який і споруджено виключно на кошти парафіян. А коли добудували дзвіницю, згадали про дзвони, закопані майже півстоліття тому.

Члени церковної громади навіть не припускали, що на шляху повернення дзвонів їх чекатиме стільки перепон. Спочатку за посередництвом культурно-громадського товариства «Надсяння» зі Львова та тодішнього радника Посольства України в Польщі Теодозія Старака громада звернулася до голови Ради Міністрів Республіки Польща Влодзімежа Цімошевича. У червні 1997 року голова «Надсяння» Володимир Середа листовно переконував голову польського уряду, що «акт передачі церковних дзвонів польською державою стане помітною віхою на шляху єднання між нашими народами». Пан Цімошевич на звернення жодним чином не відреагував, та представники церковної громади не зупинялися. Знову завдяки посередництву В. Середи звернулися до Національного комітету з питань повернення в Україну культурних цінностей. Листи і візити до керівництва Коміте-

Родина Грицуняків. Перший ліворуч — Федір Грицуняк

ту представників громади дали результати лише наприкінці 1998 року, коли Олександр Федорук, голова Національного комітету з питань повернення в Україну культурних цінностей, одержав лист від Станіслава Журовського, уповноваженого уряду Республіки Польща з питань культурної спадщини за кордоном. Нарешті польська сторона заявила, що готова до обговорення питання.

Минуло ще півроку, поки урядовці Федорук і Журовський «стали на шлях до порозуміння». Добра звістка прийшла в Дудчани наприкінці травня: польська сторона дала дозвіл на приїзд української делегації у Лютовіск з метою «визначення місця, де були закопані дзвони». Анна Ісаєва-Лесишин, староста громади, і Федір Грицуняк у червні прибули до Літовищів, де зустрілися з Яцеком Міллером, начальником східного відділу міністерства, очолюваного Журовським. Щоб прискорити пошуки, польська сторона запропонувала послуги саперів із Ярославля.

У протоколі про викопання церковних дзвонів у Літовищах зазначається: «Представники української сторони вказали місце заховання дзвонів. Знайдено два церковні дзвони під назвами IWAN (500 кг) і MICHAIL (150 кг). Дзвони збереглися у доброму стані». Знахідку передали на зберігання на майданчик бещадського відділу прикордонної охорони в Літовищах з формулюванням, що вони залишатимуться там «до з'ясування справи урядовцями двох країн».

Здавалося б, історія ось-ось закінчиться хепі-ендом. Та не так сталося, як гадалося. Тетяна Мостицька, заступниця голови Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, каже, що, по-перше, польська сторона не дотримала домовленостей, досягнутих під час зустрічі між панами Федоруком і Журовським, що відбувалася ще до початку пошуків. «Уповноважені двох країн тоді дійшли згоди, що польська сторона дозволить українській знайти і забрати дзвони у Літовищах, а українська відповідно дозволить полякам провадити пошук і повернути собі знайдені польські військові реліквії на заході України»,

Про смерть кількох поколінь літовищан не співішали дзвони.

— говорить пані Мостицька. Одначе після знайдення дзвонів «апетити» польської сторони раптово зросли. У листі, адресованому на ім'я Олександра Федорука, голови Комісії, Станіслав Журовський, уповноважений польського уряду, вже веде мову про цінні музейні експонати, що знаходяться у Львові, — картину «Ісус Христос перед Пілатом» та скульптуру «Мадонна з немовлям». Передачу цих культурних цінностей Польщі (хоч українські

Церква Архангела Михаїла в Дудчанах.
Ліворуч — дзвіниця

урядовці твердять, що вони не підпадають під категорію незаконно вивезених із території Польщі цінностей) пан Журовський назвав умовою повернення церковних дзвонів в Україну, повідомляють у Національному комітеті. За словами Т. Мостицької, пошуки військових реліквій польською стороною не проводилися, і про них пан Журовський у своєму останньому листі навіть не обмовився.

«Дмитро Павличко, посол України у Польщі, після «крутої» зміни вимог польської сторони пише резолюцію: бартер виключено!» - говорить пані Мостицька, беззастережно погоджуючись з позицією посла.

А що ж церковна громада? Пані Ісаєва-Лесишин далі пише листи до Національного комітету з проханням полагодити справу. Окрилена теплим прийомом мешканців Літовищів, допомогою під час викоупання війта гміни Лютовіска (польський варіант назви села) Влодзімежа Подими, запевненнями пана Міллера повернути знахідку за лічені тижні, староста ледь не пообіцяла сільській громаді, що до Різдва 2000 року люди неодмінно почують дзвони з прадідівської землі. Згадує пані Анна цікаву репліку, що злетіла з уст одного польського чиновника: «Дзвони такі гарні, що їм місце не в українському селі, а у самій Варшаві». Тоді вона сприйняла ці слова як комплімент, а тепер... «Щотижня телефоную Тетяні Мостицькій. А у відповідь чую одне: пан Федорук не може зустрітися з паном Журовським, бо нові вимоги польської сторони для нас неприйнятні», — повідомляє пані Анна.

Ультиматум західних сусідів колишні мешканці села та їхні нащадки сприйняли як особисту образу. Ба навіть — як продовження наруги. «Коли нас вигнали з Літовищів, ми залишили майбутнім мешканцям — полякам, переселеним із Західного Бугу, все, що мали, — церкву, будинки, стодоли. Мало що збереглося. І коли ми почали вимагати бодай частинку того, що вціліло, нам сказали, що за це наша держава винна культурні цінності!» — обурюються в Дудчанах літні люди, коли збираються біля церкви.

Автор біля «Михайла», 2002 р.

Не пошкодуйте грошей, поїдьте в Літовищі і ви переконаєтесь: їхні слова — чистісінька правда. Десятки будинків, споруджених бойками, досі є житлом для нових господарів — поляків. Про церкву — окрема розмова. До реставрації костела, дванадцять років поспіль, церква служила за костел, а коли у 1963-му костел відновили, церква перетворили на музей. А потім, в 1970-му, коли вона виявилася непотрібною, затіяли ремонт. І коли «доремонтувалися» до того, що в ній поросли гриби і все почало гнити, тоді її розібрали, а решки віддали — ні, не на українську церкву, а на костел у Двернику. Про це ви прочитаєте в будь-якому краєзнавчому довіднику. Нащадки мешканців Літовищів бачать українські сліди в рідному селі тільки на фотокартках і хочуть повернути єдине, що можна повернути, — церковні дзвони.

«Наше природне бажання повернути духовні цінності батьків — церковні дзвони, придбані виключно на кошти парафіян, — стало предметом незрозумілого для нас торгу». Під такими словами підписуються тепер колишні мешканці Літовищ та їхні нащадки у листі, зверненому до посла Республіки Польща в Україні Єжі Бара.

Ось, власне, і все. Якби не одне суттєве зауваження. Чому поверненням церковних реліквій опікується Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, а не Національний комітет з релігій? Тим паче, що за твердженням експертів, дзвони не підпадають під категорію культурних цінностей. На жаль, єдине,

що вдалося з'ясувати у Національному комітеті з релігій, — це те, що «зараз ми включаємося у цю справу». Та чи знайде комітет спільну мову з відповідним польським відомством і скільки на це піде часу?

Поміж іншим, справа має ще й міжконфесійний відтінок. Мешканці Літовищ були греко-католиками, а тепер вони і їхні нащадки ходять у Дудчанах до православної церкви Київського патріархату (митрополит — Філарет). За словами отця Богдана Степана з греко-католицької курії у Перемишлі, юридично власником дзвонів вважається греко-католицька церква і, згідно з польським законодавством, держава, у чий власності ці дзвони поки ще перебувають, має передати речі, знайдені в надрах на її території, власникові. Разом з тим отець Богдан Степан запевняє, що греко-католицька церква в Польщі не втручалася у справу, оскільки колишні мешканці Літовищів у жодний спосіб не зверталися до представників греко-католицької церкви.*

«Наше слово», 23 січня 2000 р.

Залізний хрест

60-річний Степан Моцьо подолав відстань в 1200 кілометрів велосипедом. Їхав з Херсонщини у Карпатські Бескиди. З хрестом, власноручно викуваним, щоб поставити його на могилі батька. Батька пан Степан не пам'ятав, як не пам'ятав і рідного села, з яким його 50 літ тому розділила лінія кордону. Повертався пан Степан на батьківщину, і був там тепер іноземцем.

Навіть пошепки говорити про те, за яких обставин загинув Микола Моцьо, батько Степана, у с. Зміївці, що на Херсонщині, боялися до початку 90-х. Навіть з родичами і рідними дітьми. Микола в березні 1945 р. поліг у лісі від куль червонопогонників під час ліквідації кривки. Кулі тоді влучили в трьох партизанів, двом пощастило втекти. За Іваном, братом загиблого, гнався Амур, вівчарка з прикордонної застави. Наздогнавши, обнюхав і побіг назад — назустріч кулі за непослух. Іван перейшов кордон, до 1998 р. жив у Польщі під чужим прізвищем.

Тіла загиблих селяни перенесли в трупарню. Поховали під наглядом чекістів на цвинтарі — без священика, без биття в дзвін. Анна

* Незважаючи на те, що церковна громада зверталася до керівництва ГКЦ у Польщі, Об'єднання українців у Польщі, попри те, що після віднайдення дзвонів минуло 7 років і це питання неодноразово обговорювалося на найвищому міждержавному рівні, а місцева влада (уряд гміни Лютовіска), публічно висловлює думку, що дзвони мають дзвонити нащадкам тих, котрі їх придбали, Іван та Михайло досі лежать у темному дерев'яному гаражі прикордонної застави у Лютовісках. — Авт.

Пам'ятний знак про депортацію 1951 р.
у с. Зміївка на Херсонщині

Моцьо приходила з 2-річним Степаном на той цвинтар і зупинялася біля двох яворів. Там була насипана могила, в якій лежав її чоловік. Вдові було ледь за двадцять.

...Десять років тому кільком людям зі Зміївки вдалося побувати у рідному селі Лодині, яке від 1951 р. знаходиться на території Польщі. Місце поховання Миколи Моцьо знайшли відразу: явори ніхто не зрубав, могила підупала. Відколи довідався про це пан Степан, дав собі слово, що обов'язково викує хрест, поставить його на могилі батька, а матері привезе фотокартку. Слова він дотримав, тільки фотокартки мати вже не побачила — не дожила...

Кілька епізодів

Історія сіл Лодини і Берегів Долішніх Ліського повіту, розташованих поблизу містечка Устріки Долішні, навіть на перший погляд не видається історією пересічних бойківських сіл, які борсалися в злиднях за Австрії і Польщі, налагоджували громадське життя в міжвоєнний період, допомагали своїм партизанам і паралельно платили контингенти за німців або податки за радянської доби. З цими селами пов'язав свою долю греко-католицький душпастир Михайло Зубрицький — дослідник Бойківщини і добрий приятель Івана Франка. В 1914 р. він прийняв парафію Береги Долішні з дочірньою церквою в Лодині. Австрійська влада переслідувала його за симпатії до Росії і навіть кинула до концентраційного табору в Талергофі. Через кілька років Зубрицького арештовують поляки за сприяння ЗУНР. Зацькований владою, в 1919 році душпастир помирає. Його наступник, отець Вербенець, лояльний до всіх окупаційних влад, жодного разу не відправив панахиду на могилі Зубрицького на цвинтарі в Берегах Долішніх.

В 1932 році польська влада намагалася запровадити «свято праці» — такий собі «суботник» раз на рік, щоб люди безплатно будова-

ли дороги. Зібрання вїтїв з цього приводу відбувалося у Берегах. Селяни зустріли звістку і представників влад з лопатами і палицями в руках. Тільки-но поліція арештувала 39 непокірних, у всіх довколишніх селах Ліського повіту били у дзвони і люди йшли роззброювати поліцію з вилами і косами. Бойки, котрим за вісімдесят, пам'ятають, як за повсталими спостерігали з літаків, і польська поліція стріляла в натовп. Повстання тривало майже три тижні. Відбулися 4 регулярні битви. Кілька сотень загинули. Заарештовано 800 осіб, серед яких були жінки. Поранених — не злічити. Але 15 тисяч бойків із 19 сіл вирішили боротися до останнього. Лише коли оголосили, що світ праці відміняється, вони розійшлися.

Нові порядки

Через 7 років після Ліського повстання до бойків з Берегів, Лодини і Нанови приходить нова влада. Через 15 років всіх заганяють до колгоспу і забирають худобу, реманент, а людей змушують безплатно працювати щодня. Бойки згадують, як ще недавно були героями. Тепер за героями приїздять вночі і вивозять їх без сліду.

Земля з Берегів, Нанової і Лодини під знаком скорботи

Восени 1939 р. почали складати списки «неблагонадійних». Молодь не бачила іншого виходу, як утікати до німців, за Сян, який був тоді прикордонною рікою. Нелегально переходили кордон масово і поодиночі.

Самі німці повертаються через 2 роки і бавляться «в українських друзів» не довго. Гестапівець Йоган Беккер, син німецького колоніста з-під Львова, розстрілює директора лодинської школи за співпрацю з ОУН. Молодь відправляють до Німеччини.

Влітку 1944 р. бездатна частина юнаків у підвалі будинку Євстахія Романіва в Лодині готується до збройної боротьби у підпіллі. Заготовляють продукти, одяг. Михайло Моцьо обладнав у своїй домівці бункери для зброї. Однозначно ризикував, бо мав у хаті четверо малих дітей. Зброю, що зберігалася у нього, на очах у німців-фронтотиків роздали 150 повстанцям, які рушили в західному напрямку. За даними Василя Моцьо, котрий цього року видав книжку «Лодина»,

в якій описав історію свого села за архівними документами і спогадами, в лавах УПА загинули 13 його односельців. З каяттям в НКВС не прийшов ніхто.

Після хвилі репресій у 1947-му, навесні наступного року розпочали колективізацію. Колгосп створили — тільки колгоспників не було. Почалися переслідування, складалися списки куркулів, бандпосібників. Та 37 господарств все одно залишалися одноосібними.

Олексу Тиркалу з Лодини засудили на 5 літ, тому що скопив в'язку конюшини. Сіяв він її на своєму полі, а косив, як його запевняли, уже на колгоспному. Кричав, що такого не було навіть за панщини. Панські гайдуки били по плечах, проте не влаштовували нічних облав, не тримали у пивницях, щоб підписати документ про фактичне дарування ледь не всього майна на чужу (колгоспну) користь.

Очистити територію

В 50-му році бойківські косогори полисіли. Ліс відправляли на схід. Пройшли поголоски, що район віддадуть полякам. Не хотіли вірити в це селяни. В березні представники влад вже компетентно роз'яснювали їм, що переселення — невідворотне, що за ділянку багатої на нафту землі, на якій вони мешкають, УРСР одержить ділянку землі в районі Кристинополя, де знайшли поклади вугілля. Все об'грунтовували економічною доцільністю як для держави, так і для людей: поїдете з кам'янистих гір на чорноземі. Тільки ніхто не радів такій перспективі. Пам'ятали, як з цих родючих чорноземів приходили до них голодні люди.

У травні з Берегів, Лодини і Нанової поїхала делегація у Зміївку. Урожай 1951-го був рекордно високим. Розповіді очевидців розпачу не розвіяли.

19 років мав тоді Василь Моцьо, уродженець Лодини, а нині львів'янин, колишній директор Львівської опери. У своїй книжці він майстерно описав моторошну картину залякування людей на залізничній станції, коли майно вантажили у вагони. Виявляється, одноосібникам з Лодини погрожували, що їх повезуть не на Херсонщину, а в Сибір, якщо не подадуть заяв до колгоспу. Провокація не вдалася, бо люди заявили: «Якщо ми вже покинули рідну хату, то можемо їхати і в Сибір!»

Всіх депортованих з пожитками привезли до причалу «Зміївка». Транспорт, щоб перевести речі в село, виділяли лише після того, як голова родини віддавав переселенський квиток. Це було запорукою того, що переселенець нікуди не втече і працюватиме в колгоспі. Михайло Моцьо, батько автора книжки, відразу оцінив ситуацію. Документів не віддав, сказав, що випали вони з кишені в Дніпро, коли вантажив речі. Через кілька днів родина Моцьо вже їхала на захід — поближче до малої батьківщини...

Мешканців Берегів, Лодини і Нанови спрямували в села Зміївської сільської ради на Бериславщині — Вербівку, Костирку і Михайлівку. В цих селах були колгоспи, а у Зміївці — радгосп, де за працю сплачували гроші, а тому там охоче працювали місцеві.

Всі бойки стали колгоспниками, проте своєрідності не втрачали. В 1951-му вертеп за участю переселенців справив незабутнє враження на місцевих українців і... парторга колгоспу. Співробітники Бериславського КДБ арештували учасників, вивчали текст вертепу. Серед лютого морозу молоді колядники кільканадцять кілометрів йшли додому пішки.

Взагалі ця перша зима здалася депортованим надто довгою. Не всі встигли до морозів облаштувати саманні коробки, які їм виділили замість обіцяного готового житла. Згадують, як не вміли палити

Віктор Козоглодюк, парох Зміївки,
Василь Моцьо, Микола Куривчак

під соломою, як вчилися виготовляти на опал брикети з кізяку, дим від яких ви́дав очі. Коли почали опалювати свої хатки, на стінах з вологого саману почала рости пшениця і бавовна. Зелено було, як у гаю. Понад кілометр йшли за водою до колодязя, викопаного шведами, — першими поселенцями. До церкви і за хлібом ходили пішки до райцентру за 15 км.

Зміївка на 4 км тягнеться вздовж Каховського водосховища. До 1957 р. тут були плавні. Злочинним проектом минулого називають тепер будівництво каскаду дніпровських ГЕС. Їх будували, знищуючи цілі села і затоплюючи родючі землі. Хотіли

дешевих кіловатів енергії. Тепер замість благодатних плавнів — маса води, яка заростає ряскою і плодить комарів. А у Зміївці, яка розташована поруч з потужною Каховською ГЕС, о 21 годині зникає електрострум.

50 літ рідної чужини

На Херсонщину в 1951 році прибули також бойки ще в чотири села Нововоронцовського району, проте пам'ятний знак про трагедію депортації височіє поки що тільки у Зміївці.

Інші депортовані, прибувши в це село, заздять своїм одноплемінникам, бо три бойківські села зійшлися тут в одному і становлять

понад 80% усього населення. Отже, не були на чужій землі в меншості і почувалися трохи впевненіше. Хоч «конфідентам» робота знаходилася всюди. У Михайла Белея вже в Зміївці знайшли релігійну і політичну літературу, видану до 1939 року, портрети Шевченка, Франка, Шептицького. Судив його Херсонський військовий трибунал. Звільнили через 2,5 року...

Під час вечора пам'яті, 2001 р.

Пам'ятний знак скорботи депортовані у Зміївці встановили через 50 років по депортації. Відбувся мітинг-реквієм і поминальна відправа в греко-католицькій церкві. Хоч до православної церкви Київського патріархату тут ходить більша частина депортованих, православний священик участі у заходах не взяв. Люди

казали, що поїхав того дня в сусіднє село. На мітинг-реквієм та на презентацію книги Василя Моцьо і концерт у Будинку культури зійшлися всі бойки — і ті, що ходять у православну церкву, і ті, що тримаються обряду, в якому охрестили їх на батьківщині. Останні в 1993 р. вийшли зі Зміївської православної парафії, одержавши частку майна. Згадують, що тяжко було залишати церкву, яку відбудували власними силами і коштом фактично з руїн. Спочатку греко-католики відправляли Службу Божу в наметі. Муровану каплицю, яку тепер йменують Церквою Пресвятої Богородиці, відкрили через 5 років. Частину коштів на будівництво греко-католицької святині надали бойки з діаспори. Ні на відкриття знаку скорботи, ні на вечір пам'яті до Зміївки не прибув жоден представник місцевої влади. Хоч селяни запевняють, що надіслали запрошення і в Берислав, і в Херсон.

Пам'ятний знак депортовані спорудили без сторонньої допомоги. «Спонсорів ми не шукали. Та й обійшлося недорого, бо не наймали майстрів, а все робили власними руками. Самі проектували, самі принесли з дому матеріали, самі мурували», — розповів Микола Куривчак, голова місцевого осередку «Просвіта». Будував батько пана Миколи, Микола Петрович, а художню чеканку на металі виконав місцевий умілець Микола Трошнівський. На його полотні — рідні гори, вітряк, довга бойківська хата і широка бойківська церква. Потяг, який

везе бойків на південь, не зобразили. Може, тому що не вірять, що колись цей потяг може поїхати у зворотному напрямку.

Що на чужій батьківщині?

У Берегах Долішніх і в Лодині частина старої забудови збереглася, бо там поселилися поляки. Більшість бойківських хатин все ж розібрали. Але церкви вціліли. Їх довго використовували як склади, а в 70-х роках освятили на костели.

Від села Нанова, яке 1951 р. належало до Хирівського району, не лишилося ані сліду. Жодної вулиці, жодного будинку. Про те, що ще 50 літ тому тут вирувало життя, нагадують здичавілі сади. Може, навівці це передчували, бо в день депортації жінки і діти голосили так, що чутно було в усіх навколишніх селах. На велетенську липу — німого свідка депортації — хтось почепив табличку з лаконічним написом: «Село Нанова репресоване». Таких «мертвих» сіл, в яких століттями мешкали українці, на території Польщі сотні. А скільки цвинтарів зі знищеними надгробками, скільки поховань без хрестів...

По грудці землі з кожного з цих трьох бойківських сіл поклали три найшанованіші ґазди під знаком скорботи. Грудка землі, шматок полотна, пісні, говірка, прізвиська, пам'ять про молоді роки — це все, що залишилося у бойків від Берегів, Лодини і Нанови. Залізний хрест — це все, що залишили бойки зі Зміївки на вітцівській землі.

«Україна молода», 14 листопада 2001 р.

Трагедія, що обросла міфами **Масова депортація українців з Польщі** **у 40-50-х роках вперто замовчується**

ХХ століття вже охрестили століттям переселень. Здебільшого ці переселення були примусовими, і тому їх також називають депортаціями. Вже нікого не здивуєш визначенням «депортований народ». В Україні живуть депортовані німці й кримські татари. Втім, варто представнику титульної нації бодай натякнути про те, що його предки були депортованими, це викликає подив і навіть підозри. Все це — наслідки впертого мовчання про депортації майже півмільйона українців зі східних воєводств Польщі. Як, чому і куди цих людей «переміщували», знають лише історики і... самі депортовані.

Після врегулювання територіальних питань між СРСР і Польщею Західна Україна з її понад семимільйонним населенням та 110-ма тис. кв. км території стала складовою частиною УРСР. На території Польщі залишився значний масив етнічних українських земель з 700-ма тисячами українців. Очевидно, саме з метою досягнення етнічної однорідності населення двох держав їхні уряди й почали акції виселення українців з Польщі, а поляків — з України.

Масові переселення українців з Польщі провадилися в чотири етапи. Перший тривав упродовж 1944-1946 рр. на підставі угоди між Польщею і УРСР про обмін населенням. 482 тисячі українців і членів змішаних родин із Краківського, Ряшівського і Люблінського воєводств Польщі організовано переселили в УРСР. Окрім цього, понад 20 тисяч українців польські війська буквально «перегнали» через прикордонну річку Сян без оформлення будь-яких документів. Хоч в угоді зазначалося, що «евакуація мусить мати добровільний характер», насправді є численні свідчення того, що процес переселення був позбавлений навіть ознак декларованої добровільності.

Наступною була акція «Вісла», внаслідок якої на західні та північні землі Польщі, звідки депортували німців, переселено і фактично розпорошено з метою асиміляції 150 тисяч українців. Вчинене проти них насильство пояснювалося як акт колективної відповідальності українців за дії ОУН-УПА.

Третій етап — делімітація державного кордону між СРСР і РП. З населених пунктів, що відійшли до Польщі, вглиб УРСР переселили 9125 українців. Остання «переселенська акція» пояснювалася наміром СРСР і ПНР обмінятися ділянками державних територій. 1951 року зі своєю батьківщиною вимушено розпрощалися ще понад 32 тисячі українців.

Отже, всередині Польщі переселень зазнали близько 150 тисяч українців, а всього з Польщі в УРСР упродовж 1944-1951 рр. було переселено понад 543 тис. осіб. За десять років державності український парламент трьох скликань не дав політико-правової оцінки цих «переміщенням», в яких історики знайшли всі складові «етнічних чисток».

В Україні депортованими визнають себе українці, котрі опинилися в Галичині і створили громадсько-суспільні товариства «Холмщина», «Любачівщина», «Надсяння» і «Лемківщина», що належать до Об'єднання товариств депортованих українців. Депортовані також їхні нащадки живуть майже в усіх областях України; компактні групи є у Донецькій, Миколаївській, Херсонській, Одеській, Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській та інших областях. Наукову літературу в Україні читають далеко не всі. Тому людей цих називають як переселенцями, так і поляками; як «бандерівцями», так і тими, які «не хотіли жити в Польщі». Перелік подібних тверджень можна було б множити. Міфи породжують стереотипи.

Міф №1. Українці їхали з Польщі добровільно, бо хотіли жити разом з українцями в Україні.

Для українців з-під Горлиць, Перемишля чи Холма рідна земля асоціювалася не зі Збручем чи Дніпром, а насамперед — з рідною стріхою. Навіть польські історики визнають території, «очищені»

від українського населення, територіями, де мешкали субетнічні групи — лемки, бойки, надсянці та ін. Землю, на якій українці жили упродовж багатьох століть і де складали виразну більшість, вони сприймали не інакше, як своєю батьківщиною. Така ситуація була характерною не лише для українців. Скажімо, в часи Австро-Угорщини поляки також вважали свої етнічні терени польськими, хоч вони перебували в межах імперії. По-друге, якщо зважити на патріотичну налаштованість українців у Польщі та мізерну популярність «лівих» течій на західних етнічних українських землях, навряд чи бачили вони в Радянській Україні, що нею керували комуністи з Москви, Україну своєї мрії.

Міф №2. Примусово переселяли лише тих українців, які були в ОУН-УПА або сприяли “бандерівцям”.

Всіх запідозрених в участі або сприянні УПА справді виселяли. Але далеко за межі України. Поза тим, сам масштаб депортації цілком спростовує наведене твердження. Адже викорінювали не просто певні категорії людей, а всі без винятку українські й так звані змішані родини із сотень сіл і містечок.

Важливий аспект — неоднорідність настроїв населення західних земель. Скажімо, якщо змішані (українсько-польські або ж українсько-німецькі) родини на Холмщині були звичним фактом, то на Бойківщині — радше винятком. Якщо західною Лемківщиною десятиліттями бродив привид москвофільства, то в Надсянні подібні ідеї сприймалися як вияв ексцентричності. В деяких регіонах, наприклад, у західній Лемківщині, на час виселення жодного «упівця» не було. Однак це не завадило польським військовим заганяти українців у вагони. Отже, під час переселенських акцій політичних поглядів людей ніхто не брав до уваги. Польщу «очищували» від українців, а УРСР — від поляків. Після того як УПА почало боронити українців Закарпаття від відселення, авторитет українського підпілля серед українців зріс ще більше. По суті УПА була єдиною силою, на яку могли розраховувати зацьковані польськими і радянськими військовими люди.

Міф №3. Із Польщі їхали злочинці, щоб уникнути відповідальності перед польським правосуддям.

Це твердження знову ж таки спростовує масштаб переселень. Так само, як несправедливо називати всіх до одного жителів сіл і містечок, що розташувались компактно, бойовиками УПА, так само важко повірити, що у всіх цих селах і містечках українці були виключно шахарями, злодіями, вбивцями тощо.

Міф №4. Українські родини в Польщі жили злиденно, тож вони їхали в Україну, щоб захити заможніше.

Те, що українці в Польщі жили на загал бідніше, аніж поляки, — незаперечний факт. Зрештою, така доля чекала на кожен народ, кот-

рий не користувався рівними правами з титульною нацією. Чинилися перешкоди в здобутті освіти, передовсім вищої; відповідно, українці були рідкістю в університетах, судах, торговельних установах, а особливо — в органах державної влади. Тобто говорити, що українці були задоволені своїм матеріальним і соціальним становищем у Польщі, не доводиться. З іншого боку, не треба думати, що українці в Польщі мали такі вже великі ілюзії щодо зростання добробуту своїх одноплемінників за радянської влади. Мало хто знає, що українці мали шанс виїхати в УРСР ще в 1939 і 1940 рр. Поодинокі бажаючі поїхали. Проте потім вони нікому не радили наслідувати їхній приклад, а під час війни намагалися повернутися на землю батьків.

Міф №5. Переселення 1951 року не можна вважати насильницьким, оскільки не було явних ознак застосування сили, і людям дозволили взяти з собою майно, а згодом деякі з переселених повернулися на територію Польщі.

Оскільки на той час підрозділи УПА на зазначеному терені були практично ліквідовані, а значна частина населення репресована як «антирадянські» та «класово ворожі» елементи, депортовані не вчиняли значного опору. Акція виселення цього разу не супроводжувалася масовими ексцесами насильства. Дійсно, люди заздалегідь були повідомлені про переселення, мали час, щоб виготовити скрині та ящики для транспортування своїх пожитків. На дві або три родини давали один збитий дошками вагон. У ньому нерідко разом їхали люди і худоба.

Архівні документи та свідчення самих учасників переселення однозначно вказують, що люди були позбавлені можливості як залишитися на переданій Республіці Польща території, так і вільно обирати собі місце майбутнього проживання в межах СРСР. Практично всі примусово переселені особи виявили бажання оселитися в Західній Україні, де були звичні для них природні умови і культурне середовище. Та місце їхнього подальшого проживання було визначене планами переселення. Люди опинилися в південній Україні. Більшість — без даху над головою, хоч декотрим навіть обіцяли «ключі від будинків». На територію Польщі після 1956 р. могли повернутися лише ті, хто мав бодай якісь польські корені. Змішані шлюби в тій частині Бескидів були рідкістю, тож повернулися кілька десятків осіб з-поміж 35 тисяч переселених.

Міф №6. Переселенцям компенсували вартість втраченого майна, тож вони не зазнали матеріальних втрат внаслідок переселення.

Втрати завжди неминучі — навіть якщо це переселення добровільне. А українці із західних земель, як свідчать документи, не завжди мали змогу забрати все своє майно. Непоодинокими були

випадки крадіжок на залізничних станціях, де вигнані люди тижнями чекали на вагони. І лише незначна частина депортованих одержала на новому місці окреме житло. Більшості родин довелося по-невірятися «по квартирах» або задовольнитися мешканням у бараках і коморах. На вирішення житлового питання йшли роки, хоч компенсації за втрачене майно переселенцям дійсно виплачували. Інша річ — як. Були випадки, коли власнику нової просторої оселі давали на кілька карбованців більше, аніж тому, хто мешкав у старому будинку. Обурені несправедливим розміром компенсації люди масово зверталися до оцінювальних комісій з проханням переглянути вартість майна. У відповідь переселенців звинувачували в суб'єктивності.

Микола Горбаль, народний депутат України минулого скликання, розповідав, як лемкам, громадянам Польщі, агітатори зі східної України урочисто обіцяли, що за кожен лан засіяної пшениці на новому місці їм дадуть такий самісінький лан. Пшеницею потім наділяли, але — не землею. Бо в колгоспах радянської України чекали не господарів із відокремленою від колгоспної землею — чекали на робочу силу. Будь-які натяки лемків, бойків, надсянців і холмщаків, що їм належить тут по кілька гектарів, сприймалися головами сілрад і колгоспів як маячня божевільних. Трагедія полягала в тому, що місцеві та переселенці були братами. Братами по крові, але виховані вони були в політичних умовах різних держав. Тому знадобився час, щоб пристосуватися одне до одного. Переселення завдавало не лише матеріальних втрат, але й моральних страждань упродовж багатьох років.

Міф №7. Питання про переселення вже не актуальне. Найстарші з переселених скоро помруть, а молоді до нього байдужі.

Не тільки депортовані, але й декотрі з їхніх нащадків, народжених вже на території УРСР, переживають моральні страждання, пов'язані зі втратою малої батьківщини та неможливістю повноцінного плекання своєї субетнічної культури в умовах дрібнодисперсного розселення та відсутності будь-якої державної підтримки.

Однак є архівні документи і свідчення ще живих людей. Зрештою, є наукові дослідження. Українські та польські історики дійшли висновку, що переселення або евакуація не є точним і коректним визнанням того, що пережили українці в Польщі у 40-50-х роках ХХ століття. Науковці схильні вважати, що це була депортація. А депортація — це злочин проти 700 тисяч українців, близько 550 тисяч з яких спрямували до УРСР. Байдужість до трагедії і прагнення не нагадувати про неї — один із парадоксів нашої сьогоденної історії.

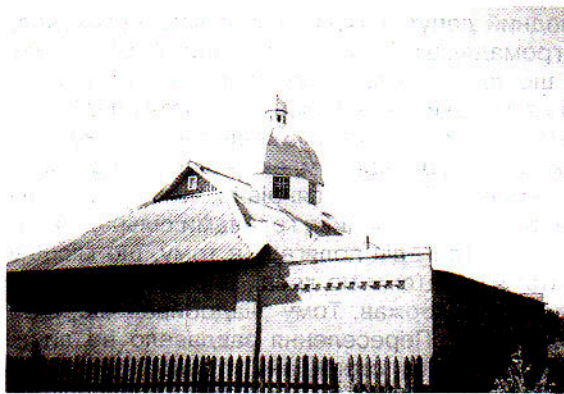
«День», 21 липня 2001 р.

Як бойки освоїли північ Донеччини

Села, в яких живуть депортовані 1951 року бойки, я знайшла на мапі Донеччини поблизу межі з Харківською областю. Подорожньому тут обов'язково розкажуть, що в тому кутку осіло багато репресованих, котрі після ув'язнення не могли повернутися на Західну Україну, а також багато бойків із гірських сіл Турківського району, що їх наприкінці 40-х років вербували «на багату Донеччину».

На півночі Донеччини бойків з 4 сіл Нижньоустріцького району і села Стебник Хирівського району в 1951 році розкидали по 6 колгоспах. На 2 села розділили тільки стебничан. Люди з Гошова, Гошовця, Задвір'я і Мочар поселили компактними групами по чотирьох населених пунктах.

«Коли виселяли людей з Нанови, ми у Стебнику чули: так голосили жінки і діти», — розповіла Роза Минз'як про «добровільність» акції. Стебник завезли на Донеччину, сусідню Нанову — на Херсонщину. Колось дівчата, що виїшли заміж в інше

Греко-католицька церква в с. Михайлівка на Донеччині

село, ледь не щодня бігали до батьківського обійстя. Депортація унеможливила подальші зустрічі дітей і батьків, братів і сестер.

Села, з яких депортували бойків на північ Донеччини, були невеликими, але, за радянською термінологією, «ураженими бандитизмом і буржуазним націоналізмом». Кілька десятків молодих людей з тих сіл забрали в табори на північ Росії, а поверталися вони вже на Донеччину.

Більшу частину рухомого майна депортовані 1951 р. мали змогу перевезти. Однак певні обмеження були. Наприклад, в деяких селах (Стебнику, Гошові) уповноважені з переселення забороняли селянам брати картоплю. Говорили, що заражена вона страшною інфекцією, хоч самі їли її без обмежень. Не варто нагадувати, що упродовж останніх століть картопля була основним продуктом у раціоні бойків. Старі люди згадували, як один начальник наїдпитку заспокоював обурених селян тим, що на сході будуть переходити з картоплі на

Роза Завалькевич

м'ясо. Тільки хто в ці байки вірив? Молодь, яку переселяли найпершою для будівництва житла на новому місці, листовно повідомляла, щоб брали з собою все, навіть сіно для худоби, бо тут — пуста. На городи з мотиками виходили вночі, потайки від влади. Наступним завданням було завантажити «заборонені» речі. Наприклад, люди з с. Стебник Хирівського району сипали картоплю у скрині, а тоді накладали нагору для маскування яблука. Хтось прикривав «отруту» одягом або ковдрами — інакше б конфіскували. Або навіть висунули звинувачення у «вредітельстве».

Роза Минзяк, приїхавши в с. Шестакову, цілий рік годувала своє дитя кукурудзяною кашею, бо тільки на таку допомогу розщедрилися в колгоспі для виселених: «Раптово нас вивезли, не встигла я все спакувати, тому тут голодували. Вночі мені снився город. Скільки я там картоплі лишила, капусти, буряків!» — пані Роза п'ятдесят років плаче за рідним кутком.

Коли бойків з Гошова почали «записувати» до колгоспу, Євген Ницик був ще юнаком. Як і всі односельці, нічого не хотів віддавати до колгоспу. Але забрали весь реманент, встиг тільки закопати задню телігу. Коли довідався про виселення, хотів викопати, а тоді передумав. «Хто би тоді сказав, що я Гошова більше ніколи не побачу? — плескає в долоні пан Євген. — Думаю, привезуть нас, а ми додому повтікаємо. Тоді я свою телігу викопаю і буду газдувати».

Перша зустріч

Надії Євгена Ницика поступово розвіювалися. У селі Криниці для бойків під забудову виділили куток, який називали «на Горі». Досі там люди мають проблеми з водою. За кілька кілометрів йдуть з відрами до колодязя і згадують свої гірські потічки біля кожної хати. В Шестаковці колодязі близько. Тільки й вони не особливо рятували звиклих до вологого клімату горян. Тяжко переносили спеку, степовий пил, рівнинний ландшафт.

Ще одною проблемою, з якою зіткнулися на початку на нових землях, депортовані згадують відсутність деревини на опал. «Жінки ходили на роботу з мішком. Йшли вулицею і не минали жодного кізяка. Брала його в мішок, вдома сушили, а тоді палили цими коржами», — розповідає про старі колгоспні звичаї Василь Протеняк з Гошова. — Для нас, горян, це було дикістю, але в голоді і холоді довго

сидіти не будеш. Довелося й нам палити соломою і кізяком, хоч як не курило і смерділо».

Місцеві й переселенці спочатку дивували одні одних особливостями свого одягу. Бо «моди» значно різнилися. Хоч ніхто в той час не міг похвалитися обновками, але бойки хоч мали вдосталь домотканого одягу. Місцеві ж мали одяг фабричний, та його явно бракувало. Подейкують, що не всі жінки мали одяг на зміну: увечері прали, а зранку одягали, навіть якщо він був вологим. З іншого боку, те, що привезли з собою бойки у скринях, не викликало у степовиків особливого захоплення, хіба що цікавість. Домоткані льняні сорочки, дрібно вишиті мережками, полотняні штани, ткани з вовни куртки — все це для південної України в 50-х роках вже було екзотикою.

Зимовими вечорами, коли роботи було менше, до бойків заходили місцеві люди. Снували оповіді про минуле. Степовики намагалися уявити гірські потічки з фореллю, ліси, повні грибів і ягід, а також кам'янисті малородючі ґрунти.

Хатки, як близнятка

З Марією Протеняк у Староварварівці йдемо *переселенською* вулицею, *Бандерштрассе* — її й так називають. Сама пані Марія ще до депортації 18-річною була ув'язнена за сприяння українському підпіллю. Майже водночас із донькою священика Василюю Шкільник. Марія Протеняк повернулася після Сибіру на Донеччину, а пані Василина — на захід Польщі, до свого чоловіка. Першу я знайшла без особливого труду в церкві на Донеччині, друга відгукнулася аж із Вроцлава.

Марія Протеняк

Пані Марія покинула всю домашню роботу і веде мене до трьох уцілілих «переселенських» будинків. Усі вони стоять порожніми. Неозброєним оком видно, що неодноразово підмазувалися, люди самостійно добудовували ганки, господарчі споруди.

— Тепер ці хатки відрізняються одна від одної. А коли їх тільки побудували, всі стояли, як близнята. Я сама довго блудила, поки почала впізнавати свою хату, — розповідає моя провідниця.

У Староварварівці з одним бойком трапилася пригода, про яку досі згадують з сумним сміхом. Втомленим повернувся вночі з чергування. Оскільки дружина вже спала, лампу не запаливав. Роздяг-

нувся, ліг, заснув. Через деякий час прокинувся від жіночого вереску. Виявляється, зайшов не до себе, а до сусіда, і вмотивувався поруч із чужою жінкою. Бо ті хати як ззовні, так і всередині мало чим відрізнялися. Інтер'єри в усіх тоді були у стилі «нічого зайвого»: ліжко, шафа, стіл, лавка...

Ганні Кльок на Донеччині щастило з першого дня. Була на сьомому місяці вагітності й мала четверо дрібних дітей, коли покидала Мочари. Ніхто з місцевих не хотів брати таку родину до себе на квартиру. На залізничній станції ночувала з дітьми просто неба. Потім одна бабця змилювалася і дала їм притулок. На «переселенське» житло довелося чекати не один місяць. Багатодітній родині дісталася хата, в якій через пару місяців завалилася стіна, вірніше, її верхній шар — рейки з глиною. «Впало все прямо на ліжко, в якому бавилися діти, а я була на фермі. Врятували їх високі бильця ліжка, бо якби сиділи на стільцях поруч, то навряд чи лишилися б живі, — згадує 78-річна пані Ганна. В колгоспі багатодітній родині поспівчували, та рихтувати хату довелося їм з чоловіком удвох.

В 1951 році бойківські косогори раптово почали лисіти. Бойків знову обклали нормами «на ліс». Потім пояснювали, що він необхідний для спорудження житла на новому місці. А як приїхали на південь, побачили, що знову ошукані. Якщо якась частина лісу й приходила на місце, то намагалися «підлататися» ним колгоспи: деревина згодилася й на комори, й на ферми.

Більшість бойків вже не вірили, що можна добитися правди у вищих інстанціях. Але молодий Василь Марич особисто писав з Донеччини скарги. У Києві лист не залишили поза увагою. Люди пам'ятають, як один місцевий «князьок», коли не зміг відзвітувати, де подівся той ліс, погрожував, що закінчить життя самогубством. Та чи стало легше виселенцям? «Приїхала комісія, побачили, які теплі ха-

Катерина Старявська -
Миндяк у дівоцтві в
с. Мочарах і на схилі літ у
с. Михайлівка на Донеччині

ти — вода взимку у відрі замерзала, а на стелі за ніч намерзало льоду на пару діжок. Деяких начальників зняли з роботи, а нам ніхто нічим не допоміг», — резюмує пан Василь.

За «переселенські» хати з бойків вираховували упродовж 10 років по 5 тисяч рублів. Оскільки люди працювали в колгоспах за палички (трудодні), а отже, не одержували місячної платні, з них вираховували ті копійки, які мали одержати в кінці року. Держава не тільки дала «переселенцям» кредит на хати, але й за будинки на батьківщині заплатила. Тільки останні оцінила так, що хата разом із усіма господарчими забудовами коштувала удвічі менше, аніж стулена нашвидкоруч коробка на півдні.

Будувалися всі з суворим дотриманням «переселенського» проекту: 6x8 м². Чи в тебе тільки двоє дітей одної статі, чи в тебе восьмеро дітей і двоє старих батьків — це не мало значення. Стандарт був понад усе.

«Поки за хату виплатили — хата вже розлізлася. Валяли ті «переселенки», йшли на цегляний завод, заробляли собі цеглу і будувалися знову, — розповідає Василь Марич, коли сидимо біля його добротної і просторої цегляної оселі. Старі доживали віку в переселенських хатах, трохи переробляли чи перебудовували їх. За 50 літ не в кожному селі, куди спрямували депортованих в 1951-му, можна натрапити на такі переселенські хати — так швидко вони руйнувалися. Натомість на історичній батьківщині бойків, що перебуває тепер у межах Польщі, донині стоять будинки, збудовані ще батьками і дідами депортованих.

У Староварварівці на вісьмох господарів чекало ще одне примусове переміщення вже на Донеччині. Збудували їм переселенські халупи, а через кілька років, коли їх підрихтували до нормального стану, наказали звідти забиратися. Запланували на тому місці, куди кинули бойків, зробити ставок і розводити рибу. Розповідають, що жоден із переміщених значних втрат не зазнав, бо всі будівельні матеріали для нового будівництва надавалися. Тільки будували все власними силами. Не прийнято було в радянських колгоспах вважати людську працю цінністю.

«Тримаємося свого»

На півночі Донеччини, в селах, куди депортували бойків, є православні церкви Московського патріархату і греко-католицькі. Але незалежно від конфесії бойки в кожному селі становлять виразну більшість парафіян. Спочатку церкву обладнали в Шестаковці. Спрямували до неї священика Московського патріархату. Почав закликати бойків, щоб від українського католицизму переходили на російське православ'я. Найбільше часу витратив на бесіди з Розою Завалькевич, у вітальні якої хрестили дітей ще тоді, як у селі не було церкви.

«Православні священники охрестили тут 388 дітей. Кожного разу казали, щоб ставала православною, щоб змінила ці образи, — пані Роза показує на ікони, привезені зі Стебника, на котрих зображене серце Ісуса і Матері Божої. — Змінилося за цей час 8 православних священників, а я на православ'я не перейшла. І ніхто не перейшов, хоч нашої церкви не добилися».

У селі, де мешкають люди з Гошова, церква теж православна. Старші люди нарікають, що священник не дозволяє людям під час Служби Божої ані вклякати, ані сідати. «У мене хворі ноги, вистояти я не можу, - бідкається Ганна Рідош. — Священник каже: ви ще собі тут ліжка поприносьте, ляжте перед іконостасом».

Світлиця Розі Завалькевич з іконами з села Стебник, де похрещували дітей

До греко-католицької церкви, яка є в сусідньому селі, пані Ганні йти дуже далеко,

а власного транспорту немає. Дістатися з одного села в інше — справжня проблема. Люди з Гошова кооперуються і запрягають коней, щоб поїхати до греко-католицької церкви. Бензин не кожному по кишені, та й у машину сяде лише п'ятеро, а на фіру — більше. Подорожніх журналістів тут возять на фірах безкоштовно. І повітря свіже, і люди веселі, і співати хочеться. Мабуть, як там, у Бескидах, у старі часи...

Бойки з вулиці Дерibasівської

На півдні Донеччини є зо два десятки сіл, де мешкають депортовані 1951 року. Вулицю, на якій мешкають бойки, в селі Красновка назвали Дерibasівською. Дерibasівська — найвідоміша вулиця в Одесі. Бойки — найменш відомі мешканці Донеччини.

Депортованих тут найчастіше називають переселенцями, рідше — западниками. Визнають, що люди ці — працюючі, ощадні, ходять до церкви, не голосують за лівих, мають родичів за кордоном. Добре співають і танцюють, жінки вміють куварити, а чоловіки знаються на багатьох ремеслах.

«Просвіта» в селі Коростенко

Місцевий авторитет — 65-річна Дарія Голубець з родини Юристовських з Коростенка (стара назва села — Коросно). Місцеві називають її Дашою, а коросняни — Дарцею. Вважає своїм обов'язком домогатися, щоб парламент визнав депортованих — депортованими, щоб депортовані мали рівні права з місцевими, щоб село, в якому вона мешкає, називалося бодай Жовтневе, а не Октябрь. Оббивала

пороги і місцевої влади, і столичної. Побувала у львівських архівах. Писала звернення. Оскільки автобуси в межах району майже не ходять, за власний кошт наймала машину і збирала по довколишніх селах підписи серед тих, кого 1951 року позбавили малої батьківщини.

Байдужість місцевого чиновництва обурює жінку. Хоч несправедливість, про яку говорить пані Дарія, — очевидна. Місцеві люди, народжені до 1932 року, мають статус учасника війни, а отже, вдвічі менше платять за світло, газ, опалення, телефон. Депортованих цих пільг не мають, оскільки в період війни працювали не в колгоспному, а в одноосібному господарстві. Податки радянська влада стягувала з них справно, тільки чинне законодавство на цю обставину не вважає. Пані Дарія знала, що в Коростенку був лісгосп, на якому працювали багато людей. Шукала документи підприємства, але у всіх архівах, навіть з Устрік Долішніх, їй відповідали, що «з обмінюваної території дані документи на збереження не передавалися». Тобто факт праці людей документально не підтверджений досі. Львівська обласна рада видала постанову, щоб одноосібників теж вважати працівниками тилу, а Донецька навіть не збирається. Отже, дискримінація триває.*

* З 2004 р. виселені 1951 р. мають статус учасників війни і користуються усіма пільгами, передбаченими чинним законодавством. — Авт.

У пані Дарії немає дітей. Хоча всі ті, ким вона опікується, в певному сенсі, — її діти. Все громадське життя — в Дарчиній компетенції. Коли я була в Октябрі, прийшла до пані Дарії овдовіла молодиця. «Як будете ховати, то кладіть хрест так, як у нас вдома, — в голову», — говорила заплаканій жінці. Православні священники сперечаються тут із депортованими, мовляв, хрест треба ставити «в ногах». Але люди поки що роблять так, як робили їхні предки і як наказала Дарця.

«Життя йде, а я так мало можу допомогти, — зітхає пані Дарія. — Де тільки не шукала документів — ніде немає. Писала, щоб визнали нас депортованими — сказали, що це не так просто. Але виконала татів заповіт — у селі є церква».

Коли до депортованих приїздять родичі з Західної України, то дивуються, що в православному храмі звучать ті самі пісні, котрі колись співали їхні батьки в греко-католицькому храмі в Коросні. «Співаємо так, як пам'ятаємо з дому, — відповідають коросняни. — Місцеві нам підспівують».

70-річні Юлія Голубець, Розалія Курівчак і подруги щонеділі йдуть до церкви. Згадують, як співали у хорі, яким керував Онуфрій Юристовський, батько Дарії. Як влаштовував вистави, вже тут, на Донеччині. Спочатку вчителював, а потім пішов за коваля.

— Тато натягав за день молота, а увечері біг до дітей — то хор, то вистави, — згадує пані Дарія. Тепер, коли батько помер, вона, хвороблива жінка, навчає дітей вертепу, шукає речі для краєзнавчого музею, вишиває процесії до церкви...

«Неблагонадійними» Юристовських вважала кожна чужа влада. Німці спалили хату Онуфрія Юристовського за підозру в розбудові української організації. Коли родина опинилася без даху над головою, прийшов єврей Герман і запропонував: «Чого ти, Оніфрью, будеш скитатися? Йди в мою хату, поки нас німці тримають». Ніхто з короснянських євреїв додому не повернувся. З хати, яку колись купив Герман, розстріляний в 1942-му німцями на Облазах, «краснопогонники» брали Онуфрія Юристовського на допити, погрожували Сибіром. У 1951 році покинули цю хату і Юристовські. Збиралися будувати нову, склали дошки. Добре, що не почали, бо все одно довелося б усе залишити — виселенню 1951 року підлягали всі без винятку. А будівельні матеріали стали в пригоді на Донеччині.

Тільки не всі з депортованих мали запаси деревини, тому не один ґазда шкодував, що не привіз із собою хоч кілька дощок. Взагалі-то турботи про це мала б взяти на себе влада, адже саме вона ініціювала це «добровільне переселення». Напередодні виселення мешканцям деяких сіл наказали заготовити деревину для свого житла на новому місці. Зобов'язаннями на заготовлю був обкладений кожен

член сім'ї. Бойки з Жолобка проріджували ліс на пасмі Жукова. Деревину відправили на Донеччину, тож люди сподівалися, що на новому місці матимуть звичні дерев'яні будинки. «Хатки були маленькими, кривенькими і зіпленими з землі, — розповідає Ганна Михайлишина. — Холодно в них було».

Депортовані суголосні в думці, що в деяких колгоспах дерево для переселенців використали для будівництва господарчих споруд — ферм, свинарників, комор. Найспритніші керівники скористалися можливістю поліпшити свої житлові умови. Лісу ж було багато, вистачило на всіх — на всіх, кому він не призначався.

«Йшов сніг, як ми мастили свою хату», — згадувала Ольга Гентіш. Документи про забезпечення переселенців житлом таких зауважень не мають. Там тільки підписи людей, які засвідчують, що їм надали готові житлові споруди з верандами, вікнами, дверима з замками.

— А які ж ті замки були? — допитує у 73-річного Івана Пуняка з с. Козацьке.

— Не було там замків, бо й дверей не було — одна коробка.

— А чому підписували, що все є і немає претензій...

— Сибіром лякали, конфіскацією «за антисоветскую деятельность». Ви забули, коли Сталін помер?

Сталін помер у 1953 році. Відтоді у людей з Донеччини з'явилося більше шансів вийти на Західну Україну. Чимало короснян скористалися нагодою. Адже було до кого їхати — в Червоноград Львівської області, куди спрямували працівників їхньої залізничної станції. Правда, в кожному селі можна знайти кілька родин, які повернулися із заходу на схід, бо мали проблеми з житлом і працевлаштуванням на новому місці. Старші люди на ще одну радикальну зміну місця мешкання не наважувалися. Ховали їх на чужій землі, але ще за старим звичаєм.

Зберегти той звичай було не так просто. Спершу коросняни якимось наполюхали місцевих на Різдвяні свята. Коли побачили вертеп за участю новоприбулих, переодягнутих в костюми Ірода, Чорта, Жовніра і Смерті з косою, перелякані до смерті, місцеві викликали міліцію: «Наші переселенці чокнулись!» Довелось пояснювати, що переодягнуті — не головорізи і не божевільні.

Практика землеробства у місцевих і бойків також мала суттєві відмінності. «Коли ми приїхали, люди тут вивозили курячий послід і гній на сміття. Ми ж удобрювали ними землю, а на нас спочатку дивилися скося», — розповідає Ольга Гентіш. Однак після першого ж врожаю несприйняття обернулося визнанням. Агроном одного колгоспу вирішила запатентувати споконвічну практику бойків. Звісно, на своє ім'я. Вона виділила в колгоспі експериментальну ділянку, де застосовувала методи удобрювання переселенців. І одержала за «винахід» зірку героя Праці!

Вертеп за участю уродженців с. Коросно

Бойківська історія Донеччини має ще одну сторінку — захопливу і трагічну водночас. Іван В. приїхав у донецькі степи у скрині. Був в УПА, а отже, переховувався. Все село знало, який скарб везеться в одному з вагонів, але ніхто «не продав». Скриню вивантажили на кінцевій станції разом з усіма пожитками, далі кинули її до машини, що їхала в село. Місцеві чоловіки на станції завбачливо запитували, чи це часом не переселенці вбивали на Західній Україні радянських офіцерів. Нічого не бачив Іван з тої скрині, але все чув.

Поселили партизана подалі від цікавих очей — на хуторі, на горішці покинутої хати. Щоб не сидіти склавши рук, займався шевством. Надійні люди приносили йому взуття для лагодження разом із харчами. Може, так тривало би дуже довго, та через кілька літ життя на нових землях хтось таки вивідав про цю таємницю. Не знають в селі достеменно, хто саме «замельдував» Івана. Розповідають лише, що якось під'їхала на хутір чорна машина, і хлопці в шкірянках піднялися на горище.

Повернувся Іван додому через кільканадцять літ. Має родину, внуків. Про своє життя не розповідає нічого, ані слова про підпілля. Скрині, в якій їхав на чужину, також не показав.

Без провини винні

Про життя депортованих українців на Донеччині, яких тут називають переселенцями, прочитати ніде. Грубі томи історії області радянського гатунку «мовчать» про те, як потрапили і як живуть тут вже п'ятдесят років тисячі західних українців. Сучасне краєзнавство зорієнтоване на дослідження грецького або німецького минулого. Вивчати українців в Україні — що є банальнішим у краю, багатому на екзотику?

Насправді частина вигнанців — лемки, бойки, надсянці, замішанці і холмщаки — були спрямовані у східний регіон України. Мічуріно — село на півдні Донеччини, в якому мешкають представники майже усіх гілок українства, повністю або частково позбавлених своїх батьківських земель.

Чорняни в Мічуріно, 50-і рр.

Мічуріно розташоване за 70 км від Донецька і за 12 км від райцентру Тельманове. Першими цю місцевість освоїли німецькі колоністи кілька століть тому. Коли оглядаєш панораму села, віддаєш належне влучності вислову перших поселенців, котрі назвали цей закуток Грінталь — зелена долина. Місцева архітектура цілком

вписується в сучасні стандарти степового українського села. Тут лише три вулиці, але тягнуться вони на кілька кілометрів.

Довжелезні цегляні будинки з високими просторими вікнами — німі свідки життя німецьких родин, вигнаних на початку війни. Взагалі, історія Мічуріно — це історія того, як одних звідси виганяли, а інших — приганяли. Точніших дієслів на означення міграційних процесів, що відбувалися в середині ХХ століття в СРСР, не знайти. Німців оголосили винними перед радянським народом тільки тому, що вони — німці, а українці визнали небажаними у Польщі тільки тому, що вони — українці.

У селі після «очищення від німців» було лише 40 родин, коли навесні 1945 р. прибули перші переселенці — українці з території Польщі. А на кінець минулого року в Мічуріно налічувалося понад 300 дворів. Іншими словами, більшість мешканців села — переселенці та їхні нащадки. Найчисельніша група — виселені з с. Чорна 1951 р.

...Будинки для бойків на Донеччині ліпили з глини, з так званого саману. Горяни такий підхід до будівництва вважали вар'ятським, марячи своїми скромними дерев'яними будиночками, залишеними на батьківщині. Критика бойками саманних хат виявилася небезпідставною: незабаром будівлі почали швидко руйнуватися. «Не можна було будуватися, хто як хоче, а тільки за вказаним планом», — згадують бойки про сталінські часи.

Про те, як виглядало колгоспне господарство до приїзду переселенців, розповідають із сумом... 28 років господарство очолював бойко Микола Гальків і до розвалу колгоспної системи в Мічуріно було близько 1200 корів, 3000 свиней, 12000 овець, 7000 курей, великий сад і городи. Тепер колгоспне господарство таке занедбане, що у попередні успіхи важко повірити.

...Найсоковитішою в Мічуріно є мова тих, хто фактично обмежився своєю говіркою... Дивом уціліла своєрідність не мала шансу повно успадкуватися в нових умовах наступними поколіннями. Хіба що русифікація не досягла тут таких успіхів, як у селах, де мешкають греки.

Сказати однозначно, що депортовані змирилися зі своїм минулим і майбутнім, не можна. Їх багато в цьому селі, декотрі перебували на посадах, мають організаційний досвід і авторитет. Чотири роки тому громадська активність почалася з будівництва церкви. Для цього переобладнали і перебудували колишній німецький будинок. Тепер споруджується дзвіниця. Вважають, що пройшли лише півдорogi... Бойкам не дає спокою нестача дзвонів. У с.Чорній, звідки їх депортували, вони залишили дві дерев'яні церкви; кажуть, що біля кожної було по троє дзвонів. Тепер вони дзвонять полякам, а одна вціліла церква слугує за костел...

Стороннім людям важко усвідомити, чому все це так суттєво для них — простих селян, які понад 50 років живуть на цій землі, а все ж згадують і моляться за втраченою. А для їхніх онуків та земля — просто куток на мапі чужої держави.

*«Політика і Культура»,
17-23 липня 2001 р.*

Церква в Мічуріно

3 бойківських околиць Миколаєва

Акція-1951

Понад 32 тис. українців із західної Бойківщини в 1951 р. депортували на південь України. Від початку останньої депортації цими днями збігає півстоліття. Бойків з 42 сіл розкидали по степах. Скородне — на Одещину, Чорну — на Донеччину, Літовиці — на Херсонщину. Свідоміші села — Бандрів, Коростенко, Ліскувате — розсіювали по трьох-чотирьох населених пунктах. Людей поселяли якнайдалі від міст. У глушину потрапили всі, окрім мешканців розташованих вздовж Сяну сіл Вільхівці, Панищів, Соколе і Хревт. Тепер вони живуть фактично на околиці Миколаєва, обласного центру на півдні України. Частина бойків працювали і працюють на підприємствах міста. Близькість до нього пояснює те, що живуть тут люди дещо заможніше від своїх побратимів з віддалених сіл. Інші відмінності не такі вже й суттєві.

Уродженці с. Панищів на Миколаївщині

Страшна посуха на Миколаївщині була в кінці 40-х — на початку 50-х років. 47-й був останнім врожайним роком, але тоді з колгоспних комор все вивезли, і люди пухли з голоду. Пізніше зерно не вивозили, та й вивозити вже не було чого. Земля родила скупю, бо за весну і літо не було жодного рясного дощу. Про корів селяни забули — кози як би протримати. А тут ще

сказали, що привезуть українців з-під польського кордону. По 200 родин у кожне село. Без ентузіазму зустріли люди цю звістку. Відверто заявляли на колгоспних зборах, що нема чого поселяти на цю землю чужих, бо й своїх їй тяжко годувати. Та хто там тоді людей слухав.

І як почали прибувати ці чужі, сталося диво. За кожною партією переселенців йшов у селах дощ. Та такий гарний! Мають люди своє пояснення цій Божій милості.

— Повмирили б ми тут усі, якби їх в 51-му сюди не привезли. Богомольні були вони, придержувалися всяких старих звичаїв, у неділю для них робота — це гріх страшний. Ось і послав нам Боженько

дощу, бо такі люди до нас приїхали, — згадувала старенька місцева жіночка з села Пересадівка.

Два українських світи зустрілися тоді в 1951 році. Всі згадують про ту зустріч, як про особливе відкриття у своєму житті.

— Тут у Пересадівці бессараби жили, вони колись степами кочували. Невибagliві були ні до одягу, ні до їжі. Тримали баранів, бринзу робили і варили суп «кандьор», — згадує Ганна Файчак, котру направили сюди на будівництво житла для односельців. Молоду дівчину злякав інший світ і вона дременула з Миколаївщини, куди очі бачили. Та втікачку знайшли і повернули. Каже, що й досі їй болить, як згадує, які колічки тоді були у миколаївських степах і як вони впиналися в ноги.

Місцевим важко було збагнути розпачу молодих бойків.

— Коли привезли їхніх молодих сюди хати для них будувати, вони заговорять — ми добре їх не розуміли. Одіті по-народному, у дівчат коси, як руки. Такі чудні були, а тоді ми привикли, — згадувала Галина Мазур з села Калинівки.

***

Справжнім відкриттям був приїзд сімейних переселенців. Небагато лишилося з тих, хто бачив їх уперше, перебуваючи у зрілому віці. Інколи враження глибше закарбовуються саме в дитячій пам'яті.

— Ми їх як побачили — всі на двір вибігли. Це було, як в кіно: чоловіки всі в капелюхах таких, усе вишите, сорочки і штани такі льняні, світлі. Дід їхній один був з волоссям сивим по плечі. Жінки в платках квітчастих, намиста на шиї, дзеркальце на грудях було у багатьох. Корів великих вели, просто як слонів. Пішли ми купатися, а їхні діти побачили — і собі до нас. Кажуть: во́да, а не вода, як ми. Сміялися ми з них, і в перший день з ними побілися. А тоді вже дружили...

Церква в с. Калинівка

Проблеми були не тільки в дітей. Як привезли у степи корів, від раптової спеки напали їм на очі більма. Хтось думав: може, то «врекли» наших корів. Але страшніше від вроків було те, що не було де тих корів випасати.

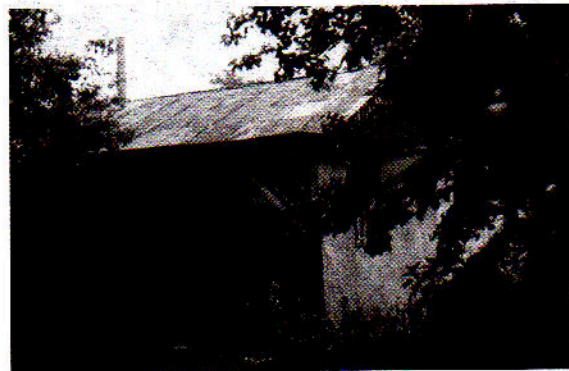
«Хати стояли для всіх, але не хати, а самі коробки — не мазані, без вікон, без дверей. Груб не було, одні димарі стирчали. А тут зима близько, треба думати, щоб діти не померзли і де корову поставити. Як згадаємо свої хижі, шопи і стодоли, не раз сльозами заллемося», — оповідає Павлина Сомар, яку тут усі називають Пашею. Було їй 12 років, як пішла на ферму. Батько загинув на фронті, лишилася мати сама з чотирма малими дітьми.

***

Працювала пані Паша, як і всі, за трудовні. Посвідчення особи, необхідні для поїздки до міста, зберігалися в сільській раді. «Документи ніяк не могли дати, як робив у колгоспі. Тільки як заявив, що хочеш кудись завербуватися, паспорт видавали. Тоді відказувався від вербовки. І влаштувався на роботу у місті», — ділилася досвідом Марія Мулик.

Якість збудованих хат відверто ілюструє фотокартка. Старі колоди, привезені, за переказами, з Люблінського воєводства, оббили т. зв. дранкою і замазали глиною. Тоді побілили. Старенька Катерина Магац з Воскресенівки показувала мені документи, які свідчили, що гроші за хату з неї вираховували аж до 60-х років. Наприкінці, що проквітатися з колгоспом, довелося здати годувальницю — корову.

«Та хата слова доброго не коштувала, а вони її оцінили в 10 тисяч рублів. Знижку зробили, як для переселенців, за 5 тисяч давали.

«Переселенська хата» в с. Воскресенське

Наша хата підтікала, а куму таку дали, що коти з-під неї залазили», — розповідає Федір Мазур з Калинівки. Одружившись з місцевою дівчиною, він вирішив будувати хату власноруч. В принципі це було вигідніше, аніж платити 5 тисяч за те, що завалювалося на очах.

Тамара Белевят, з місцевих, з якимось невимовним жалем згадує про старих бойків, з якими вона запізналася у своєму селі. Дивується, як вмili ці люди зберігати свій звичай: «Моя свекруха — з переселенців, дружила з одною жінкою, теж переселенкою. Дружили страшно, дня без зустрічі прожити не могли. А одна одну до смерті «на Ви» називали.

Я кажу: мамо, та ви ж, як сестри, то чого «на Ви»? А вона мені: я юш стара, би на чужу моду переходити».

***

Колись у Пересадівці була церква. Можливо, стояла би вона донині, якби не одна загадкова подія. В радянські часи наказали зробити з церкви клуб. Винесли з неї все, що не вписувалося в інтер'єр будівника комунізму. Повісили на споруді вивіску. Привезли устаткування для кіномеханіка. Але сталося чудо: втратило приміщення акустичні можливості. Як хто вишов на змонтовану сцену, в залі його не чули. Збудували тоді клуб в іншому місці, а церкву використовували як амбар. Потім все розвалили і тепер на місці старої церкви — школа. Церкву збудували нову, належить вона до Московського патріархату.

Уродженці с. Соколе перед церквою у с. Воскресенське

Український священник правив у Пересадівці біля церкви під акацією. Показували мені люди те місце. Московський патріархат — в церкві, Київський — під акацією. Акація ще стоїть, та люди вже там не збираються. Ходять «до своєї» церкви в сусіднє село, розташоване на іншому березі Інгулу. Катерина Димитр з Пересадівки розповідає: «72 роки маю, а щонеділі йду за 5 км. в Михайло-Ларине, бо там українська церква. Син каже мені: яка Ви слаба, як стільки до церкви йдете. А я йому кажу: слаба, але не глупа, знаю, в яку маю йти. Я до моста лечу, а звідти пішки йду».

Стара церква збереглася тільки в Калинівці. Як належала вона за радянських часів до Москви, так і належить. Ходять туди й переселенці. «Привезли ми з Панищова з церкви процесії. Сказав тодішній православний священник, що вони тут не підходять. Десь так і погнали вони у церкві, нікому їх назад не віддавали», — згадує Марія Мулик. Кажуть, що хоч церква московська, зате священник український: вітається «Слава Ісусу Христу», править українською.

Греко-католицька церква на Сході сприймається гірше, як окультні секти. Ніхто не може пояснити чому. Знають лише, що вона — їхній ворог. Навіть ті, котрі не вміють пальці скласти до хрещення.

***

Натерпілися, мабуть, не так за церкву, як за свою релігійність. «Ниські неділя, а мене женуть у степ обробляти соняшник. Не хотів я йти. А бригадір: я навчу вас празновать! І віддав мої ділянки іншим людям. Щоб ми на рік без олії лишилися». Це епізод з життя Павла Мазура, уродженця села Вільхівці.

Є подібні факти і в біографії молодшого покоління. В середині 70-х Люба Лінкевич похрестила свою доньку. Згадує, як в педагогічному інституті влаштували їй однокурсники справжні сцени з глюмом і приниженнями. Тепер — все по-іншому. Діти пані

Ганна Гурецька, Ганна та Іван Файчаки

Люби вже не бояться кликати людей на хрестини. Вже не затуляють всі шпарини в вікнах, коли засвічують Різдвяну свічку. Не оглядаються на всі боки, як пишуть Великодню писанку. Але старші все одно їм співчують: вони ніколи не підуть на Кальварію біля Добромілля чи на Кальварію Царинську. Або хоча б на відпуст

до Літовищ. Вони ніколи не почують, як музика церковного дзвону розганяє хмари. «Бідні наші діти! Можете здобути світ, а нашого села вже не побачите!» — здіймає руки до неба Михайло Федішин, тато пані Люби. Знає, що його рідне Соколе — на дні Солинського озера. Бо там, де колись протікав Сян, споруджена ГЕС.

***

У Михайла Ковальчика мати — українка, а тато — поляк. Та їхню родину переселили також. «Казали, якби дозволили полякам лишитися, то всі українці записалися би поляками — щоб тільки не переселяли. Обіцяли, що полякам потім дозволять повернутися. Через кілька років дозволили. Тільки наша сім'я не вернулася, хоч вуйко двічі з Польщі нас кликав», — розповідає пан Михайло. Запевняє, що не мав на Миколаївщині клопотів зі своїм польським походженням. Ні з людьми, ні з владою. В Польщу вертати на старість не збирається.

Взагалі бойки сміються, що їхня національність — це переселенець. У жодному довіднику не знайдете такої національності, але фактично її визнають у кожному селі, де є такі люди. Пересе-

ленськими піснями називають коломийки, переселенською музикою — скрипку і бубен, переселенською мовою — бойківську говірку. «А як хто з наших вже родився тут, то кажуть так: месний, но кров переселенська», — поінформувала Марія Гучко з Воскресенського.

Федір та Марія Димитри з автором, 2001 р.

***

Тяжко дістатися до хати Федора Димитра в Михайло-Лариному. Жажливі там вибоїни на дорогах. Казав цей чоловік, що треба було приїхати до нього в гості 50 років тому, коли жив він у справжнісінькому раю. Привезла я йому фотокартку з того раю. Думала, обірвуть мені люди за неї руки.

«Наша хата была четвертов од Берда Горішного. Там были такі ялиці красні. На Купала собітку все си зробили. Як си згадам... А тут не малізо ані деревцяти, ані нічого. Мерзлизо взимі, як псята. Курайом палили, соломов. Знаєте, чим хліб чути, як пец палити кізяком?» — звідувався пан Федір.

Бойки з Вільхівців на Івана Купала знову роблять собі собітку, але вже в степу, а не на Берді. І їхній хліб вже не пахне кізяком. Щоправда, хати тут ще пахнуть чимось таким, що я називаю «бойківським духом»: трохи бульми (картоплею), трохи молоком, трохи сухим сіном. Цей дух зникає разом зі старими людьми, народженими в горах.

— Бойківський духу, кілько тобі ту жити? — запитала би я, якби вміла ворожити так, як колись ворожили бойки. Але я не вмію.

***

Вмію тільки доводити людей до сліз. Ганя Файчак плакала від одного слова: «блюзочка». Зупинилася я в Пересадівці в родині Файчаків. Вранці було прохолодно, збиралося на дощ. Я йшла до людей, а тоді згадала, що можу змерзнути і повернулася за одягом.

— Пані Ганю, взьму си туткаль блюзочку, — як заходила до хати, кричала я до пані Гані, котра сиділа на ганку.

Як вертала з хати з «блюзочков», бачила: груба сльоза котилася щокою жінки. Пан Іван сказав, що його дружина завжди плаче, коли чує «такі слова, як бісидували дома».

...Коли ці люди приїздять на Захід України, їх називають *москалями*.
“Наше Слово”, 28 жовтня, 4 листопада 2001 р.

Останніми депортованими в СРСР були українці
Вкладаючи спати своїх онуків, 80-річна Марія Роман на Донеччині часто розповідає їм не казку, а бувальщину.

— Коли я жила в горах, священник завжди говорив після проповіді: «Борони нас, Боже, від голоду, від хвороб і від дикої орди». Але Бог не вберіг, і прийшла до нас дика орда. Священник помер у Сибіру, доньку його забрали до в'язниці, а нас усіх дика орда вигнала зі своїх хат і вивезла за тисячу кілометрів.

Після цих слів баба Марія робить тривалу паузу. Внуки запитують, за що орда вивезла людей і за що так далеко.

Марія Роман і Катерина Лило

— Орда боялася, щоб ми додому не вернулися, тому й завозила в глушину, звідки багато людей втікали в міста, бо в колгоспах не платили грошей. Орда кинула нас у степи, а документи забрала, і ми були тут, як у тюрмі — нікуди не мали права поїхати.

Потім баба Марія розповідає про причини тієї біди. Біля Червонограда, який

тоді належав до Польщі, знайшли поклади вугілля. І Сталін вирішив заволодіти тим вугіллям, а полякам натомість віддав бойківську землю, дуже багату на нафту. Так обмінялися ділянками територій, а людей з цих земель виселили.

— Бабцю, а як у нас знайдуть вугілля або нафту, то теж виселять за тисячу кілометрів? — запитує найстарша онука і тулиться до старенької.

— Моліться, діти, щоб не прийшла до вас дика орда, — так відповідає їм баба Марія.

Понад 32 тисячі українців із 42 сіл у Бойківських Besкидах були дійовими особами цієї бувальщини... Це була остання депортація в Радянському Союзі — найретельніше спланована і проведена без жодного пострілу. Про її причини, перебіг і наслідки розповідають архівні документи. Тільки мовчать про те, чого коштувала вона людям...

Бойків запланували розкидати по степах. Так і зробили, позбавивши всіх права вибору нового місця помешкання. Поселяли не

Федір Лаврінок перед школою в Літовищах

окремими родинами, а компактними групами. Траплялося, що людей з одного села розподіляли по трьох колгоспах, а було, що всіх односельців спрямовували в один населений пункт...

На новому місці для депортованих будували хати... самі депортовані. Для цього спочатку вивезли на південь молодь і всіх працездатних, сформували з них будівельні бригади. Єдиним критерієм успішності була швидкість здачі об'єктів. У стислі строки — за один сезон — обіцяли забезпечити житлом усіх новоприбулих. Звичайно, це не вдалося. Тому частині людей довелося тулитися по квартирах, а в окремих випадках — навіть по

коморах. Хоча й тим, кому пощастило увійти в хати, важко було позаздрити. Це були не хати, а самі коробки — немазані, без вікон, без дверей, без стелі і підлоги...

У п'ятдесятих роках в одному селі на півдні Донеччини голова сільради, переповнений почуттями до новоприбулих колгоспників, взяв та й спалив переселенські квитки — єдині на той час посвідчення їхніх осіб. І досі згадують, як недопалки документів люди знаходили десь у балці, як відбувався суд над злочинцем. Засудили його на кілька років, а документи переселенцям відновлювати не поспішали. «Навіщо вам ті документи, ви що, в Америку будете їхати?» — запитували партійні діячі. Вони знали, що тільки дай людям ті папери на руки — відразу дремнуть в Західну Україну. Після смерті Сталіна багато хто так і зробив. Лише й там ніхто перед ними не стелив килими...

Експозиція від вихідців з с. Чорна у музеї «Бойківщина» в Долині

На півдні бойки були цілковито відірваними від рідної землі. Лише одиницям пощастило її відвідати. Для цього необхідно мати закордонний паспорт і заощадити як мінімум три місячні пенсії на транспортні витрати. Для більшості це не по кишені.

У деяких селах, де мешкають депортовані, при школах або при будинках культури засновані етнографічні або краєзнавчі музеї. Їхні керівники зізнаються, що більшість експонатів — речі, виготовлені бойківськими руками. Багато тут вишиванок, писанок, побутових речей з дерева. «Матеріальна і духовна культура людей із заходу України виявилася багатшою, порівняно з культурою місцевих українців», — так прокоментувала ситуацію Юлія Нос, засновниця музею на Миколаївщині. Тільки на питання про те, чи є нові бойківські речі для поповнення фондів, ніхто на півдні не відповідає ствердно.

«Політика і Культура», 20-26 листопада 2001 р.

Бойко виглядає свого

«Бойківська Ватра», що її організують колишні мешканці Західної Бойківщини, яка знаходиться зараз на теренах Республіки Польща, вже стала традиційним зібранням. На бать-

Встановлення пам'ятного хреста в с. Лип'я, 2002 р.

ківщині наприкінці серпня цього року побували понад 500 депортованих і їхніх нащадків із Львівської та Івано-Франківської областей. Усі вони є етнічними бойками — жертвами тоталітарної політики, внаслідок якої їхня батьківщина відійшла до іншої держави, а мешканці були примусово виселені. Останнє виселення українців із західних етнічних теренів відбулося 1951 року. Люди, котрі покидали свої домівки підлітками, ходили нині стежками дитинства і шукали свої будинки, а радше — місця по них, вже сивочолими.

Цього року до учасників «Ватри» приєдналися мешканці Івано-Франківщини. Під час виселення 1951 року родини нафтовиків були спрямовані на підприємства Долини і Надвірної, внаслідок чого у цих містах утворилися компактні групи вихідців з трьох сіл — Лип'я, Михновець і Чорної.*

Дарія Петречко, голова обласного товариства «Бойківщина» в Івано-Франківську, вирішувала всі питання, пов'язані з першою поїздкою своїх краян. Вона покинула з батьками село Чорна у 9-річному віці, а її батьки померли, так і не відвідавши свого села.

Вихідці з села Лип'я, яке належало історично до західних околиць Турківщини, заздалегідь виготовили металевий хрест з табличкою, на якій написали прізвища всіх односельців, встановили його на густо зарослому цвинтарі поблизу зруйнованої церкви і напівзруйнованої дзвіниці. «Лип'я має понад 500-річну історію і славні традиції, — говорить 70-річний Іван Лаврінок, котрий написав краєзнавчий нарис про своє село. — Але за стільки років стерлися сліди від доробку десятків поколінь, навіть на цвинтарі — самі горбки і жодного сліду по хрестах. Тому вирішили написати прізвища всіх родин, котрі спочивають на цвинтарі, щоб нащадки знали, де лежать кістки їхніх пращурів».

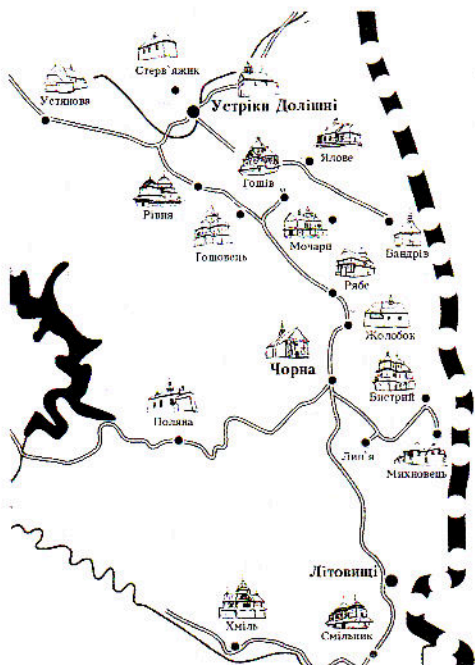
Однораменний хрест на зруйнованому цвинтарі напівзнищеного села стоїть за кільканадцять кілометрів від польсько-українського кордону як символ трагічного завершення бойківської історії на рідній землі.

«Україна молода», 5 вересня 2002 р.

---

* На півдні місцева влада різними способами намагалася зупинити виїзд переселенців на Захід України, адже республіка потребувала робочих рук на родючих чорноземах, малолюдних внаслідок голодоморів та депортацій етнічних німців з заснованих ними колоній у степах. В історичному нарисі «Лодина» В. Моцьо пише про те, що бюро Херсонського обкому партії видало таємну постанову, згідно з якою заборонялося паспортизувати переселенців: «Постанова ця ретельно виконувалася сільрадами і райвідділами міліції області до 1962 р. Наші переселенці довго не могли скористатися зі смерті Сталіна та рішень ХХ і ХХІІ з'їздів КПРС». (В. Моцьо. Лодина. — Львів, 2001. — с.87). — Авт.

Історія населених пунктів

Церкви, які збереглися на терені

Бандрів

У давнину Бандрів був королівським селом і підпорядковувався Перемиському староству. Перша згадка про його існування датована 1541 роком. В 1782–1784 роках в рамках т. зв. Йозефінської колонізації австрійці поселили у східній його частині німецьких колоністів. У такий спосіб постала Колонія Бандрів. Західна частина з давніми мешканцями відтоді називалася Бандрів Народний. Згодом у Колонії було зведено лютеранський парафіяльний собор, до якого прилягав цвинтар. До тутешньої парафії належали інші німецькі села регіону – Макова Колонія, Оберсдорф, Сігенталь і Штайнфельц.

1921 р. в Бандріві Народному було 116 будинків і 837 мешканців (788 греко-католиків, 8 римо-католиків, 3 лютерани,

38 іудеїв); водночас у Колонії – 57 будинків і 394 мешканці (364 лютерани, 7 греко-католиків, 10 римо-католиків, 8 іудеїв).

У 1952-му в Бандріві розібрали парафіяльну церкву Різдва Пресвятої Богородиці, збудовану 1880 р. На її місці 1974 р. встановлено дерев'яну церкву, перенесену з Ясеня, в якій нині моляться римо-католики.

У селі збереглися понад тридцять традиційних дерев'яних бойківських хатин кінця XIX – початку XX століть. Їх вважають найкращими уцілілими пам'ятками сільської забудови в Beskidach. Своєрідної чарівності селу надають численні, хоч і частково зруйновані, придорожні хрести.

Береги Долішні

Назва походить від слова *берег*, у значенні – край, кінець. За припущеннями, на терені села пролягали кордони королівських володінь Перемиського староства, до якого належали Береги. Село засноване на волоському праві 1532 р. на підставі привілею, виданого Зиґмундом Августом братам

Дмитрові і Стецеві. Входило село до складу т. зв. *Стерв`язької країни*, очолюваної крайником – керівником країни – зі Стебника. На початку вісімдесятих років XVIII ст. австрійський уряд поселив тут німецьких колоністів. Так утворився присілок Сігенталь.

1921 р. у селі було 162 будинки і 1018 мешканців: 689 греко-католиків, 171 євангеліст, 136 римо-католиків, 22 іудеї. Німці покинули село під час Другої світової війни.

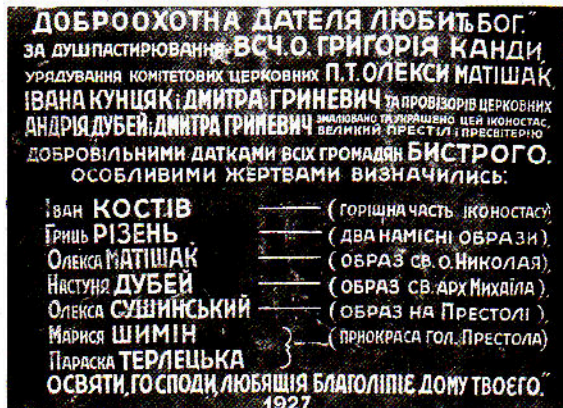
У західній його частині стоїть дерев'яна парафіяльна церква св. Михайла Архангела, збудована 1844 року. На утримання пароха і для потреб парафія мала 40 гектарів поля та 10 – пасовиськ. З 1951 року її приміщення використовували як магазин, а з 1973-го – як парафіяльний костел, найменований на честь Богородиці. При дорозі – мурована капличка XIX століття, покрита гонтом.

Бистрий

Бистре заснували в XVI столітті як королівське село на волоському праві в рамках політики на заселення регіону, що її провадила королева Бона, отримавши Сам-бірську економію у посаг. Разом з дев'ятьма іншими селами волоського права Бистрий належало до т. зв. *Липецької країни*.

1921 р. в ньому було 92 будинки і 469 мешканців: 451 греко-католик, 8 римо-католиків і 10 іудеїв. У міжвоєнний період тут діяли три водні млини і нафтова копальня. Також мешкав неабиякого хисту й працелюбності каменяр, який витесав чимало надгробків та придорожніх хрестів.

У центрі – парафіяльна дерев'яна церква Михайла Архангела, збудована 1902 р. в народному українському стилі за проєктом львівських архітекторів. Після 1951 р. не використовувалася і зазнала руйнування. У Бистрому – один із найгарніших старих цвинтарів у Бескидах, де збереглося 13 оригінальних надгробків роботи каменяра невідомого походження. З однієї майстерні також сім кам'яних придорожніх хрестів. Бистрий разом із сусіднім Михнівцем становить унікальний осередок народного каменярства.

Вільхівці

Село засновано на волоському праві до 1589 року у володіннях Кмітів. Під кінець XIX століття тут існували два фільварки – в горішньому і долішньому кінцях села, корчма і млин. 1921 р. у Вільхівцях було 55 будинків і 309 мешканців: 279 греко-католиків, 24 римо-католики, 6 іудеїв. Після того, як терен віддали Польщі, в селі ніхто не поселився. Лише в шістдесятих після прокладення шосе в селі організували держгосп і звели робітничий готель.

Видрине

Видрине засноване до 1580 року Кмітами, ймовірно, в межах села Хревт. У 1921-му в ньому було 33 будинки і проживало 232 мешканці: 187 греко-католиків, 32 римо-католики, 12 іудеїв. Після виселення 1951 року ніхто тут не поселився. Від будинків збереглися тільки фундаменти.

Гошів

Назва села походить від імені Гош, Гошко. Дата заснування достеменно не відома. Писемна згадка про село є в документі про заснування Устрік Долішніх від 1509 р. У другій половині XVII століття власником Гошова був Єжи Себастьян. Пізніше село неодноразово змінювало власника. З уже неіснуючим нині двором у Гошові пов'язаний переказ про майже двокілометровий мурований підземний коридор, що давав змогу його мешканцям утікати в гори під час татарських нападів.

1921 року село мало 66 будинків і 379 мешканців: 336 греко-католиків, 20 римо-католиків, 23 іудеї.

Окраса села – дерев'яна парафіяльна церква св. Миколая, збудована за планом грецького хреста: в гуцільському стилі, тризрубна, триярусна, з широким опасанням і з однією центральною банею. Її будівництво розпочато з ініціативи о. І. Шкільника, пароха в Рябому, ще до початку війни, а завершено 1948 року. Нині приміщення церкви використовується як костел.

Гошовець

Гошовець, ймовірно, засновано в другій половині XVI століття, внаслідок відокремлення своїх земель від терену раніше заснованого Гошова. В 1921 р. село мало 86 будинків і 538 мешканців: 500 греко-католиків, 19 римо-католиків, 19 іудеїв.

Дерев'яна церква, збудована 1926 р., з 1971 р. використовується як філіальний костел.

Дашівка

Дашівку заснували Кміти 1540 року з назвою Дашова (від імені *Даш*). Наприкінці XVI ст. вживали вже змінену назву. 1921 р. в селі було 64 будинки і 437 мешканців: 378 греко-католиків, 37 римо-католиків, 22 іудеї. Під час

Другої світової німці спалили двір, у якому мешкали власники маєтку. В радянські часи на місці двору розмістився радгосп.

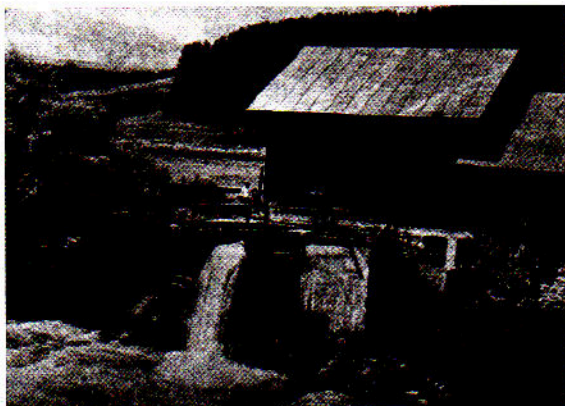
Старий цвинтар зруйнований. Від дерев'яної церкви святого великомученика Димитрія, збудованої 1835 р., – лише підмурівка. Церкву розібрали близько 1970 року.

Дверничок

Назва походить від слова *дверник* – людина, котра відкриває браму. Перша згадка – 1585 р. – як про частину Дверника. До радянських часів він ніколи не був окремим селом, а лише присілком Дверника, який існував уже 1533 р.

1580 р. у селі був млин і оброблялися 10 ланів.

1921 р. у Двернику і Дверничку стояло 117 будинків, в яких мешкали 539 греко-католиків і 83 римо-католики. Церква у Двернику спалена 1946 р. після виселення українського населення із західного берега Сяну. Зараз у Двернику – костел, збудований з матеріалів розібраної церкви у Літовищах.

Млин у Двернику

Жолобок

Село засноване 1580 року на північно-східній частині володінь Кмітів. У травні 1919 року польський відділ з Устрік Долішніх мав тут переможну сутичку із загоном українського війська. В 1921 році Жолобок мав 42 будинки і 251 мешканця: 241 греко-католика, 10 іудеїв.

При дорозі стоїть невелика двозрубна дерев'яна філіальна церква Різдва Пресвятої Богородиці, збудована 1830 р. До 1976 р. використовувалася як склад, а з 1979 р. – як костел. У центрі села – придорожній хрест, що нагадує про місце попередньої церкви.

Журавин

Перша згадка про село – в документах 1444 р. як про існуюче під назвою *Журавини*. В давнину до нього належали Ступосян, Боберка, Літовищі, Кривка, Смільнік, Устріки Горішні і Шандровець. 1531 р. тут оброблялися 15 ланів. У XVI ст. князем був Дем'ян Созанський. 1700 р. село переходить

Зруйнована церква в с. Журавин

німецькому (з 1944 – на польському) боці. 1946 р. мешканців хутора (56 господарств на той час) депортували в УРСР.

Церкву розібрали наприкінці 50-х років. Тепер у Журавині – одна фермерська садиба.

Коростенко

Перша згадка про Коростенко датована 1541 р., коли село належало до Перемиського староства. Його народна назва – Коросно. Засноване на волинському праві 1555 р. Трьома роками згодом тут створили православну парафію, в якій першим парохом служив Іван Коростенський. У XVIII і XIX століттях над потоком Стебник відкрилася гута скла. В міжвоєнний час існував невеликий присілок за назвою Гута Стара – 4 кілометри на південь від церкви.

1921 р. в селі нараховувалося 239 будинків і 1486 мешканців: 1045 греко-католиків, 241 іудей, 177 римо-католиків, 21 євангеліст.

Завдяки залізничній станції Коростенко стало місцевим торговельним центром і найбагатшим селом в околиці. Український кооператив керував великим тартаком і складом дерева. Українці мали читальню і бібліотеку. В селі був дерев'яний костел, єврейський дім молитви.

Панорама с. Коростенко

Уже через місяць після виселення українців у спорожнілі будинки вселилися емігранти-греки, котрі знайшли притулок у Польщі після комуністичного повстання на своїй батьківщині. В сімдесятих роках більшість з них повернулася до Греції. Збереглася дерев'яна церква, збудована 1794 р. (з 1971 р. – костел). Після 1951 р. вона зазнала спустошення, її використовували як склад. Але 1986 р. церкву реконструйовано. Поруч з нею – дерев'яна дзвіниця XIX ст.

Кривка

Село, засноване на волоському праві до 1565 р., належало до володінь Кмітів. Згідно з податковим реєстром 1589 р., у ньому був водний млин з одним колом, а самостійні господарі мали понад 5,5 лану, князь – 1,5 лану, а піп – 3/4 лану.

1816 р. у Кривці було 6 шляхтичів, а 1824 р. – лише 3.

1921 р. в селі стояло 58 будинків, у них мешкало 337 осіб, 296 з яких були греко-католиками, 6 – римо-католиками і 35 – іудеями.

Після 1951 р. у селі ніхто не поселився, тому будинки розібрали. Церкву Пресвятої Богородиці, споруджену 1901р., 1956-го поляки розібрали.

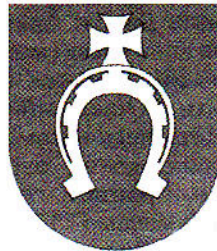
Літовиці

Назва походить від слова *літовище* – місце літнього випасу худоби. Перша згадка про село – 1580 р. 1680-го під час повстання Б. Хмельницького місцеві селяни нападали на двори. Село засноване на перехресті шляхів, що сприяло розвитку торгівлі. 1742 р. король Август II видав дозвіл на право проведення 10 ярмарків на рік. Про ярмарки в Літовищах у XIX ст. знала вся центральна Європа. Наприкінці XIX ст. місцевий маєток викупила родина Рандів. 1919 року Літовиці втратили міські права.

1921 р. в містечку мешкали 2125 осіб: 769 греко-католиків, 136 римо-католиків, 1220 іудеїв. 1939 р. кількість населення зросла до 3500 осіб. 1920 р. завершене будівництво костелу в неоготичному стилі. Дерев'яна церква, збудована 1898 р., розібрана в 70-х р.р.

Ліскувате

Село існувало вже 1544 р. як королівське, засноване на волоському праві. 1565 р. там було 28 осілих кмітів на 14 ланах, 3 пасічники і піп. Мало село 6 ланів землі. 1691 р. грамоту Ліскуватуому видає король

Герб і печатка міста Літовиців

Церква в с. Ліскуватий

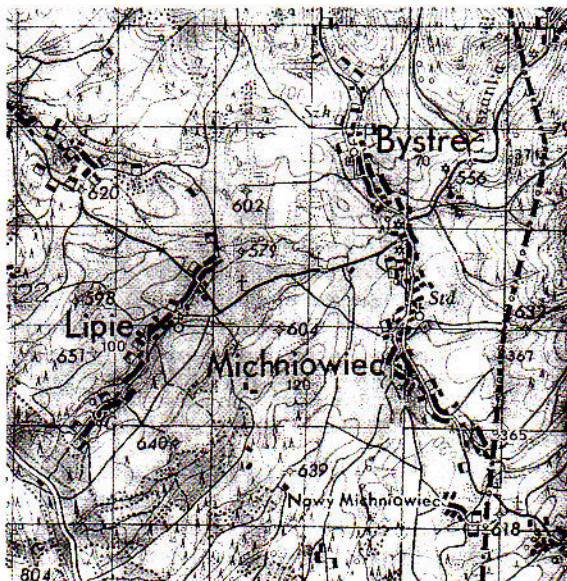
Ян III Собеський. 1787-го австрійці включають Ліскувате до Добромильського ключа.

1880 р. Ліскувате адміністративно належить до Добромильського повіту і налічує 1088 мешканців. У державній власності на той час були 27 моргів орної землі, 2 – лук і городів, 7 – пасовищі і 1256 – лісу. Після виселення 1951 року в ньому знайшли прихисток грецькі емігранти. Тепер там мешкають поляки.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці (1832 р.) – зразок бойківської церковної архітектури. Вона тризрубна, з квадратними дахами над кожним зрубом. Збудували її майстри Іван Рак з Лопушанки і Василь Тимчак з Лісовки. З 1974 р. церквою користуються римо-католики.

Лип'я

Королівське село, засноване князем Дем'яном Мартиновичем на волоському праві на підставі привілею, наданого самборським старостою Миколою Боратинським. Князь Дем'ян отримав два лани землі і мав дідичний обов'язок служити в часи війни з двома вершниками на добрих конях, озброєними щитами, списами і мечами. 1567 р. король Зигмунд Август привілеєм заснував у селі церкву. Лип'я було

осередком *Липецької країни*, що обіймала десять сіл, а місцевий князь виконував функції крайника – керівника країни. В II половині XVII століття в ньому були 32 лани кметів, 6 – вйтівських і 1 – гайдуків.

До 1868 р. Лип'я підпорядковувалося урядовій адміністрації, згодом разом з іншими селами належало чесько-німецькій спілці з садибою у Відні. У зв'язку з таким вирішенням справи Крайовий Галицький відділ вносив безрезультатний протест до Відня щодо безправного продажу коронних польських володінь. 1921 р. село мало 98 будинків і 550 мешканців: 514 греко-католиків, 35 іудеїв, 1 євангеліст.

Нині в селі серед старих дерев на узбіччі – парафіяльний цвинтар з 16 оригінальними надгробками. В найвищій частині – висока підмурівка дерев'яної церкви з 1900 р., котра зайнялася полум'ям 1981 р.

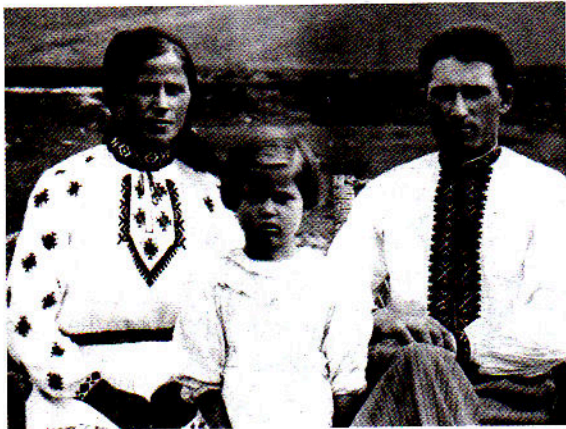
Лобізва

Назва походить від слова *лабузи* (хашці). Заснували село Кміти на волоському праві. Перша згадка з'явилася в актах 1526-го. П'ять років по тому в ньому обробляли 8 ланів. 1921 р. в Лобівзі були 168 будинків і 1088 мешканців: 701 греко-католик, 342 римо-католики, 45 іудеїв.

У горішній частині розташовувався двір II половини XIX століття, поруч з ним – школа. На схід від двору колись стояла церква Різдва Пресвятої Богородиці, збудована 1846 р. При дорозі – дерев'яна каплиця св. Антонія, збудована 1920 р. Всередині вона має вітвар I половини XVII століття. В горішньому кінці села – дерев'яний костел. Збереглися близько 10 старих дерев'яних хатин.

Михновець

В 1527 р. король Зігмунд I видав привілей на заснування села на волоському праві, яке увійшло до складу *Липецької країни* Самбірського староства. Назва походить від імені Михно. Згідно з ілюстрацією 1766 року, в Михновці було 43 господарства. Тоді там мешкали 13 гайдуків, зобов'язаних до служби. 1921 р. в селі стояло 190 будинків і проживало 957 мешканців: 922 греко-католики, 35 іудеїв.

Родина з Михновця

На його терені є 12 придорожніх хрестів. Найвищий, виготовлений із пісковика, сягає 4,5 метра. Хрести в Михновці і сусідньому Бистрому творять унікальний осередок народного каменярства.

У центрі – дерев'яна парафіяльна церква Різдва Пресвятої Богородиці, споруджена 1863 року. Від 1971 р. використовується римо-католиками. Церква дерев'яна, тризрубна, має восьмикутну форму, яка різко відокремлює зруб від зрубу. Вона прикрита куполом і сперта на внутрішні стовпи. Це єдина такого типу сакральна споруда в Бескидах. Такою ж унікальною є церковна дзвіниця, зведена в 1904 році теслю Якубом Грибом. Її нижня частина збудована на зруб, натомість вища має стовпову конструкцію. Ця триярусна дзвіниця накрита високим дахом.

Мочари

Ймовірно, село було засноване в II половині XVI століття. 1921 року воно мало 91 будинок і 522 мешканців: 463 греко-католиків, 6 римо-католиків, 38 іудеїв. 1919 р. збудовано дерев'яну церкву святого Миколая.

У п'ятдесятих роках тут мешкали емігранти-греки, які влаштували в церкві св. Миколи Чудотворця, збудованій 1903 р., магазин. Знищено також цвинтар і всі без винятку придорожні хрести. Після 1960 р. у селі засновано держгосп. Його працівники розібрали на опалення всі старі дерев'яні будинки, тому нині збереглися одиниці. Церква потребує ремонту.

Панищів

Ікона Матері Божої з Панищева

Село засноване на волоському праві у володіннях Кмітів. Існувало вже 1530 р. і називалося *Палишов*. Наприкінці XIX століття на долішньому його кінці був двір, церква, два млини і парова пилорама, а в горішній частині – три корчми. Одна з них, найменована Буковиною, стояла на перетині кордонів Панищова, Дашівки і Соколової Волі. В першій половині XX століття біля неї утворилось невелике поселення. 1921 році в Панищові було 115 будинків і 873 мешканці: 770 греко-католиків, 40 римо-католиків, 63 іудеї. Після 1951 р. тут ніхто не оселявся через бездоріжжя і віддаленість від більших поселень. Спорожнілі будинки масово розібрали і перенесли до інших сіл. За ними приїздили навіть люди з-під Ряшева. Дерев'яну церкву св. Параскеви, збу-

Надгробок вїта Панищева
Гната Міхнея на заході Польщі

довану 1925 р., розібрали 1978 р.
Від храму залишився лише бетон-
ний фундамент.

Поляна

Село утворене в половині XV ст. на
волоському праві у володіннях Кмітів.
Перша згадка про Поляну датована
1486 р. Напевне, 1510 р., а може,
вже і 1447 р., тут був римо-като-
лицький костел. У тому часі постала і
парафіяльна церква. В XV столітті
наїзди військ Ракоці та бескидників з
південних схилів Карпат змусили
більшість мешканців залишити його.
Наприкінці XIX ст. діяли дві народні
школи, млин, поташня, нафтова ко-

пальня. 1921 р. воно мало 213 будинків і 1342 мешканців: 511 греко-ка-
толиків, 731 римо-католика, 99 іудеїв. Поляна була єдиним селом у Бески-
дах, в якому переважало польське населення. В усіх інших, заснованих на
волоському праві, поляків були одиниці.

У міжвоєнний час діяв ансамбль скрипалів і аматорський театр. Працюва-
ло 7 крамниць.

Після 1956 р. з України в село повернулися 16 родин колишніх мешканців.
Дерев'яна парафіяльна церква св. Миколая, датована 1790 р., з 1951 р.
використовувалася як комора для збіжжя. З 1970 р. – костел. За перека-
зами, церква споруджена на місці старовинного (1533 р.) храму.

Рівня

Петро Кміта, перемиський староста, видав Грицеві, колишньому князеві в
Лобізві, 1541 р. привілеї на заснування села на волоському праві в місці,
зазначеному як *Ровень на Околицях*. Частина її терену була вже викорчува-
на і отримала коротшу, ніж звичайно, вольність – лише на 12 років. Хоч
Рівня мала належати до королівщин староства Перемиського, Кміта долуч-
ив її до сусідніх приватних сіл.

1921 р. в селі було 132 будинки і 853 мешканці: 752 греко-католики,
72 римо-католики, 29 іудеїв. За радянських часів розібрано двір. 1945 р.
тут заснували перший у районі колгосп, згодом визнаний взірцевим.

В Рівні височіє церква Покрови Пресвятої Богородиці – одна з найгарніших
церков у Бескидах, споруджена орієнтовно в першій половині XVIII століття. Во-
на – тризрубна, з усіма квадратними зрубами, над двома має квадратні бані, а
на третьому – квадратна будова переходить у восьмигранну баню. Нині вико-
ристовується як костел. Іконостас і внутрішнє оздоблення не збереглися.

Росолин

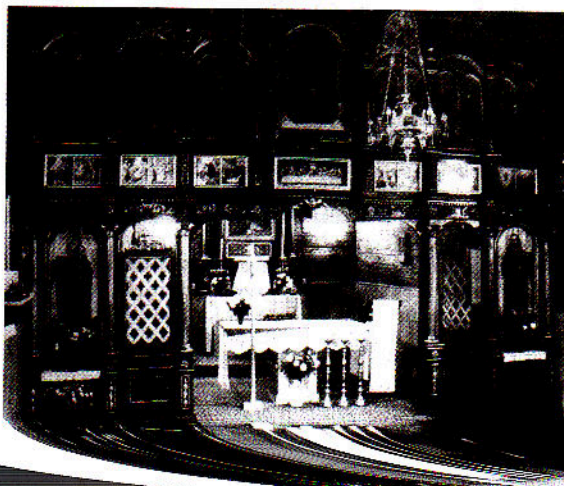
Назва походить від соляних джерел. Росолін існував вже 1540 р. як село на волоському праві, що належало Кмітам. В актах 1580 р. занотовано: "В Росоліні чотири лани... княз с попом на поли". Коли в селі була збудована церква, князь і піп мали по два лани землі. В другій половині XVII століття через татарські набіги в Росоліні залишилося тільки 6 мешканців. 1921 року в ньому було 27 будинків і 194 мешканці: 187 греко-католиків і 7 римо-католиків. Над потоком Чорним працював млин, поблизу стояв мурований двір.

Після 1951 р. тут ніхто не оселився, будинки розібрали. Залишилася мальовнича долина з великою кількістю дикорослих овочевих дерев. Дерев'яна греко-католицька церква святого Онуфрія, зведена 1750 р., що є неповторним витвором бойківського архаїчного будівництва, довго стояла пустою. Помітивши унікальність храму, його перевезли до музею народної архітектури в Сяноці. Там вона експонується разом із дерев'яною дзвіницею і трупарнею.

Росохате

Село засноване до 1580 р. на волоському праві як частина Скородного. 1848 р. тут відбулося урочисте поховання панщини. 1921 р. воно мало 38 будинків і 237 мешканців – 229 греко-католиків і 88 римо-католиків. У Росохатому був великий млин, котрий обслуговував мешканців сусідніх сіл. Після 1951 р. в селі ніхто не поселився, а будинки розібрали.

Павло Мочаровський, останній власник тутешнього маєтку, спочиває на цвинтарі в Поляні.

Рябе

Приватне село, засноване, ймовірно, у XVI ст. За припущеннями, назва походить від слова *раби*. Татарський наїзд 1672 р. спустошив село, мешканців і священника взято в ясир. 1861 р. постала нова церква, попівство і господарчі споруди, а наприкінці 30-х рр. – дзвіниця. 1921 р. Рябе налічувало 75 будинків і 462 мешканців: 408 греко-

о. Іван Шкільник з родиною. За його душпастирства відремонтовано церкву і збудовано муровану дзвіницю. 1950 р. отця заарештували і присудили 10 років таборів. Через рік він помер від допитів і важких умов.

У центрі села – дерев'яна філіальна церква святого Миколая, тризрубна та двоярусна, збудована 1858 р.; з 1971 р. служить за костел. Усередині частково розмонтований іконостас. Поруч – цвинтар з цікавими надгробками і старими деревами.

Парох Рябого Іван Шкільник з дружиною Надією, донькою Василююю і внуками Ігорем та Зеноном, 40-і рр.

Скородний

Село засноване на волоському праві над потоком Глухим ще до 1533 року. Згадується також у документах 1580, 1678 і 1707 років. Його власниками з 1620-го до кінця XVII ст. були Полянські. 1799 року тут мешкали 8 шляхтичів. 1868-го землі Скородного становили понад 2312 га. 1921 р. в ньому було 162 будинки і 955 мешканців: 795 греко-католиків, 33 римо-католики і 127 іудеїв. 1931 р. кількість будинків зросла до 190; в селі мешкало 1212 осіб. 2004 р. – 47 мешканців. В 60-х рр. дві бойківські хати зі Скородного перенесли до музею народного будівництва в Сяноці. 1970 р. у селі діяв осередок праці для ув'язнених. Церква розібрана.

Середнє Малє

Заснуванням цього села на волоському праві ще до 1580 р. Кміти розширили свої володіння. В міжвоєнний час мешкала тут ходячкова шляхта, Тарновські (найчисельніша родина), Ястржембські, Ковальські, Краєвські, Михальські, Радванські та ін. Наприкінці XIX ст. місцевий маєток був спільною власністю восьми родин. 1921 р. в Середньому Малому стояло 36 будинків і проживало 240 мешканців: 144 греко-католики, 89 римо-католиків, 7 іудеїв. 1993 року єдиний мешканець села В. Смоленський збудував бойківську кузню, розводить коней і приймає туристів улітку.

Соколе

Соколе засноване до 1526 року у володіннях Кмітів. 1921 р. в ньому було 49 будинків і 338 мешканців: 315 греко-католиків, 6 римо-католиків, 17 іудеїв. Над Сяном стоїть мурований палацик початку XX століття, оточений старим парком. У міжвоєнний час його власниця, Олександра Брандисова,

влаштувала тут діючий упродовж усього року пансіонат, а також туристичну станцію. Напередодні Другої світової війни в Сокольному було 56 господарств і близько 300 мешканців. Усередині 60-х років почалося будівництво ГЕС на Солині, згідно з яким терен села підлягав затопленню. Польські родини встигли перенести останки своїх предків на інші цвинтарі. Останки українців залишилися лежати в землі й опинилися на дні озера.

Соколова Воля

Село засноване на волоському праві у володіннях Кмітів. Перша згадка про нього датована 1540 р., коли князем був Сокол, ймовірно, сам засновник. 1921 р. воно мало 66 будинків і 388 мешканців: 358 греко-католиків, 30 їудеїв. Після 1951 р. тут організовано держгосп, на забудову якого пішли матеріали з розібраних будинків. У дерев'яній церкві св. великомученика Димитрія, збудованій 1827 р., був склад. 1970 року церква завалилася, а держгосп розпався. Залишився цвинтар із кількома надгробками і хрестом, поставленим 1938 р. на честь 950-річчя Хрещення Русі. Єдиним уцілілим будинком з давньої забудови є дерев'яний амбар.

Стебник

Назва села, що лежить в долині потоку Стебник, означала місце зимування пасік. Це королівське село засноване на волоському праві, як припускають історики, в II половині XV століття. Перша згадка про нього датована 1509 р. В 1515 р. князь Дем'ян Стебницький був керівником, т. зв. крайником усіх волоських сіл, що належали до країни *Стерв'язької*. В I половині XIX ст. на території Стебника виникло окреме німецьке поселення Штайнфельц. 1921 р. у селі було 48 будинків і 312 мешканців: 272 греко-католики, 6 євангелістів, 30 їудеїв. Після 1951 р. тут ніхто не поселився, а будинки і дерев'яну церкву св. Луки, збудовану 1889 р., розібрали. Про існування села свідчить лише зруйнований цвинтар, оточений старими деревами.

Смільник

Село засноване у володіннях Кмітів на землях с. Журавин ще до 1580 р. Назва дає підстави припускати, що мешканці виконували оборонні функції (смоляки – люди, які охороняють прикордонні терени від нападів бескидників).

1846 р. на двір у Смільнику напали 200 селян з Ветлини; господаря побили, двір пограбували.

З 1876 р. на кордоні з Журавином діє пилорама.

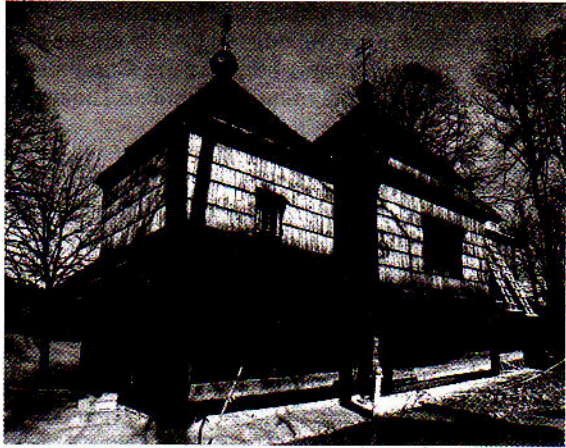
1880 р. у селі проводилась розвідка нафтових родовищ.

1904 р. на заробітки в Америку поїхали 50 мешканців Смільника.

Герб Смільника

Припускають, що першу церкву у селі спалили татари 1672 р. Церква святого Архангела Михаїла, збудована 1791 р., збережена донині. Храм вважають одним із найкращих взірців бойківської церковної архітектури.

Церква у Смільнику

Телешниця Ошварова

Село над потоком Дашівка, що впадає до озера Солинського. Належить до гміни Устріки Долішні, має 40 будинків і 193 мешканці.

Засноване на волоському праві в володіннях Кмітів.

Існувало вже в 1526 році під назвою *Телешниця Майор* і мало власну церкву. Під час українсько-польської війни у березні 1919 року до Телешниці прибув український відділ Костянтина Котиса,

Солинська ГЕС, яка затопила терен Телешниці Сянної

сина священика з Телешниці Сянної, який готувався до атаки на Устріки Долішні. Однак поляки випередили ці наміри.

1921 р. у селі було 105 будинків і 685 мешканців: 469 греко-католиків, 192 римо-католики, 24 іудеї. Діяли два водні млини і тартак. Дерев'яну церкву Успіння Пресвятої Богородиці, споруджену 1826 р., розібрано в 1956-му.

Телешниця Сянна

Село засноване до 1530 р. на волоському праві у володіннях Кмітів з назвою *Телешниця Мінор*. 1921 р. там було 111 будинків і 713 мешканців: 662 греко-католики, 38 римо-католиків, 13 іудеїв. У вересні 1939 р. село

опинилося поблизу радянсько-німецького кордону на радянському боці. Вже тоді мешканців Телешниці Сянної виселили. 1968 р. терен залили води озера Солинського. Перед тим розібрано муровану церкву св. великомученика Димитрія, зведену 1828 р., і деякі забудови.

Устрики Долішні

Привілей на заснування поселення 1509 р. надав король Ян Ольбрахт родині з Семигородщини, котра пізніше називалася Устрицькими. Назва походить від словосполучення *устя рік*. 1727 р. поселення отримало міські права. З 1872 р. місто має залізничне сполучення. Відтоді почався розвиток нафтової і деревообробної промисловості. Центром містечка був Ринок. Під час Першої світової війни в місті та його околицях відбулися сутички між австрійськими і російськими військами, а в листопаді 1918 р. — між українськими і польськими військовими формуваннями.

1921 р. в Устриках було 360 будинків, в яких мешкали 906 греко-католиків, 556 римокатоликів і 1768 іудеїв. Збереглися мурована церква Успіння Пресвятої Богородиці, де нині править греко-католицький священик, і цвинтар.

Герб Устрик Долішніх

На цвинтарі в Устриках, 1942 р.

Устянова

Село постало на волоському праві до 1489 р. у володіннях Кмітів. Можливо, назва походить від слова *устя* (ріки). Через Устянову тоді проходила дорога з Сянока до Самбора. В 1520 р. Петро Кміта одержав від Зигмунда Старого привілей на збір в Устяновій мита, що призначалося на утримання в доброму стані дороги і будівництво мостів.

1921 р. в Устяновій було 280 будинків і 1671 мешканець: 1366 греко-католиків, 208 римокатоликів, 96 іудеїв. У двох кінцях села — горішньому і долішньому — височили дерев'яні церкви, які мали одне ім'я — святої Параскевії. В Устяновій Долішній церкви, збудованої 1892 р., вже немає.

На початку 30-х рр. на хребті Жукова над Устяноювою спорудили відомий на всю Польщу планерний аеродром. Військова школа планерного пілотажу 1939 р. мала 774 машини і 54 стартові доріжки. Тут вишколювали від трьохсот до тисячі пілотів щомісяця.

1945 р. село перетнув кордон. Більша його частина опинилася на радянському боці. Восени 1951 р. вся Устянова потрапила до складу Польщі.

Хміль

Назва пов'язана з диким хмелем, котрий тут росте. Поселення засноване Кмітами на волоському праві 1502 р. Вже в першій половині XVII століття тут була церква. 1921 р. село мало 57 будинків і 336 мешканців: 328 греко-католиків та 8 іудеїв. Над Сяном стоїть двір, а по інший бік річки лежить присілок Хмельничок.

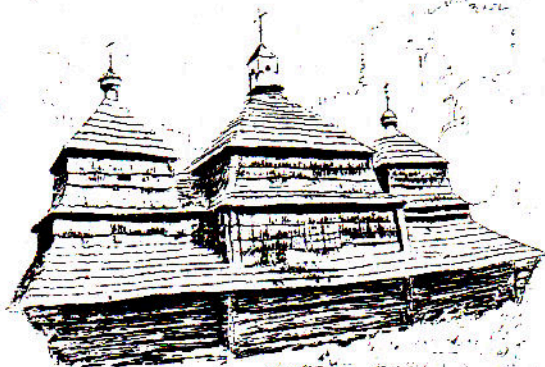
У старій частині села збереглася дерев'яна парафіяльна церква святого Миколая, збудована 1906 року. Це зразок модерної бойківської архітектури. Її перебудовано на костел 1970 р., а відновлено 1977 р. На цвинтарі, що біля церкви, є надгробна плита 1641 р. з написом старослов'янською мовою і зображенням шляхетського герба. А ще – надгробок власника місцевих володінь Емілія Річчі, який помер 1875 р., та пам'ятник на гробі місцевого пробоща Фелікса Должицького (помер 1903 р.).

Хревт

Хревт заснований родиною Кмітів на волоському праві. Існував вже 1436 р. і був тоді одним із тринадцяти сіл на території магнатських володінь. 1580 р. в Хревті був один із семи фільварків, якими володіли Кміти в гірській частині. Упродовж усього XIX ст. маєток належав Конарським. В середині XIX ст. в селі відкрили поштовий уряд. Близько 1880 року він перестав функціонувати, оскільки поштістр загинув. На початку XX ст. в селі були два фільварки, млин і три корчми. 1921 р. село мало 88 будинків і 596 мешканців (519 греко-католиків, 21 римо-католик, 56 іудеїв).

Панорама села Хревт.
На передньому плані — Василь Горецький

Зруйнована церква у с. Хревт

У центрі Хревти височіла парафіяльна дерев'яна церква святої Параскевії, зведена 1670 р. У шістдесятих роках усі старі будови включно з церквою розібрано, а терен покрили води Солинського водосховища.

Чорна

Село засноване на волоському праві в розлогих володіннях Кмітів. Привілеї на на його заснування 1505 р. отримав Андрій Видерка з рук тодішнього перемиського старости.

В другій половині XVI століття в північно-східній частині Чорної утворилось нове поселення під назвою Бесіда. На початку XX ст. поділено земельний маєток. На його території постали два присілки: Скурка (біля млина над потоком Чорним) і Колонія Чорна (біля підніжжя Жукова). 1921 р. в селі було 327 будинків і 2012 мешканців (1797 греко-католиків, 93 римо-католики і 122 іудеї).

Чорна тягнулася вздовж майже на 8 км. Були тут дві церкви, римо-католицька каплиця, єврейський дім молитви, двір, чотири водяні млини, фоліш, парова пилорама, нафтопромисел, кілька кузень і близько 20 крамниць. Над т. зв. Циганським потоком поруч із двором мешкали цигани. На заході до села прилягав присілок Харвати з 15 садибами.

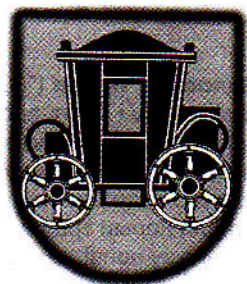
Дерев'яна церква-філія св. Димитрія в Чорній Долішній, збудована 1888 р., використовувалася як склад місцевого держгоспу. Оскільки святиню не ремонтували, вона завалилася в 70-х роках. Тепер про неї нагадують три залісні хрести, які лежать посеред зруйнованого цвинтаря.

Чорняни — вояки австрійського війська

У Чорній Горішній збереглася дерев'яна парафіяльна церква св. Димитрія, збудована 1834 року. В середині зберігся іконостас. Привертають увагу кільканадцять традиційних дерев'яних хатин, дев'ять придорожніх хрестів і мурована капличка на честь скасування панщини 1848 р.

З 1974 р. Чорна має статус оздоровниці завдяки мінеральним джерелам.

Герб Чорної

Ялове

Назва означає яловий ліс, оскільки на терені села переважали хвойні дерева. Писемна згадка про село з'явилася в документі про заснування Берегів Долішніх, датованому 1532 р. Наприкінці XIX ст.

тут були лише забудови двору, цегельня і два млини. На межі XIX і XX століть уздовж потоку Глухого селяни звели кілька десятків будинків. 1921 р. Ялове мало 57 будинків і 388 мешканців: 288 греко-католиків, 41 римо-католика, 21 євангеліста, 38 іудеїв.

Головна окраса села – дерев'яна парафіяльна церква святого Миколая Чудотворця, збудована 1903 р., якій належало 60 га поля та 20 – пасовищ. З 1971 р. – костел. Поблизу церкви – зруйнований цвинтар, оточений старими деревами.

Ясінь

Село засноване близько II половини XV ст. як королівське. За заслуги г. буковинському поході Ян Ольбрахт віддав його в управління родини Устрицьких.

1921 р. в селі було 102 будинки і 676 мешканців: 385 греко-католиків, 227 римо-католиків, 64 іудеї.

Кам'яний костел збудовано в другій половині XVIII століття. На вівтарі – ікона Матері Божої Бескидської (давньої Рудецької) з I половини XVI ст., яку вважають найціннішою з бескидських ікон. Вона була привезена після Другої світової війни з Рудок біля Львова. Цінним є амвон, виконаний 1700 р. Поруч з костелом – кам'яна дзвіниця з трьома дзвонами. Найстаріший з них – з греко-католицької церкви; він оздоблений гербом Устрицьких і датується 1618 роком.

Поруч з костелом колись була дерев'яна церква святого Архангела Михаїла, збудована 1882 року. Після 1951 р. її використовували як склад, а в 1975 р. перенесли до Бандрова, перелаштувавши на філіяльний костел.

За матеріалами словника місцевостей Станіслава Криціньського та Тадеуша Анджея Ольшанського з путівника "Bieszczady", 1992 р.

Пояснення термінів

Волоське право ("Jus Valachicus") – широко розповсюджене право, на якому в XIV і XV ст. засновували поселення в Карпатах. Грамоти на заснування сіл на волоському праві надавалися для освоєння чагарників, лісів, які необхідно було корчувати, готувати до земельного обробітку. Це право не було кодифіковане, тому мешканці сіл, заснованих на ньому, застосовували норми традиційного руського права. Селами, заснованими на волоському праві, керували князі. Саме князь скликав віча, на яких вирішувалися громадські справи. Волоське право розвивалося в умовах скотарського способу життя і передбачало сплату феодалу натурального податку (волами, вівцями, козами, вовною, шкірами, сиром), третину яких одержував князь, а решту – феодал.

Гміна – громада сіл, адміністративна одиниця в Польщі.

Кметь – заможний селянин, який мав чверть або половину лану землі та відробляв тяглу панщину.

Лан – площа землі, що становила 30 моргів.

Морг – одиниця площі, що дорівнює 0,57 га.

Шляхта – суспільна верства, лицарі, основним заняттям яких була військова служба, за що вони одержували землю і різні пільги.

Фолюш – ступа (майстерня), в якій виготовляли грубу вовняну тканину.

Бойківські посмішки з Літовищів, 1942 р. Фото о. Івана Мака

Словник говірки мешканців західної Бойківщини

А

Адво́кат – адвокат
 А́курат – саме
 Анцу́г – костюм *(нім.)*

Б

Ба́брати – робити повільно, невміло
 Ба́витися – гратися
 Ба́йда – неправдива чутка
 Ба́йка – гаразд, добре, може бути
 Бамбе́тиль – розсувний дерев'яний тапчан
 Бамбу́ла – похмурий, непривітний чоловік
 Банува́ти – сумувати
 Банячи́ще – великий казан
 Ба́тяр – розбишака *(угор.)*
 Ба́тярка – розбій, гультяйське життя
 Бі́гме – їй Богу
 Біди-ни-щи́стя – велика проблема
 Біжниця – синагога
 Бискі́т – карпатський перевал
 Бинзи́на – бензин
 Бисі́да – розмова, говірка
 Бы́ти – бути
 Бы-м – я би
 Бы-с – ти би
 Бы-сте – ви би
 Бы-змо – ми би
 Бы ся ни приповіло – щоб цього не сталося
 Блу́д – блукання
 Блю́ска – кофтина *(нім.)*
 Бода́ча – будяки
 Бой́ще – комора, де молотили зерно
 Бомбо́ни – цукерки *(нім.)*
 Бра́ття – брати

Бри́ва – брови
 Бриді́тися – гидувати
 Бриха́ч – обманщик
 Брунда́к – жук, хрущ
 Буде́ – буде
 Бука́рт – байстрик
 Бу́лі – картопля
 Бу́чок – букове дерево

В

Ванькі́р – спальня
 Варга́тий – губатий *(угор.)*
 Варста́т – верстат
 Варца́б – підвіконня
 Вгынь – вогонь
 Воєво́да – лідер, задирака
 Взимі́ – взимку
 Взір – узор для вишивання
 Вівкну́ти – вигукувати в кінці співу
 Вівний – сильний, здоровий
 Відда́тися – вийти заміж
 Відпата́рйкати – відправити, відігнати *(зневажливо)*
 Відти – звідам
 Віно – посаг
 Вісіля́ – весілля
 Вітри́нина – неприємний запах
 Вішта – ліворуч *(до коней)*
 Ві́вірка – білка
 Вільон – фата
 Віно – вино
 Віта́ти – вітати
 Ви́рьх – гора, підвищення
 Ви́речи – кинути
 Ви́рьхній – верхній, горішній
 Вкві́в – подвір'я
 Вко́пище – кіркут, єврейський цвинтар
 Влі́ті – влітку
 Вобра́зи – ікони

Во́гирок – огірок
 Во́да – вода
 Во́йна – війна
 Вокраїна, Вукраїна – Україна
 Воля – олія
 Волос́ський горі́х – грецький горіх
 Волочі́тися – ледарювати, ходити без діла (від волоцюга)
 Волу́вок – олівець
 Воло́ки – вовняні шнурки до постулів
 Во́ндикаль – ось там
 Во́рати – орати
 Ворожі́ля – ворожка
 Вослі́н – стілець
 Восо́т – осот, будяк
 Востро́вка – кіл з сучками для сушіння сіна
 Вота́ва – другий покіс сіна
 Вохо́док – нужник
 Во́чи – очі
 Ври́чі – зурочити
 Вроджа́й – врожай
 Вро́ки – зурочення
 Все – постійно, часто
 Всьо – все
 Вти́ць – батько
 Вубру́с – скатертина
 Ву́гля – вугілля
 Вуйко – дядько по матері
 Вуйчи́на – дружина маминого брата
 Ву́ші – воші
 Вші́ти – пошити

Г

Га́йта – праворуч (до коней)
 Га́ме́рика – Америка
 Га́мири́цький – американський
 Га́ньба – сором
 Га́ньблї́вий – сором'язливий
 Га́ратати – бити
 Га́рува́ти – тяжко працювати

Ге́блик – інструмент теслі (нім.)
 Гирмі́т – гримить
 Гі – як
 Гірня́ки – люди з гір (*Жолобок, Рябий, Чорна*)
 Глупа́к – дурень
 Гляда́ти – шукати
 Го́ден – придатний до роботи, служби
 Го́діна – пора
 Го́йкати – кликати, кричати
 Голубі́нкї – гриби сирожки
 Го́лупці – голубці
 Горі́вка – горівка
 Горня́ – кухлик
 Горня́ки – люди з гір (*Коросно, Ліскуватий*)
 Го́ряни – люди з гір (*Журавин, Кривка, Літовиці, Смільник*)
 Горя́чіна – обід відразу після похорону
 Горя́чо – спекотно
 Госта́на – частування гостей
 Госта́нець – центральна дорога
 Го́ститися – частуватися в гостях
 Гра́йки – вечірні забави
 Гра́ніця – кордон
 Гризо́та – переживання
 Гри́зтися – переживати, брати до серця
 Гу́рянка – картопля з гір

Г

Га́дра – недобра жінка
 Га́зда – господар (*угор.*)
 Га́здї́ство – господарство
 Га́нць – вада, недолік
 Га́чі – чоловічі штани з домотканого полотна
 Гі́лівач – огрядний чоловік
 Гля́нц – блиск (нім.)
 Го́рсет – короткий оздоблений пацьорками жіночий жилет

Д

'Д - до
 Дагд́е - десь
 Дахто́ - хтось
 Д'го́рі - нагору
 Джиринкотати́ - просторікувати
 Дзбаноќ - маленький бідон
 Дзигари́ - сигарети (нім.)
 Дзилений́ - зелений
 Диривяники́ - дерев'яне взуття
 Дівойко́ - люб'язне звернення до
 особи жіночої статі
 Дівчати́ще - дівчатко
 Дідня́ - на світанку
 Дідько́ - чорт
 Дни́ - дні
 Драбінка́ - тонка нашійна при-
 краса з бісеру
 Драп - павук; злодій, ледар
 Драпати́ся - підніматися
 Дрива́ - дрова
 Дри́г - енергійність
 Дрилити́ - штовхнути
 Дробина́ - дріб'язок
 Дойти́ - дойти
 Докучати́ - набридати
 Докус́ - зовсім
 Домів́ - додому
 Дохти́р - лікар (нім.)
 Ду́ркати - стукати
 Ду́лі - плоди груші
 Дюга́ти - колоти

Ж

Жали́ва - кропива
 Же́бри - жебрацтво
 Жі́во - швидко
 Жі́би - щоб
 Живний Читви́рь - четвер перед
 Великоднем
 Жилі́зко - праска
 Жилі́зо - залізо
 Жми́кати - прати руками

Жовна́ - дятел
 Жона́ - дружина, одружена жінка
 Жолу́док - шлунок
 Жо́лоп - ясла

З

За́бити - вбити
 За́битися - вдаритися
 За́вітка - покритка
 За́вийка - перев'язане навхрест
 полотно на молодій і дружці, весіль-
 ний атрибут
 За́вітися - завагітніти без шлюб-
 ного мужа
 За́вічати - передбачати
 За́водити - плакати голосно
 За́впаса́тися - підперезатися
 За́га́ртка - теплий одяг
 За́гніва́тися - сердитися
 За́горну́тися - вдягнутися
 За́ду́ха - астма
 За́йти (в тяж) - завагітніти
 За́ки - поки
 Заку́тир - ексекутор
 Зами́льдува́ти - доповісти, доне-
 сти (нім.)
 За́паска - фартух
 За́паші́тися - виглядати задово-
 леним собою
 За́рінок - лука при ріці
 За́тиле́паний - неохайний
 За́ тудо́ - за те
 За́тями́ти - запам'ятати
 За́цві́ти - завітнути
 За́чире́ти - зачерпнути
 За́шпо́ртався - спіткнувся
 За́яті́ (череду) - погнати пасти
 череду
 За́бі́тки - на зло
 За́біто́чник - шкідник
 За́брискле́ - скисле
 За́віда́ти - запитати
 За́гада́м - загадаю

Згрома́дити – зібрати до купи
 Здві́га – свято Воздвиження Чес-
 ного Хреста
 Зди́банка – зустріч
 Зду́шівся – спітнів
 Зига́рок – годинник *(нім.)*
 Зи́чати – позичати
 Зле – погано
 Зломі́ти – зламати
 Зні́мка – фотокартка
 Зрізовáниця – багаторічна тонко-
 стеблева цибуля
 Зу́па – суп *(нім.)*

I

Іно – тільки, лише
 Інте́рес – зацікавленість

İ

İгла – голка
 İде́н – один
 İма́ти – ловити
 İма́ти ри́би – рибалити
 İми́ти – схопити
 İмосць – попівна

Є

Єдина́к – одинак
 Єдина́чка – одиначка
 Єго́мосць – священик
 Єнче – інше

Й

Йийце́ – яйце
 Йи́ндик – індик
 Йі́джиння – їжа
 Йойкати – стогнати
 Йорда́н – Водохрещі

К

Кабату́є – вирує, перекидається
 Каді́й – куди
 Калі́тка – торбинка на гроші і кре-
 сало на чоловічому поясі

Камізі́лька – жилет
 Кам'яни́ця – мурований будинок
 Карк – горло, потилиця
 Карто́флі – картопля
 Каса́рня – казарма
 Касі́на – казино *(у містечку Літо-
 вищах)*
 Квасни́й – кислий
 Килішо́к – чарка
 Кирва́вий – кровавий
 Кирни́ця – колодязь
 Киру́нок – напрямок
 Кі́ршити – кришити
 Кисели́ця – страва з вівсяного
 борошна
 Кі́лько – скільки
 Кі́льо – кілограм
 Кі́тка – кішка
 Кі́тна – запліднена вівця, кішка
 Кіста́ – кістки
 Кише́ня – кишенья
 Кле́ц – колода, порізане дерево
 Клі́ниця – дерев'яний кілок, який
 слугує за вішалку
 Кобаса – ковбаса
 Коби́ – щоб
 Ковні́р – комірець
 Коби́ця – коротка колода, на якій
 рубають дрова
 Ко́ждий – кожен
 Комані́ця – конюшина
 Комаш́ня – обід після похорону
 Ко́мин – димар
 Комі́рник – людина, котра не має
 своєї хати
 Коні́ць – кінець; частина села
 Конові́ця, коновця – дерев'яне
 відро
 Копі́нка – купка складеного сіна
 Корті́ти – хотіти
 Кортя́чка – нестримне бажання
 Корч – вивернуте дерево
 Кості́в – костел

Кот'ята – кошенята
 Коц – ковдра
 Край-ба́бка – помічниця при по-
 логах
 Кра́сний – красивий
 Кра́яти – відрізати
 Кре́динс – кухонний буфет (нім.)
 Крива́кі – криві ноги
 Кри́жі – попереk
 Кри́ївка – схованка
 Криміна́л – в'язниця (нім.)
 Кро́сна – ткацький верстат
 Круго́м – навкруги
 Кугу́т – півень
 Ку́лявий – кульгавий
 Курду́пель – людина малого зросту
 Курі́цматися – борюкатися, вовту-
 зитися
 Курти́й – короткий
 Ку́сник – кусень
 Ку́фер – скриня
 Ксти́ни – хрестини
 Ксти́тися – хреститися
 Ксьонз – католицький священик
 (пол.)

Л

Ла́ба – велика нога
 Лаго́мїни – ласощі
 Ладі́ти – готувати
 Ла́дний – вродливий
 Ланцо́к – ланцюг
 Лаші́в'я – лахміття
 Ле́дво – ледве
 Лен – льон
 Лі́гнути – ковтнути
 Лі́жка – ложка
 Лі́нва – трос
 Лі́жан – ледар
 Лі́тісь – минулого літа
 Лі́шка – лисиця
 Лі́шки – гриби лисички
 Лу́кавий – заздрісний, нещирий

Лупа́ти – довбати
 Люсте́рко – дзеркальце

М

Ме́дяр – угорець
 Май – травень
 Ма́нтель – пальто фабричної ро-
 боти; військове пальто (нім.)
 Ма́риць – березень
 Маркі́тний – сумний
 Маю́ інте́рес – мені байдуже
 Ме́джа – межа
 Ме́джи – поміж, серед
 Мирлі́ць – труп
 Ме́шти – туфлі
 Ми́кати – смикати
 Ми́ся – невелика миска
 Мита́ти – кидати
 Мі – мені
 Мі́д – мед
 Міха́вки – манжети на сорочці
 Мішчя – мішечок
 Мра́ка – туман
 Мо́да – звичай, традиція
 Молоджа́ва – молодь
 Моти́ка – сала відповідної форми
 Моти́ль – метелик
 Морі́мух – мухомор
 Мо́туз – мотузка
 Мо́чар – заболочена лука, трясо-
 вина
 Мо́шко – невідомий єврей
 Муж – шлюбний чоловік
 Мука́ – борошно
 Мура́ль – мураха
 Муро́ванка – кам'яний будинок
 Му́хи – гривка у жінки над чолом
 М'я́сніці – період перед Великим
 Постом, коли справляли весілля

Н

Нагва́ряться – скаржитися
 На́гло – раптово, несподівано

Най, ний – нехай
 На́йдух – байстрюк
 На́рти – лижі
 На́рубо – навиворіт
 На́нашка – хрещена мати
 На́нашко – хрещений батько
 На́примудо́рці – говорити насхвал
 На́пудитися – злякатися
 На́спилати – набрати рідину
 На́споді – під низом
 Не́рвус – нервова людина
 Ниві́ста – наречена, невістка
 Ни́біжка – покійна
 Ни́біщик – покійник
 Ни́гди – ніде
 Ни́кус – зовсім
 Ниру́ш – не бери, не чіпай
 Нись, ніськи, ніськаль –
 сьогодні
 Ні́хто – ніхто
 Нич – нічого
 Німа́к – німий; німець
 Ні́хта – нігті
 Но́жіці – ножниці

О

Обца́си – підбори (пол.)
 Овод – гедзь, велика муха, яка
 жалить тварин
 Оде́н – один
 Опанча – вовняне пальто

П

Пак – потім
 Пара́дниця – модниця
 Патильня – сковорідка
 Пасува́ти – підходити, личити
 Паще́ка – великий рот
 Пащикова́ти – сваритися краще
 всіх
 Паця́та – свині
 Пацьоркі – намісто
 Пи́лихатий – не причесаний

Перипросі́ти – вибачитися
 Пере́ступ – перехід
 Пец, пец – піч
 Пецу́х – той, хто довго сидить на
 печі
 Пильнува́ти – наглядати, стерегти
 Пинцакі́ – ячмінна крупа
 Пирогі́ – вареники
 Пі́рскати – брискати
 Пі́сок – рот
 Пичи́риця – шампінйон
 Пі́щявка – сопілка
 Під – горище
 Пі́драний – порваний
 Пі́як, пія́чина, пія́чище – пияк,
 алкоголь
 Плика́ти – годувати дитину груд-
 ним молоком
 Пля́цок – корж
 Пова́ла – стеля
 Повіда́ти – говорити
 Повти́ратися – витертися
 Повх – кріт
 Пода́батися – подобатися
 Позира́ти – поглядати
 Покро́півник – байстрюк
 Полони́на – не заліснений верх
 гори, де випасали худобу
 Полотно́ – домоткана тканина
 По́лянки – очищені від дерев ді-
 ланки у лісі
 Помáли – потрохи
 Пра́снути – різко вдарити
 Пра́скати – тріскати
 Приві́дітися – видаватися, уявля-
 тися
 Прикля́кнути – постояти на колінах
 Прикрі́й – людина з важким ха-
 рактером
 Приповідáч – оповідач
 При́повідка – приказка, повчальна
 історія
 Пришле́пкуватий – недорікуватий

Пря́тати – прибирати
 Пстру́г – форель
 Пуде́вко – картонна коробка
 Пуцува́ти – чистити

Р

Раху́ба – біда
 Ра́йтки – галіфе *(нім.)*
 Ри́ж – рис
 Риска́ль – лопата
 Рихтува́ти – лагодити
 Ри́чки – гриби рижики
 Ри́щя – хмиз
 Робі́тний – працьовитий
 Ро́внень – рівнина
 Розчепі́ритися – розставити ноги
 Розрості́ся – погладшати
 Росі́в – бульон
 Росо́лянка – страва з капусти
 Росоха́тий – розгалужений
 Ру́жа – рожа
 Ру́ра – труба *(нім.)*
 Русин – стара самоназва українців
 Ру́ські – росіяни
 Руський міся́ць – довгий, невизначений час
 Ручьні́к – рушник

С

Сара́ка – бідак *(рум.)*
 Сарда́к – жилет, прикрашений вишивкою
 Сарча́ти – злісно говорити
 Сва́щити – бути свашкою на весіллі
 Свикро́а – свекруха
 Сетно́ – дуже
 Си – собі
 Си́вий – сірий
 Си́рота – сирота
 Си́ра́к – свита
 Си́рка – сірник
 Си́чи – сікти
 Склеп – крамниця, пивниця під ха-

тою *(пол.)*
 Скопи́ць – дерев'яне відро, в яке доїли корову
 Сніда́ня – сніданок
 Сночи – учора увечері
 Сма́рка́тий – сопливець, підліток
 Сма́рклі – нежить
 Сми́чок – смичок
 Солони́на – сало
 Спіжа́рня – комора
 Спо́дні – чоловічі штани
 Сте́клий – скажений
 Сти́ранка – домашня лопша на молоці
 Сто́нчки – стрічки *(пол.)*
 Страпа́тий – розхристаний
 Стри́к – брат батька
 Стри́на – дружина батькового брата
 Столи́ць – стілець
 Студі́нь – холод
 Студе́ний – холодний
 Студня – криниця
 Сукенка – сукня
 Сусі́да – сусід
 Су́хий, сухоре́брий – худорлявий
 Свята́ Ниді́ля – Трійця
 Свя́то – свято
 Ські́ра – шкіра
 Сьті́в – стіл
 Сьці́на – стіна

Т

Та́кой – негайно, відразу
 Тала́пати – топтати
 Та́мкаль – там
 Та́риль – тарілка *(нім.)*
 Тарта́к – пилорама *(нім.)*
 Твар – обличчя *(угор.)*
 Тве́рдо – впевнено; круто
 Те́нгий – міцний
 Ти – тобі
 Тиж – теж

Ті́фус – тиф
Ті́шитися – радіти
Тлу́мити – топтати, здавлювати
Трафі́ка – тютюнова крамниця (нім.)
Тру́на – труна
Тру́мбета – трембіта
Тру́скавки – ягоди полуниці
Тру́тка – отрута
То́вкати – каструвати (худобу)
Тоді́, тогді́ – тоді
Толо́чити – притоптувати
Ту – тут
Туді́й – туди
Ту́но – дешево
Тя́мка – пам'ять

У

Убра́ння – костюм
Уважа́й – будь обережним
Уві́діти – побачити

Ф

Фа́йка – люлька
Файно – добре (англ.)
Фасо́ля – квасоля
Фе́ст – дуже (нім.)
Фі́га – дуля
Фі́льозо́ф – людина, схильна до
розмірковувань
Фі́ра – віз
Фі́рман – візник
Фоса – рів
Фрас – лайка, прокльон
(якого фраса; йди
до фраса)

Х

Хадзя́йн – господар
Хадзя́йство – господарство
Халу́па – хата (Коростенко,
Ліскуватий)
Хі́жа – хата
Хлоп – чоловік селянського
походження

Хлопчи́ще – хлопчина
Ходакі́ – постолі, шкіряне взуття
домашньої роботи
Ходи́ ту – йди сюди
Хо́рий – хворий
Хоро́ба – хвороба
Хотя́й – хоча
Хроба́к – червяк
Худа́ – бідна (про землю)

Ц

Ца́рисьтво – царство
Цвіти́ – квітнути
Це́рез – через
Ци – чи
Ци́бух – трубка від люльки для куріння
Цига́нство – облуда, брехня
Ци́рков – церква
Цо́фнутися – відступити назад
(пол.)
Цва́х – цвях
Цвѝнтар – кладовище

Ч

Че́риво – живіт
Чи́лядь – члени сім'ї, члени громади
Чиме́рка – вовняна домоткана
куртка
Чир – страва з борошна
Чи́риватий – товстий
Читві́рь – четвер
Чоло́ – лоб
Чорнобі́ла – полин
Чуджий – чужий
Чу́дуватися – дивуватися
Чу́ти – відчувати запах
Чько́да – шкода

Ш

Шанда́р – жандарм
Швагро́ – чоловік сестри
Ші́фа – корабель, яким їдуть до
Амери́ки

Шлапакáтий – чоловік з пласкими ступнями
 Шмарувáти – мастити
 Шмáття – одяг
 Шнурівка – шнурок
 Шпарóк – щілина
 Шлїхлір – приміщення, де збері-
 гали зерно *(нім.)*
 Шпóртатися – копирсатися
 Штіри – чотири
 Штúргати – штовхати

Щ

Щіпок – вівсяний корж
 Щїстя – щастя

Ю

Югас – пастух, який випасає овець на полонині *(рум.)*
 Юря – свято Святого Юрія
 Юш – вже

Я

Яблінка – яблуня
 Ялівка – телиця
 Ялова – неплідна
 Яр – весна
 Ярка – молода вівця
 Ярувáти – сіяти навесні
 Япко – яблуко
 Яфори – чорниці

Словник поширених імен

Ада́м
 Васи́ль
 Воле́кса – Олекса
 Гриць – Григорій
 Гнат
 Ива́н – Іван
 Йи́лько – Ілько
 Йосафа́т
 Йо́сиф, Ю́зко, Ю́зик – Йосип
 Владо́мир, Вла́дзьо – Володимир
 Ливко́ – Левко
 Лу́цьо – Лука
 Миха́йло – Михайло
 Митро́, Митер – Дмитро
 Никола́й – Микола
 Оні́фрью, Ні́фрью – Онуфрій
 Питро – Петро
 Се́мко, Сими́он – Семен
 Ста́шко – Евстахій
 Стифа́н, Щифа́н – Стефан
 Юрко́, Юра́ – Юрій
 Анця, Га́ня, Гану́ня – Анна

Вулія́на – Уляна
 Воле́на – Олена
 Ге́ня – Євгенія
 Ге́лька – Галина
 Да́рка, Дорка – Дарія
 Зе́ня – Зенона
 Зо́ня – Софія
 Йи́люся – Юлія
 Ка́ся, Ка́ська – Катерина
 Мари́ся – Марія
 Мотро́на
 Ната́лька – Наталя *(Скородний)*
 Наста́ся, Насту́ня – Анастасія
 Павли́на – Павлина
 Па́зя – Палагея
 Пара́ска
 Ру́зя – Розалія
 Сте́фа, Сте́фка – Стефанія
 Фе́дуня – Федора
 Фе́ня, Фе́ня – Фаїна
 Христи́на
 Юсти́на

№ п/п		Район, колхоз, село выезда		Всего переселено		Колхозные семьи					В том числе					Семьи рабочих и служащих				
				Семей человек		В них человек		В колхозы дойных областей УССР					Внутри Дрогобычской области		Переведено по КЭОП-у		Переселено в другие области		ВСЕГО рабочих и служащих	
				Семей	В них человек	Колхоз	Район	Семей	В них трудоспособных	Внутри Дрогобычской области	Другие области СССР	Переведено по КЭОП-у	Переселено в другие области	Переведено в другие области	ВСЕГО рабочих и служащих					
I. ОДЕССКАЯ ОБЛАСТЬ																				
Н-УСТРИКСКИЙ Р-Н																				
1	Им. Рыжика	234	1035	Им. Пелица	Первомайский	223	543	-	-	4	5	2	11	2	11	28				
	"Урожай"	252	1117	Им. Димитрова	Березовский	206	526	11	7	16	12	-	-	-	-	-				
2	Им. Каландина	254	1265	Им. Сталина	Цебриковский	232	581	5	-	4	10	3	17	3	17	17				
	село Поляна	53	284	"Сталинка	"	51	157	-	-	-	2	-	2	-	2	2				
	"Средне	56	276	побед"	"	53	143	1	-	-	2	-	2	-	2	2				
	"Выдрине	48	245	Им. Маленкова	"	45	181	1	-	-	2	-	2	-	2	2				
3	Им. Росолитов	196	984	Им. Будяного	Роздольский	184	502	1	-	5	6	-	11	-	11	11				
	Им. Молотова:	133	614	Им. Чапаева	"	127	385	1	-	1	4	-	5	-	5	5				
	село Телешница	121	572	III Интер-	"	117	290	-	-	4	-	-	4	-	4	4				
	"Дашинка			национала	"															
	"Доббев				"															
4	Им. Булатина:	57	240	Им. Сталина	Кривоозерский	55	140	-	-	1	1	-	2	-	2	2				
	село Россохате	223	1136	Зав. М.И.Ива	"	113	310	-	-	1	3	-	6	-	6	6				
	"Стороде			Им. Сперлова	"	104	284	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
5	Им. Вдовина:	66	444	Им. Чапаева	Троицкий	83	222	-	-	1	2	-	3	-	3	3				
	село Хальц	31	147	Им. Молотова	"	31	98	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
	"Девричак				"															
СТРЕЛКОВСКИЙ Р-Н																				
1	Им. Дерявляков:	217	906	Им. Будяного	Врадиевский	140	221	4	-	11	-	-	11	-	11	11				
	село Михалец	122	528	Им. Горького	"	62	110	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
	"Михалец	98	490	Им. Сталина	"	110	215	5	-	7	-	-	7	-	7	7				
	"Быстре	2181	10283	Им. Карла Маркса	"	90	156	4	-	4	-	-	4	-	4	4				
	ИТОГО ПО ОБЛАСТИ:					2026	5014	33	7	61	47	7	113	7	113	113				
II. СТАЛИНСКАЯ ОБЛАСТЬ																				
Н-УСТРИКСКИЙ Р-Н																				
1	Им. Ждановского	183	796	Им. Каландина	Андрушевский	180	436	-	-	3	-	-	3	-	3	3				
	село Голина	115	577	Им. Сталина	"	104	313	-	-	1	-	-	1	-	1	1				
	"Голина	150	712	Им. Кривога	"	140	405	2	-	1	3	-	3	-	3	3				
2	Им. Сталина:	554	2313	Им. Сталина	Тельмановский	201	514	-	-	81	-	-	45	-	45	155				
	село Черна			Им. Тельмана	"	95	282	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
	"Черна			"Авангард весны"	"	103	299	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
	"Новый Шлях":			"Красный партизан"	Краснолиманский	60	159	1	-	4	-	-	4	-	4	11				
	село Бандров	224	1139	Им. Шевченко	"	59	182	-	-	2	-	-	2	-	2	2				
	"Бандров			Им. Шевченко	"	59	182	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
	"Бандров			"Правда"	"	91	240	-	-	-	-	-	-	-	-	-				

№	Им. Кирова: село Рабе "-", Желобок	115 66	528 307	Им. Хрущева Им. Ленина	Волновхский "-",	113 63	289 168	2 1	2 1	1 -	2 -	3 -		
ХЫРОВСКИЙ Р-Н														
1	Им. Ффанко: село Соростенке "-", Кривое Совельский поселение: село Лискувате "-", Лискувате "-", Лискувате "Новый Шлях" село Стебник "-", Стебник	457 332 91	1815 1436 414	Им. Хрущева Им. Крива Им. РККА Им. Артёма Им. Хрущева Им Шевченко Им. Калинин Им. Ворошилова	Буленовский "-", Ямской Александровский	122 115 123	252 253 221	8 29	60	14	234 173 250	5 13 -	2 2	
ИТОГО ПО ОБЛАСТИ:														
		2285	10037			1957	4 8 61	16	139	78	58	37	234	
III ХЕРСОНСКАЯ ОБЛАСТЬ Н-УСТРИКСКИЙ Р-Н														
1	Им. Ленина: село Шевченково "-", Смильнин "-", Журавин 128 81 90 Им. Шевченко; село Береги 181	247 114 128 397 223 181	1043 556 581 397 1053 822	"Краснофлотец" "Путь к коммунизму" Им. Калинин Им. Молотова Им. Молотова	Н-Воронцовский "-", "-", Бериславский "-",	231 105	531 272	7 8	3	1 2 10	531 295 467	3 4 17	3 -	13 8 4 2 10 40
ИТОГО ПО ОБЛАСТИ:														
	Им. Жданова село Напово	130 113	605 3059	Им. Молотова	Бериславский	122	318	5	63	16	2449	29	17	8 109
IV. НИКОЛАЕВСКАЯ ОБЛАСТЬ Н-УСТРИКСКИЙ Р-Н														
1	Им. Жданова село Павищев "-", Хреть 86 89 "Новая жизнь" село Стрельжик "Побода" село Лисень "-", Лисень "Радарська Воля" село Соколова Воля "-", Соколова Воля	230 107 86 89 177 191 63	1180 536 440 792 801 322	Им. Ленина Им. Сталина Гвардия Ильича Путь к новой жизни Им. Кагановича Им. Молотова Им. Хрущева	Октябрьский "-", "-", Варваровский Смечиревский "-",	210 98 85 84	614 321 2 07 226	1 2 2	3	8	222	24	40	14 78
2	"Новая жизнь" село Стрельжик	177	792	Им. Кагановича	Варваровский	89	222	2	24	8	222	24	40	14 78
3	"Побода" село Лисень "-", Лисень "Радарська Воля" село Соколова Воля "-", Соколова Воля	191 63	801 322	Им. Молотова Им. Хрущева	Смечиревский "-",	122 54	306 145	24 4	23	1 5	306 145	24 4	23	21 4
4	"Новая жизнь" село Стрельжик	177	792	Им. Кагановича	Варваровский	89	222	2	24	8	222	24	40	14 78
ИТОГО ПО ОБЛАСТИ														
		1050	5037			844	2324	5	59	25	5810	76	41	176
ИТОГО ПО ВСЕГО ПО УЧАСТКУ:														
		538	1650			5810	14648	33	552	182	315	315	203	538
		7167	32066			5810	14648	33	552	182	315	315	203	538
														1172

Документи

Договір між СРСР і Польською Республікою про обмін ділянками державних територій від 15 лютого 1951 р.

Договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Польской Республикой от 15 февраля 1951 г. об обмене участками государственных территорий.

Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик и Президент Польской Республики в частичное изменение и дополнение Договора между Союзом Советских Социалистических Республик и Польской Республикой о советско-польской государственной границе от 16 августа 1945 года решили заключить настоящий Договор* и назначили в качестве своих Уполномоченных, которые после обмена своими полномочиями, найденными в должной форме и в полном порядке, согласились о нижеследующем:

Статья 1

Союз Советских Социалистических Республик уступает в порядке взаимного обмена Польской Республике участок государственной территории в Дрогобычской области общим размером 480 квадратных километров, с включением этого участка в состав государственной территории Польской Республики и с соответственным изменением существующей границы (согласно карте масштаба 1:50000.

Статья 2

В свою очередь Польская Республика уступает в порядке взаимного обмена Союзу Советских Социалистических Республик участок государственной территории в Люблинском воеводстве общим размером 480 квадратных километров, со включением этого участка в состав государственной территории Союза Советских Социалистических Республик и с соответственным изменением существующей границы между Союзом ССР и Польшей, согласно прилагаемому описанию границы и карте масштаба 1:500 000.

Статья 3

Для проведения на местности линии границы между Союзом Советских Социалистических Республик и Польской Республикой, согласно статьям 1 и 2 настоящего Договора, и для составления соответствующих актов Стороны образуют на паритетных началах Смешанную Советско-Польскую комиссию по демаркации границы.

Комиссия должна начать свою работу не позже двух недель и закончить ее не позже 2-3 месяцев со дня обмена ратификационными грамотами.

Расходы по содержанию Советско-Польской Комиссии по демаркации границы будут нести Договаривающиеся стороны поровну.

Статья 4

Связанные с обменом участков имущественные вопросы регулируются протоколом, приложенным к настоящему Договору и вступающим в силу одновременно с Договором, неотъемлемой частью которого Протокол является.

Статья 5

Настоящий Договор подлежит ратификации в возможно короткий срок и вступит в силу со дня обмена ратификационными грамотами.

Обмен ратификационными грамотами будет произведен в Варшаве. Составлен в Москве 15 февраля 1951 года в двух экземплярах, каждый на русском и польском языках, причем оба текста имеют одинаковую силу.

По уполномочию Президиума Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик *А.Вышинский*

По уполномочию Президента Польской Республики *А.Завадский*

Приложение к статье 1 Договора между Союзом Советских Социалистических Республик и Польской Республикой от 15 февраля 1951 г.

Описание

линии государственной границы на участке территории, уступаемой Союзом Советских Социалистических Республик Польской Республике.

Начальным пунктом линии государственной границы на участке территории, уступаемой Союзом Советских Социалистических Республик Польской Республике в порядке обмена, является точка, расположенная на советско-польской государственной границе на реке Сан приблизительно в 3,9 км (прямо) северо-восточнее впадения реки Волосаты в реку Сан и приблизительно в 0,5 км южнее церкви населенного пункта Журавин.

Отсюда линия границы проходит сначала в северном, а затем в северо-западном направлении, оставляя на стороне СРСР населенные пункты Журавин, Хашив, Грозьова, Нанова и Лопушница, а на стороне Польши - Лютовиска, Михновец, Быстре, Бандров Колония,

Кросценко и Лисковате, и примыкает к советско-польской государственной границе в точке, расположенной приблизительно в 3,8 км восточнее церкви населенного пункта Юречково и в 6,7 км северо-западнее церкви населенного пункта Лопушница.

А.В.

А.З.

Приложение к статье 2 Договора между Союзом Советских Социалистических Республик и Польской Республикой от 15 февраля 1951 г.

Описание

линии государственной границы на участке территории, уступаемой Польской Республикой Союзу Советских Социалистических Республик.

Начальным пунктом линии государственной границы на участке территории, уступаемой Польской Республикой Союзу Советских Социалистических Республик в порядке обмена, является точка, расположенная на советско-польской государственной границе, приблизительно в 2,2 км юго-восточнее церкви населенного пункта Вербица и приблизительно в 5,9 км северо-восточнее церкви населенного пункта Корни.

Отсюда линия границы проходит в северо-северо-восточном направлении, оставляя на стороне СССР железную дорогу Рава-Русская - Крыстынополь, а на стороне Польши - населенный пункт Вербица, и проходит к точке, расположенной приблизительно в 2,2 км западнее железнодорожной станции Угнув и приблизительно в 4,0 км северо-восточнее церкви населенного пункта Вербица.

Далее линия границы проходит в восточном направлении, оставляя на стороне СССР железную дорогу Рава-Русская - Крыстынополь и населенные пункты Угнув, Корчев, Тушкив, а на стороне Польши - Тарношин, Корчмин, Осердув, и подходит к точке, расположенной на грунтовой дороге из Белза в Осердув, приблизительно в 3,3 км северо-западнее станции Белз.

Затем линия границы поворачивает на северо-северо-восток и проходит в этом же направлении, оставляя на стороне населенные пункты Пшемислув, Вербенж, Русин, Варяж, Угрынув, Пясечно, а на стороне Польши - Осердув, Длужнюв, Гульче, Ошув и примыкает к советско-польской государственной границе на реке Зап. Буг, в точке расположенной приблизительно в 6,2 км юго-восточнее населенного пункта Крилув и приблизительно в 4,9 км западнее церкви населенного пункта Литовиж.

А.В.

А.З.

Ведомости Верховного Совета СССР, М., 1951, 14.VII, № 23.

* В официальном сообщении по этому вопросу говорилось: "Правительство Польской Республики обратилось недавно к Правительству СССР с просьбой обменять небольшой пограничный участок территории Польши на равный пограничный участок территории СССР вследствие экономического тяготения этих участков к смежным районам СССР и Польши. Правительство СССР согласилось с предложением Правительства Польской Республики". /Известия, 1951, 22.V/.

Опубл. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. - М., 1980. - Т.Х - С.105-107.

Протокол до Договору між СРСР і Польською Республікою від 15 лютого 1951 р. про обмін ділянками державних територій 15 лютого 1951 р.

Протокол к Договору между Союзом Советских Социалистических Республик и Польской Республикой от 15 февраля 1951 г. об обмене участками государственных территорий

Статья 1

Каждая из Договаривающихся Сторон передает безвозмездно в полной сохранности недвижимую государственную, кооперативно-колхозную, кооперативную, а равно иную общественную собственность, включая оборудование предприятий, железных дорог, средств связи, Правительству государства, к которому отходит данная территория.

Договаривающиеся стороны имеют право вывоза с обмениваемых территорий движимой государственной, кооперативно-колхозной и кооперативной, а равно иной общественной собственности, включая резервное и невмонтированное оборудование предприятий, железных дорог, средств связи, а также средств транспорта (подвижной железно-дорожный состав, автомашины, повозки, упряжные животные), тракторов, комбайнов, других сельскохозяйственных машин, скота.

Статья 2

За каждой стороной оставляется право переноса своих пограничных сооружений и оборудования.

Статья 3

Стоимость оставляемого переселяющимися недвижимого имущества на обмениваемых участках не подлежит компенсации со стороны государства, на территории которого это имущество остается.

Статья 4

Стороны условились, что передача обмениваемых участков и отселение населения должны быть закончены каждой Стороной не позже 6 месяцев со дня вступления в силу Договора.

Статья 5

Для проведения в жизнь постановлений настоящего Протокола учреждается Советско-Польская Комиссия, в состав которой каждая из Договаривающихся Сторон назначит трех уполномоченных с соответствующим аппаратом не позже, чем через две недели со дня вступления в силу Договора. В компетенцию Комиссии входит составление приемо-сдаточных актов на передаваемое имущество и составление Заключительного протокола.

Статья 6

Охрана оставляемого на обмениваемых участках имущества, вплоть до фактической передачи соответствующего участка, осуществляется властями передающей участок Стороны. По уполномочию Президиума Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик *А. Вышинский* По уполномочию Президента Польской Республики *А. Завадский* *Ведомости Верховного Совета СССР, 1951, 14.VII, № 23* Огуб. : *Документы и материалы по истории советско-польских отношений... - С.108-109.*

Промова віце-голови Ради Міністрів Польщі А.Завадського з нагоди ратифікації польсько-радянського договору від 15 лютого 1951 р. про обмін ділянками державних територій 25 травня 1951 р.

Высокая Палата! От имени правительства я имею честь представить Высокой Палате закон о ратификации договора, заключенного Польской Республикой и Союзом Советских Социалистических Республик об обмене участками государственных территорий. В соответствии с содержанием договора СССР уступает Польской Республике, в порядке взаимного обмена, участок государственной территории в Дрогобычской области общей площадью 480 кв. км. Этот участок будет включен в территорию Польской Республики, а наша государственная граница соответственно передвинется.

Польская Республика, со своей стороны, уступает Союзу Советских Социалистических Республик, в порядке взаимного обмена, пограничный участок государственной территории в Люблинском воеводстве той же самой площади, т.е. также 480 кв. км. Этот участок будет присоединен к территории СССР, и государственная граница подвергнется соответствующему изменению.

С инициативой обмена выступило польское правительство действующая в интересах нашего народного хозяйства. Эта инициатива

была доброжелательно встречена Советским Союзом и переговоры, которые проходили в атмосфере подлинной дружбы и понимания взаимных интересов, привели к заключению договора. Этот договор сегодня я представляю Высокой Палате для ратификации.

Я хочу прежде всего дать ответ на вопрос, каковы основные элементы договора.

Итак, Польша получает от СССР участок территории в Дрогобычской области в окрестностях Устрик Дольных.

СССР получает от Польши участок территории в Люблинском воеводстве в треугольнике между реками Буг, Солокия и Хучва, к югу от Хрубешова и к востоку от Томашова Любленского.

Договор основывается на принципе взаимного обмена километр на километр. Размеры территории Польской Республики и СССР в квадратных километрах не подвергаются никаким изменениям.

Смешанная Польско-Советская Демаркационная Комиссия в течение 2-3 месяцев со дня обмена ратификационными документами проведет на местности линию в соответствии с описанием границы, содержащимся в двух приложениях к договору, и приложенной к нему картой.

Обмен ратификационными документами будет произведен в Варшаве. Протокол, который является приложением и неотъемлемой частью договора, регулирует имущественные вопросы и вопросы переселения. Он опирается на следующие принципы.

Обмен территориальными участками производится без взаимной компенсации. Обе стороны передают друг другу в нетронutom виде недвижимое государственное, кооперативно-колхозное, кооперативное имущество, другую общественную собственность, вместе с оборудованием предприятий, железных дорог и средств связи.

Взаимная передача этого имущества происходит без компенсации. Этот принцип имеет особое значение для наших интересов. В то же время договор обеспечивает обеим сторонам право вывоза движимого государственного, кооперативно-колхозного и кооперативного имущества, другой общественной собственности, запасного и невмонтированного оборудования предприятий, железных дорог, средств связи, транспорта, тракторов, сельскохозяйственных машин и домашних животных.

Договор предусматривает переселение населения с территорий, подлежащих передаче. Для сведения сообщая, что на территории четырех гмин, а именно, Крыстынополь, Белз, Хоробрув и Ухнув, которые переходят полностью к СССР, а также трех

гмин, а именно, Варенж, Долгобычув и Тарношин, которые переходят частично, проживает около 14 000 человек. В соответствии с принципами переселения польское население, проживающее на участке, который будет передан Советскому Союзу, останется в границах польского государства, и в его правовом положении не произойдет никаких изменений. Аналогично правовое положение населения, которое будет переселено советскими властями с участка, переходящего к Польше.

Население обоих участков имеет право вывоза всего своего движимого имущества. Я могу заверить Высокую Палату, что правительство приложит все усилия к тому, чтобы переселение населения с передаваемого СССР территориального участка было осуществлено в наиболее благоприятных условиях, чтобы население не встретилось с трудностями и чтобы его интересы были обеспечены должным образом.

Для реализации содержащихся в протоколе постановлений оба правительства создают смешанную польско-советскую комиссию уполномоченных для решения вопросов, связанных с передачей имущества.

Высокая Палата! Я хочу представить мотивы, которыми руководствовались правительства Польши и СССР при заключении договора.

Основным мотивом, который сыграл решающую роль в том, что правительство Польши выступило с инициативой обмена и подписало договор, являются запасы нефти со значительным количеством действующих скважин, а также запасы природного газа, находящиеся на участке территории, который нам передает Советский Союз. Таким образом, благодаря этому договору мы получаем особенно ценное и необходимое нашему хозяйству топливо.

Со своей стороны, СССР получает благодаря договору более удобное железнодорожное сообщение.

В подписанном с СССР договоре получили убедительное выражение добрая воля и дружеское сотрудничество, понимание обеими сторонами взаимных потребностей и интересов. Если же учесть особенные выгоды, которые получает Народная Польша, договор представляется новым актом братской помощи нам со стороны СССР. Эти взаимные отношения нового типа вытекают из вечного союза и дружбы, связывающих Польшу и великий Советский Союз.

В свете этих фактов, учитывая, что договор, который правительство сегодня представляет, означает дальнейшее увеличение нашего экономического потенциала и удовлетворение су-

щественных потребностей, я от имени правительства предлагаю одобрить закон о его ратификации*

* После слова "ратификации" пометка: "Аплодисменты".

Сейм Польской Республики 26 мая 1951 г. принял решение о ратификации, а Президент Польши 28 мая 1951 г. ратифицировал договор от 15 февраля 1951 г. Аналогичное решение было принято Верховным Советом СССР 31 мая 1951 г. Демаркация границы, проведенная созданной в начале июня 1951 г. Советско-Польской смешанной комиссией, была завершена к 10 ноября 1951 г.

Опубл. Документы и материалы по истории советско-польских отношений...

Доповідна записка сектора пропаганди та агітації ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У про політичну роботу у зв'язку зі зміною кордону між СРСР і Польщею

Не раніше 25 травня 1951 р.

Секретарю ЦК КП(б)У

товаришу Сердюку З.Т.

Докладная записка

о проведенной массово-политической работе группой работников ЦК КП(б) Украины среди населения Нижнеустицкого, Хировского, Стрилковского районов Дрогобычской области, в связи с обменом участками государственной территории между СССР и Польской Республикой.

Выполняя постановление Совета Министров СССР "Об обмене государственных территорий между СССР и Польской Республикой", группой работников ЦК КП(б) Украины, министерств и ведомств республики проведена следующая массово-политическая работа среди населения Нижнеустицкого и части сел Хировского, Стрилковского районов Дрогобычской области.

С 29 апреля по 25 мая 1951 г. прочитано 280 лекций и политических докладов на темы: международное положение, сталинская дружба народов СССР, великие стройки коммунизма, растленная культура американских поджигателей войны, Польская Народно-Демократическая Республика на путях построения социализма, дружба польского народа с народом Советского Союза, марксизм-ленинизм о религии и путях ее преодоления, что дала Советская власть трудящимся западных областей Украины, украинско-буржуазные националисты — наемные слуги американско-английских империалистов и другие. Лекции и политические доклады прослушали до 100 тысяч человек.

Оказана практическая помощь в проведении подписки и сбора наличными во время распространения нового государственного займа. На предприятиях, в учреждениях, колхозах и селах проведены активы, семинары агитаторов, собрания партийных, комсомольских организаций и интеллигенции, возобновлена работа агитаторов в звеньях, бригадах. Организован выпуск стенных газет и полевых листовок, оказана практическая помощь в составлении планов работы агитколлективов, сельских и колхозных лекториев, партийных и комсомольских организаций, вовлечена в массово-агитационную работу сельская интеллигенция. На всех предприятиях, в учреждениях и селах участка проведены общие собрания рабочих, служащих, колхозников и молодежи по разъяснению решения Совета Министров СССР, правительства сообщения о заключении договора по обмену участками государственных территорий между Советским Союзом и Польской Республикой.

Докладчиками на собраниях выступали работники ЦК КП/б/ Украины, министерств и ведомств республики, члены бюро и обкома партии. На этих же собраниях выступали также представители колхозов Сталинской, Одесской, Херсонской и Николаевской областей.

Выступающие рабочие, служащие и колхозники одобряли решение советского правительства о заключении взаимовыгодного договора, благодарили большевистскую партию, великого Сталина за отеческую заботу в оказании помощи переселяемым.

Колхозник Батиг Федор (колхоз им. Сталина, с. Чорна) сказал: "Советское правительство, товарищ Сталин проявляет исключительную заботу о нас, переселенцах. Льготы, предоставляемые нам, дадут полную возможность построить на новом месте жительства дома лучше наших. Я от всей души благодарю советское правительство, партию большевиков и родного Сталина за оказываемую нам помощь и призываю всех колхозников нашего села дружно и организованно переселиться в колхоз им. Сталина Тельмановского района Сталинской области".

Колхозница Федькив Мария (колхоз им. Ленина, село Шевченково) заявила: "Условия жизни в горах не дадут возможности избавиться от нищеты. С нашей земли нам хлеба не видеть. Мы переселяемся в Херсонскую область на плодородные земли. Нам дается целый ряд льгот и денежная помощь. На заботу партии и правительства мы должны ответить честной работой на заготовке леса, вырастить хороший урожай и сберечь для дружественной Польши недвижимое наше и государственное имущество" Следует отметить, что в отдельных селах (Телешница Ошваро-

ва, Лобозев, Рябе, Жолобок, Бандрив Нижнеустрицкого района, Коростенко Хировского района) общие собрания колхозников прошли неорганизованно, на низком идейно-политическом уровне. Причиной этого явились неудовлетворительная подготовка к проведению собраний и безответственное отношение к порученному делу со стороны отдельных уполномоченных обкома партии. Так, в селе Телешница Ошварова перед колхозниками с докладом выступил в нетрезвом состоянии зав. облздравотделом т. Круглов, который вместо разъяснения постановления правительства рассказал фантастическую историю своей жизни в дни Великой Отечественной войны.

"Когда была война, меня бесплатно возили по городам Советского Союза. Также бесплатно будут возить и вас, переселенцев", - подчеркнул он в конце доклада.

Секретарь Дрогобычского горкома партии т. Костюк также в нетрезвом состоянии выступил перед колхозниками села Лобозева и неправильным разъяснением льгот вызвал недовольство среди них. По требованию работников ЦК КП/б/ Украины в этих селах повторно были проведены собрания. Коммунисты Круглов и Костюк привлечены к партийной ответственности Дрогобычским обкомом партии.

После проведения данных мероприятий вся агитационно-массовая работа была направлена на заготовку леса, уход за посевами, ремонт дорог, проведение групповых и индивидуальных бесед с трудящимися переселяемого участка, на организацию строительных бригад, посылаемых в колхозы южных областей Украины для строительства домов.

Собраниями, групповыми и индивидуальными беседами охвачено все население участка, даны ответы более чем на 5000 вопросов. /Характерные вопросы прилагаем/.

Проведенные совещания активов, агитаторов, общие собрания, групповые и индивидуальные беседы показали, что основная масса населения участка, передаваемого Польской Республике, положительно реагирует на обмен государственными территориями и одобряет мероприятия, предусмотренные правительством. Подтверждением этого является активное участие населения в заготовке леса для строительства домов. По состоянию на 30 мая 1951 г. на территории переселяемого участка силами колхозников заготовлено более 110 тысяч кубических метров древесины.

Наряду с этим со стороны отдельных враждебных элементов имеются факты отрицательного высказывания по вопросу переселения:

Бригадир полеводческой бригады колхоза имени Богдана Хмельницкого, с.Гошивчик, Чижевский Федор заявил: "Лес, который заготавливаем пойдет не на строительство домов, а на строительство окопов, потому что в скором времени будет война". Дочь кулака села Шевченково Крупич сказала: "В восточных областях люди пухнут от голода. Режьте меня, убивайте, я туда не поеду. Лучше погибну здесь".

Колхозник Костив Илья Михайлович (с.Чорна) заявил: "При немцах я имел лошадей, пахал и сеял. Советская власть у меня все это забрала и теперь хочет забрать мою хату, корову, а меня с семьей выслать туда, где мало людей, чтобы я на кого-то работал. Ехать в Сталинскую область я не собираюсь, а если меня возьмете силой, то возьмете только мой труп".

Колхозница Скорицкая Анна (колхоз им. Калинина, с.Выдрене) сказала: "Я полька и мои родственники живут в Польше. Никуда я не поеду, останусь здесь. С поляками мне жить будет неплохо".

Колхозник Хруставка Михаил (колхоз "Радянська воля") заявил: "Кто придет первый меня выселять, тому я топором отрублю голову, а сам повешусь".

Возвратившаяся переселенка с Херсонской области Манив Н. (с. Шевченково) сказала: "Я в Херсонской области была и знаю, как там живут люди. Вы народ обманываете. Там даже хат нет. Все живут в землянках. Наши хаты передаете полякам, а мы будем жить под открытым небом".

Используя недовольство отдельных лиц остатки оуновского подполья, кулаки и подкулачники активизируют свои враждебные действия. По заданию оуновцев из колхоза имени Ленина села Петропавловки Амвросиевского района Сталинской области в Нижнеустрицкий район прибыла бывшая бандпособница Фертак Анна, ранее проживавшая в селе Шевченково, для распространения ложных слухов о жизни колхозников в Сталинской области. Будучи в Нижних Устриках и в селах Рябе, Жолобок, Скородне, Шевченково, встречаясь с населением, она говорила: "Ни в коем случае не переезжайте в Сталинскую область. Там жизнь хуже картоги. Убивайте на месте всех коммунистов, сжигайте села и колхозы, доставляйте оружие, идите в леса. В нашей борьбе мы не будем одиноки, нас поддержат американцы и англичане". Как только стало известно об отдельных враждебных высказываниях, на местах были приняты меры по разоблачению вражеской агитации.

Отдельные ответственные работники Нижнеустрицкого района еще мало уделяют внимания массово-политической работе среди населения.

Заведующий отделом пропаганды и агитации райкома КП(б) Украины тов. Тарановский в течении месяца только три дня был в селе Чорна. Все эти три дня пьянствовал и в нетрезвом виде оскорблял колхозников.

Штатный пропагандист райкома партии тов. Гемблев на протяжении месячного пребывания в селе Шевченково не нашел времени прочесть для колхозников лекцию или политический доклад.

Директор МТС тов. Вовк вместо организации работы трактористов на трелевке и подвозке леса систематически пьянствует, устраивает дебоши, дезорганизует работу МТС.

В селе Скородное, колхозе им. Булганина, колхозники, услышав о предстоящем переселении, на глазах в районного прокурора т. Бабенко разобрали по домам все 128 лошадей, везы и другой сельскохозяйственный инвентарь.

Тов. Бабенко, будучи уполномоченным в этом селе, не предпринял мер для наведения порядка в колхозе. Только после нашего вмешательства с большим трудом удалось вернуть в колхоз лошадей и свезти везы и весь разобранный сельскохозяйственный инвентарь.

Вопросу кинообслуживания населения Нижнеустрицкий райком партии не уделял должного внимания. Как правило, кинофильмы демонстрировались в близлежащих от райцентра селах, а в таких селах как Хмель, Дверничек, Скородне, Кривка кинокартин не было с 1949 года.

Обком партии недостаточно уделяет внимания переселяемому участку. Часть уполномоченных обкома КП(б) Украины по переселению подобрана формально, без учета их деловых и организаторских способностей. В практической работе они не смогут обеспечить выполнение поставленной задачи. В село Скородне командирован областной партийной организацией старший надзиратель детской трудколонии тов. Кравченко, не знающий условий жизни села, не умеющий связать 2-3 предложения в выступлении.

Заместитель заведующего промышленным отделом обкома партии т. Герасименко в течении месяца только один раз был в закрепленном за ним селе Береги. Положение дел в селе не знает. Осуществляет руководство по подготовке к переселению по телефону из Дрогобыча.

Отдельные областные советские и хозяйственные организации оказывают помощь району только обещаниями. Председатель облпотребсоюза тов. Ширококоряденко десятки раз обещал улучшить снабжение района товарами первой необходимости. Однако эти обещания выполняются неудовлетворительно. Район товарами

первой необходимости снабжается плохо. В магазинах сел Хмель и Дверничек на протяжении апреля и первой половины мая не было спичек, соли, керосина, а в селе Хревть – 6 месяцев не продавался керосин.

Областной отдел коммунального хозяйства в течении месяца не смог открыть и оборудовать гостиницу в райцентре.

Все эти недостатки были нами вскрыты и вместе с обкомом и райкомом партии устранены.

25 мая в присутствии членов бюро райкома и секретаря обкома КП/б/ Украины тов. Шелеха было проведено совещание, на котором представители ЦК КП/б/ Украины проинформировали о проделанной работе за месяц, указали на недостатки и дали ряд практических предложений.

Для улучшения партийно-политической работы среди населения участка считаем необходимым:

1. Осуществить связь секретарей райкомов партии районов, куда будут направляться переселенцы с секретарями РК КП/б/ Украины Нижнеустрицкого, Хировского и Стрилковского районов.
2. Организовать посылку писем от имени колхозников и колхозниц с колхозов Одесской, Сталинской, Николаевской и Херсонской областей в переселяемые колхозы участка.
3. На страницах областных, районных газет осветить экономику колхозов, куда переселяются колхозники с Дрогобычской области. Организовать обменные страницы между областными и районными газетами.
4. Обратить особое внимание на теплый и радушный прием 5 300 колхозников, выезжающих с I.VI. 1951 г. в колхозы южных областей Украины для строительства домов.
5. Обязать Министерство кинематографии УССР направить в Нижнеустрицкий, Хировский и Стрилковский районы кинофильмы, показывающие жизнь и быт колхозников колхозов восточных областей.
6. По линии Центрального лекционного бюро и Общества по распространению политических и научных знаний УССР послать группу лекторов в села и колхозы участка.
7. В период переселения командировать группу работников ЦК КП/б/ Украины для оказания практической помощи Дрогобычскому обкому партии в проведении партийно-политической работы среди населения переселяемого участка.

Зав. сектором проп. группы отдела пропаганды и агитации ЦК КП/б/ Украины /Собко/

Центральний Державний архів громадських організацій України.
Фонд 1, опис 24, справа 866, аркуші 298-305.

Інформація секретаря Волинського обкому КП/б/У про реакцію населення Волині на договір між СРСР і Польщею щодо зміни кордону.

9 червня 1951 р.

Секретарю ЦК КП/б/України
товарищу Мельникову Л. Г.

Інформація

о реагировании отдельной части населения Волынской области по вопросу заключения договора между Советским Союзом и Польской Республикой об обмене пограничными участками.

Заключение Договора между СССР и Польской Республикой об обмене пограничными участками нашло положительный отзыв у населения Волынской области. Особенно много возникло разговоров после заключения Договора среди переселенцев из-за Буга, уроженцев Люблинского воеводства. Характерным является то, что все переселенцы заключение Договора между СССР и Польской Республикой об обмене пограничными участками одобряют. Высказывая свое мнение, многие переселенцы изъявляют желание возвратиться на свои прежние места. Часть из них, которые уже успели обжиться, построить свои дома, завести хозяйство, также одобряя заключение договора, возвращаются за Буг не изъявляют желания.

Обсуждая сообщение о заключении Договора, многие переселенцы высказывали следующее:

«... В газете «Правда Украины» объявлено о заключении договора между СССР и Польшей об обмене Дрогобычской области на Люблинское воеводство, чего захотела сама Польша.

Этот договор имеет большое значение для переселенцев Люблинского воеводства. Возможно, нас, переселенцев, пустят на Родину. Я думаю, что наш "брат" всего добьется и сделает то, что ему нужно, лишь бы было желание...» (с.Лобачевка Берестечковского района).

«... Сегодня утром я услышал по радио, что вчера закончились переговоры между СССР и Польшей, и был подписан Договор, по которому часть Дрогобычской области отходит к Польше, а часть территории Люблинского воеводства к Советскому Союзу. Договор выгодный обеим сторонам, каждое государство может забрать свое население. Обмен населения и передача имущества должны закончиться в течении шести месяцев. Значит, поедем домой.» (с.Орише Локачинского района).

«... В газетах сообщили о заключении Договора и обмене Дрогобычской области на Люблинское воеводство. Переселенцы, которые в городе построили свои дома, говорят, что если и бу-

дет разрешен выезд на Родину, то они не поедут потому, что им и здесь хорошо...» (гор. Луцк).

«...В газете напечатан Договор об обмене территории с Польшей. Наше правительство отдает Польше Дрогобычскую область, а нам Люблинскую область. Жители Ужовы чуть с ума не сходят от радости и ожидают открытия границы, чтобы обратно уехать домой, при чем многие переселенцы в Ужове построили свои дома, но несмотря на это хотят бросить все и пешком возвратиться домой...» (с. Глинице, Рожищенского района).

«... Есть слухи, что за Бугом поляков отвозят дальше и освобождают территорию, а забужан будут перевозить назад, на старые места. Переселенцы говорят, что им тут лучше, все равно везде колхозы...» (с. Богучев Владимир-Волынского района).

«... Сообщили по радио, что всем переселенцам разрешается возвращаться обратно домой. Все переселенцы говорят, как только откроют границу, то уедут домой. Я поеду на свою Родину посмотреть, как живут наши соседи...» (Олыка Олыкского района).

«... Польша часть своей территории за р. Буг отдала нам, за Бугом большие залежи угля и, наверное, урановая руда, вместо этой территории наше правительство отдает Дрогобычскую область с большими залежами нефти. Так что скоро будет граница отодвинута...».

Секретарь Волынского обкома КП(б) Украины *И.Грушецкий*
ЦДАГОУ. Ф.1, оп.24, спр.866, арк.20-21.

Інформація Дрогобицького обкому КП(б)У заступнику завідувачого сільськогосподарським відділом ЦК КП(б)У про хід переселення з колгоспів Дрогобицької області

14 червня 1951 р.

г.Киев

Заместителю заведующего сельхозотделом ЦК КП(б)У
тов. Турчанинову

Информация

о ходе переселения из колхозов Дрогобычской области в южные области Украинской ССР /состоянием на 13 июня 1951 г./

Переселение из территории, которая отходит к Польской Республике.

Состояние отправки переселенцев и глав семей в южные области Украинской ССР из территории, которая отходит к Польской Республике, следующее:

АКЦІЯ - 51. ОСТАННІ СВДІКИ

Районы	Люди			Лес, куб. м.		
	отправить по графику	фактически отправлено	%	отправить по графику	фактически отправлено	%
Нижне-Устрицкий	3686	2069	56	5980	2869	47
Хировский	815	69	8	3867	750	19
Стрелковский	255	146	57	200	150	75
	4756	2284		10047	3769	

В районы вселения отправлен инструмент, необходимый на строительстве домов переселенцев, - 447 топоров, 63 пилы и 45 рубанков.

Переселенцы и главы семей направлены в колхозы таких областей:

	Люди			Лес, куб. м.			Инструмент		
	по плану	фактич	%	по плану	фактич	%	топоров	пил	рубанков
Одесская	1506	858	57	3200	1112	35	138	24	3
Сталинская	1705	540	30	3550	1073	30	103	16	30
Херсонская	800	473	59	1800	994	55	121	17	-
Николаевская	700	413	59	1497	590	39	85	6	12
	4576	2284		10047	3769		447	63	45

На 2284 человек отправлено женщин 1211, в т.ч. в Одесскую область - 458, Сталинскую - 317, Херсонскую - 235 и Николаевскую - 201.

Плановое переселение

Состояние выполнения планового переселения из районов Дрогобычской области в колхозы южных областей Украины следующее:

Подано заявлений на переселение - 1689, утверждено областной комиссией - 1462, отклонено по различным мотивам - 95, не рассмотрены-132.

Из плана 6400 семей переселено 1256 с количеством членов семей - 5198 человек.

Для переселившихся отправлено 7954 куб. метров строительного леса.

Успешно выполняют план переселения Журавновский район (секретарь райкома КП/б/ Украины т. Юенко) - 75%, Стрелковский (секретарь райкома КП/б/ Украины т. Чабан) - 67% годового плана.

Такие районы, как Боринский (секретарь райкома КП/б/ У т.Ионин), Меденицкий (т.Прокопов), Подбужский (т.Кузьменко) выполняют план переселения неудовлетворительно.

Зам. зав. сельхозотделом обкома КП/б/ Украины /Масло/ ЦДАГОУ. Ф.1, оп.24, спр.866, арк.27-28, 48-50.

Акт про передачу нерухомого майна на ділянці державної території СРСР, що відійшла до Польщі.

20 жовтня 1951 р.

Акт

о передаче недвижимого имущества на участке государственной территории Союза ССР, отходящего к Польской Республике.

Действуя на основании Договора между Правительством Союза ССР и Правительством Польской Республики от 15 февраля 1951 года об обмене участками государственных территорий и инструкции по передаче и приему имущества на обмениваемых между Союзом ССР и Польской Республикой участках государственных территорий, утвержденной на заседании Уполномоченных Советской и Польской Сторон 23-25 июня 1951 года, Уполномоченный Правительства Союза ССР по передаче имущества на участке государственной территории, отходящем от СССР к Польше, Теньковский М.Г. и Уполномоченный Правительства Польской Республики по приему имущества Новак С.И. составили настоящий акт о нижеследующем:

1. Работа по передаче и приему имущества на участке государственной территории Союза ССР, отходящем к Польше, была начата 9 июля 1951 года и окончена 20 октября 1951 года.

Документальное оформление недвижимого государственного, кооперативно-колхозного, кооперативного и другого общественного имущества и имущества отселенных граждан, оставшегося на участке государственной территории Союза ССР, отходящем к Польше, производилось в соответствии с инструкцией по передаче и приему имущества на обмениваемых между Союзом ССР и Польской Республикой участках государственных территорий, утвержденной на заседании Уполномоченных Советской и Польской Сторон 23-25 июня 1951 года.

2. Участок государственной территории Союза ССР, отходящий к Польше, составляет 480 кв. километров, или 48 000 гектаров земли, в том числе: пахотной 20 514 гектаров, под лесами 15 419 гектаров, под садами 9 гектаров, под лугами 1 748 гектаров.

На территории участка, отходящего от Союза ССР к Польше осталось:

а) укрупненный нефтепромысел в селах Чорна и Лодына Нижнеустрицкого района и селах Выстре и Липье Стрильковского района с количеством 97 действующих скважин, с общим суточным дебетом нефти 85 тонн и недействующих 8 скважин.

Запасного оборудования, инструментов и материалов нефтепромысла на сумму 4719,5 тысяч рублей, что обеспечит бесперебойную работу нефтепромысла включительно по февраль месяц 1952 года.

Кроме того, оставлено 14 недействующих скважин юго-западнее села Хревь, в бывшей пограничной полосе;

б) недействующий нефтеперегонный завод в городе Нижние Устрики, на территории которого организован деревообрабатывающий завод;

в) железнодорожное полотно широкой колеи протяжением 17 112 километров с двумя оборудованными железнодорожными станциями Устрики Дольные и Кросценко;

г) действующий лесопильный завод в городе Нижние Устрики;

д) коммунальная электростанция в городе Нижние Устрики, мощностью 55 квт;

е) коммунальная баня в городе Нижние Устрики с пропускной способностью 37 человек в час;

ж) контора связи, телефонная станция и радиоузел в городе Нижние Устрики;

з) прочих государственных и кооперативных предприятий 14;

и) шоссе дорог с покрытием протяженностью 76 219 километров;

к) школьных зданий 42, с общей кубатурой 46 635 куб.метров;

л) больничных зданий 5 с общей кубатурой 5 018 куб.метров;

м) клубных зданий 15 с общей кубатурой 8 632 куб. метров;

н) дом культуры в городе Нижние Устрики с общей кубатурой 5 120 куб.метров;

о) кинотеатр в городе Нижние Устрики с количеством 200 мест;

п) прочих государственных строений 941, с общей кубатурой 354 107 куб метров;

р) жилых, административных и хозяйственных строений, оставленных колхозами, 208 с общей кубатурой 65 783 куб. метров,

с) жилых и хозяйственных строений, оставленных отселенным населением, 6 503 с общей кубатурой 1 220 109 куб. метров.

На все оставленное государственное, кооперативно-колхозное, кооперативное и другое общественное имущество составлено 167 приемо-сдаточных актов по форме № 1, а на имущество, оставленное гражданами, составлено 45 приемо-сдаточных актов по форме № 2 с приложением 4 795 описей оставленного имущества по форме № 4.

Кроме того, на переданную техническую документацию предприятий и организаций составлено 14 приемосдаточных актов.

Имущество, как государственное, кооперативно-колхозное и другое общественное, так и принадлежащее отселенным гражданам, оставленное на участке государственной территории, отходящем от СССР к Польше, принято Уполномоченным Польской Стороны в полном порядке и сохранности.

3. Уполномоченный Правительства СССР и Уполномоченный Правительства Польской Республики отмечают, что вся работа по передаче и приему имущества на участке государственной территории СССР, отходящем к Польше, проходила и окончена в атмосфере взаимного понимания, согласия и дружбы, и Стороны никаких претензии по проведенной работе не имеют.

Настоящий акт составлен на русском и польском языках в двух экземплярах на каждом языке, причем, как русский, так и польский тексты идентичны.

Два экземпляра этого акта - один на русском и один на польском языке - хранятся в делах Уполномоченного Правительства СССР по передаче имущества, а два таких же экземпляра хранятся в делах Уполномоченного Правительства Польской Республики по приему имущества, на участке государственной территории, отходящем от СССР к Польше.

Составлено в городе Нижние Устрики 20 октября 1951 г.

Уполномоченный Правительства СССР по передаче имущества на участке по приему имущества государственной территории, территории отходящем от СССР к Польше /М.Теньковский/
Уполномоченный Правительства Польской Республики на участке государственной отходящем от СССР к Польше /С.Новак/
ЦДАГОУ. Ф.1, оп. 23, спр. 869, арк. 9-13.

Довідка управління МДБ Дрогобицької області про ситуацію, що склалася під час переселення в територію, переданої Польщі. 25 жовтня 1951 р.

Совершенно секретно

Справка

о происшествиях, имевших место в ходе переселения населения из участка территории, переданной Польской Республике. В ходе переселения в восточные области УССР населения Нижне-Устрикского, части сел Кировского и Стрилковского районов Дрогобычской области, в связи с передачей этого участка государственной территории Польской Республике, с мая по октябрь 1951 года имели место следующие происшествия:

1. В ночь на 6 августа с.г. на ст. Старый Самбор часовым воинской части № 42619 Ливым убит переселенец Говдан Иван Михайлович, 1930 года рождения, уроженец села Михновец Стрилковского района, украинец, гражданин СССР, холост, образование 4 класса, рядовой колхозник.

Расследованием установлено, что Говдан, ожидая погрузки в вагон, ночью проходил в направлении воинского склада, где находились дрова, и, будучи предупрежден Ливым словами и выстрелом вверх, продолжал идти к складу. После предупредительных мер, Ливый произвел выстрел по Говдан, которым убил его. К уголовной ответственности Ливый не привлекался, учитывая, что он действовал в соответствии с уставом караульной службы.

2. 16 июля с.г. на ст. Нижние Устрики попал под колесо прицепа автомашины-лесовоза, работавший на погрузке леса Хомей Андрей Николаевич, 1898 года рождения, житель села Средне Мале Нижнеустрицкого района, и вследствие причиненных ушибов Хомей через 14 дней скончался в больнице.

Проверкой установлено, что во время движения автомашины на повороте прицепом была оборвана проволока, которой прикреплен телеграфный столб, и последний упал под ноги Хомей, ударил его, и в результате этого он попал под колесо прицепа.

3. 4 августа с.г. в с. Рябе Нижне-Устрицкого района сторел дом, принадлежавший Старьявскому Ивану Григорьевичу, 1882 года рождения, украинцу, гражданину СССР. Пожар возник через два часа после выезда Старьявского с семьей на станцию погрузки. Выясняя причины возникновения пожара, установлено, что Старьявский за день до выезда в магазине покупал свечу, что он пытался скрыть при его допросе. Осмотром на месте сгоревшего дома обнаружен остаток недогоревшей свечи, что дает основание полагать, что дом поджег лично Старьявский. Остаток недогоревшей свечи направлен на экспертизу для исследования тождества со свечами, продаваемыми в магазине.

Материалы расследования направлены к месту переселения Старьявского для решения вопроса привлечения его к уголовной ответственности.

4. 13 сентября 1951 года в 15 часов в селе Устрики Нижне-Устрицкого района сторели два жилых дома и надворные постройки, принадлежавшие Витив Андрею Степановичу и Витив Анне Васильевне.

Произведенным расследованием установлено, что поджог совершила несовершеннолетняя Возна Ирина Васильевна, 1944 года рождения, в результате «шалости» со спичками.

Начальник управления милиции
Зам. начальника управления МГБ
Дрогобыч. обл.
полковник /Гаврюшенко/
ЦДАГОУ. Ф.1, оп.24, спр.868, арк.6-8

Довідка начальника управління МДБ Дрогобицької області про державну безпеку на території, переданій Польщі.

25 жовтня 1951 р.

ЦК КП/б/Украины

товарищу Мельникову Л.Г.

Направляю Вам справку начальника управления МГБ Дрогобычской области и начальника управления милиции Дрогобычской области об обеспечении Государственной безопасности на участке государственной территории СССР, переданного Польской Республике и о происшествиях, имевших место в ходе переселения населения из участка территории, переданного Польской Республике.

Л. Корниец

26.X.51 г.

Совершенно секретно

Справка

об обеспечении государственной безопасности на участке государственной территории СССР, переданной Польской Республике 25 октября 1951 года.

На участке государственной территории ССР, переданной 25 октября с. г. Польской Республике, со времени принятия его под охрану Управлением МГБ по Дрогобычской области, антисоветских проявлений допущено не было.

Взятие под охрану оперативными группами МГБ и милиции, а также войсками промышленные объекты /заводы и нефтескважины/, недвижимое имущество колхозов и колхозников сохранено и передано Польской Республике в целости.

Распространение антисоветских листовок отмечено не было.

Из числа 9 бандитов ОУН, действовавших на территории, отходящей Польской Республике, ликвидировано 6, а остальные 3 /бандгруппа «Пропава» не ликвидированы лишь потому, что «Пропава», боясь наших преследований, отошел на территорию Старо-Самборского района, где в настоящее время активно разыскивается специально созданной чекистско-войсковой группой УМГБ.

Из 6 ликвидированных бандитов - 3 убито, 2 захвачены живыми и один выведен с повинной.

17 октября с. г. в район, отходящий к Польше, с целью проверки территории был введен сводный отряд внутренних и пограничных войск МГБ, в количестве 800 человек, который, в соответствии с разработанным планом, тщательно осмотрел весь участок и 24 октября с.г. выведен за новую границу.

Во время прочески территории войсками обнаружен ряд пустых бандитских бункеров, в одном из которых находилась антисоветская националистическая литература.

Начальник Управления МГБ
Дрогобычской обл.

Полковник Мороз

25 октября 1951 г.

гор. Дрогобыч

ЦДАГОУ. Ф.1, оп.24, спр.868, арк.3,4,5.

Доповідна записка заступника Голови Ради Міністрів УРСР секретарю ЦК КП/б/У про завершення відселення українців з території, що відійшла до Польщі.

26 жовтня 1951 р.

ЦК КП/б/України,

товарищу Мельникову Л. Г.

Докладываю, что по участку государственной территории, передаваемому Польской Республике, работы по отселению населения и подготовке участка к передаче были закончены к 15 октября 1951 года.

Работы по подготовке к передаче нефтепромысла закончены к 19 октября 1951 года.

Участок передан Польской стороне 20 октября 1951 года, о чем Уполномоченными по передаче и приему участка подписан акт. В соответствии с распоряжением Совета Министров Союза ССР от 19 октября 1951 г. советские пограничные войска 25 октября 1951 года в 12 часов дня отошли на отдемаркированную Советско-Польскую границу в районе участка, уступаемого Советским Союзом Польской Республике.

С участка, отошедшего Польше, отселено 7167 семей, в них 32066 человек, в том числе: семей колхозников 5995, рабочих и служащих 1172.

В южные области УССР направлено колхозных семей 5 810, в них трудоспособных 14 648 человек, а также движимое имущество колхозов и колхозников.

Для оказания помощи колхозникам в строительстве домов с участка вывезено в места вселения 114,6 тысяч куб. метров строительного леса.

На все остальное недвижимое имущество предприятиями, организациями, учреждениями составлены соответствующие документы. Также составлены документы для производства расчетов за оставленное имущество колхозами и населением и документы на раздел колхозного имущества между бригадами, соответственно со вселением их на новые места.

На всей территории участка, особенно в районном центре, наведен соответствующий порядок.

С Польской стороны никаких претензий по передаче имущества и участка не заявлено.

В настоящее время заканчиваются работы по уточнению всей документации для расчетов с колхозами и населением за оставленное недвижимое имущество.

Прилагаю:

1. Копию акта о передаче имущества.
2. Отчет Уполномоченных Правительства СССР и ответственных за отселение областных и районных работников о работе по передаче участка государственной территории СССР, отошедшего к Польской Республике.

Л. Корниец

ЦДАГОУ. Ф.1. оп. 24, спр. 868, арк. 1, 2.

Доповідна записка заступника Голови Ради Міністрів УРСР секретарю ЦК КП/б/У про виконання договору між урядом СРСР і Польщі від 15 лютого 1951 р.

20 листопада 1951 р.

ЦК КП/б/ України товарищу Мельникову Л.Г.

Докладаю, что работа по выполнению Договора между Правительством Союза ССР и Правительством Польской Республики от 15 февраля 1951 года об обмене участками государственных территорий окончена досрочно, и 17 ноября 1951 г. в гор. Львове Уполномоченными Сторон подписан Заключительный Протокол.

На участке, отошедшем к СССР, во вновь организованном Забутском районе проводятся работы по его освоению; закончена перешивка на широкую колею железной дороги Рава-Русская — Ульвовек на всем ее протяжении, и 16 ноября открыто пассажирское движение по линии Львов — Рава-Руская — Угнев — Белз — Кристинополь — Сокаль. Организовано регулярное автобусное сообщение Львов — Белз. Кроме восстановленного моста через реку Солокия у г. Белз закончено строительство половины моста через р. Западный Буг у города Сокаль и установлен проезд. Ведется строительство второй половины моста.

Установлена прямая телефонная и телеграфная связь со Львовом, а также установлен временный радиоузел, действует радиовещание. В настоящее время ведется строительство постоянной воздушной и кабельной линии связи.

Организована торговая сеть, открыто 8 магазинов, один ларек, 3 столовых, две лавки. Завезено продовольственных и промышленных товаров на 1550 тыс. рублей.

В Забутский район направлены руководящие районные работники, а также работники аппаратов районных отделов и различные специалисты: землеустроители, зооветработники, агрономы, инженеры, медработники, учителя и другие. Заканчивается укомплектование аппарата 2-х организованных МТС.

В районе работает 4 тракторные бригады с 18 тракторами, переброшенными из МТС Львовской области для поднятия зяби. На 18 ноября поднято 400 гектаров зяби.

В районе побывали председатели колхозов, председатели сельских Советов и бригадир колхозов Станиславской и Дрогобычской областей, которые знакомились с местами вселения. Представители колхозов вышеуказанных областей после ознакомления с местами вселения возвратились в колхозы 17 ноября 1951 года. В ближайшие дни начнется переселение колхозов и бригад в соответствии с утвержденным планом.

О приеме участка государственной территории Польской Республики, отошедшего к Союзу ССР, составлен отчет Уполномоченными Правительства ССР и руководящими областными и районными работниками.

Прилагаю:

1. Копию Заключительного Протокола с приложением к нему актов о передаче имущества на участках.
- 2 Отчет о работе по приему участка государственной территории польской Республики, отошедшего к Союзу ССР*.

Л. Корниец

20 XI.51 г.

*Документ не публикуется.

Заключительный протокол

об окончании работы по передаче и приему недвижимого имущества на обмениваемых участках государственных территорий, произведенной на основании и согласно Договору между Союзом ССР и Польской Республикой от 15 февраля 1951 года.

Действуя на основании Договора между Правительством Союза ССР и Правительством Польской Республики от 15 февраля 1951 года об обмене участками государственных территорий Старший

Уполномоченный Правительства СССР по приему и передаче имущества на обмениваемых участках Тищенко М.И., Уполномоченный Правительства СССР по передаче имущества на участке, отходящем к Польше, Теньковский М.Г., Уполномоченный Правительства СССР по приему имущества на участке, отходящем к СССР, Сирош И. Л. с одной стороны и Старший Уполномоченный Правительства Польской Республики по приему и передаче имущества на обмениваемых участках Конопка В.А., Уполномоченный Правительства Польской Республики по приему имущества на участке, отходящем к Польше, Новак С.И., Уполномоченный Правительства Польской Республики по передаче имущества на участке, отходящем к СССР, Поль Л.В. - с другой стороны, рассмотрев документы по передаче и приему имущества на обмениваемых участках государственных территорий, устанавливают:

1. Участок государственной территории Союза ССР, отходящий к Польше составляет 480 кв километров или 48 000 гектаров земли, в том числе: пахотной 20 514 гектаров, под лесами 15 419 гектаров, под лугами 1 748 гектаров, под садами 9 гектаров.

2. На участке государственной территории, отходящем от СССР к Польше, передано все недвижимое государственное, кооперативно-колхозное, кооперативное и другое общественное имущество, а также имущество граждан, отселенных на территорию СССР, том числе:

а) укрупненный нефтепромысел в селах Чорна и Лодына Нижне-Устрицкого района и селах Быстре и Липье Стрилковского района с количеством 105 нефтескважин, в том числе: 97 действующих с суточным дебетом нефти 85 тонн и 8 скважин не действующих; кроме того юго-западнее села Хревть в бывшей пограничной полосе оставлено 14 временно неэксплуатируемых нефтяных скважин, производственных зданий нефтепромысла 27, в том числе; электростанция, мощностью 345 квт, механическая мастерская с установленными 8 станками, кузницей, сварочным и слесарным цехами; групповые привода и станки-качалки с индивидуальными приводами;

хозяйственных и административных зданий 14, три действующих буровых станка с полным набором инструментов цементировочный агрегат, кроме того, передано движимое имущество: запасное оборудование инструменты и материалы нефтепромысла,

б) недействующий нефтеперегонный завод в городе Нижние Устрики резервуарами для хранения нефти и нефтепродуктов, емкостью 28,5 тысяч тонн, и деревообделочным заводом, в) железнодорожное полотно, протяжением 17 112 километров, с двумя оборудованными железнодорожными станциями Устрики Дольные и Кросценко;

- г) действующий лесопильный завод в городе Нижние Устрики;
- д) коммунальная электростанция в городе Нижние Устрики, мощностью 55 квт;
- е) контора связи, телефонная станция и радиоузел в городе Нижние Устрики;
- ж) прочих государственных и кооперативных мелких предприятий 15;
- з) шоссеиных дорог с покрытием, протяженностью 76 219 километров;
- и) школьных зданий 42, с общей кубатурой 46 635 куб. метров;
- к) больничных зданий 5, с общей кубатурой 5 018 куб. метров;
- л) клубных зданий 15, с общей кубатурой 8 632 куб. метров;
- м) дом культуры в городе Нижние Устрики с общей кубатурой 5 120 куб. метров;
- н) кинотеатр в городе Нижние Устрики с количеством 200 мест;
- о) прочих государственных строений 941, с общей кубатурой 354 107 куб. метров;
- п) жилых, административных и хозяйственных строений, оставленных колхозами, 208 с общей кубатурой 65 783 куб. метров,
- р) жилых и хозяйственных строений, оставленных отселенным населением, 6503 с общей кубатурой 1 220 109 куб. метров.
- На все оставленное государственное, кооперативно-колхозное, кооперативное и другое общественное имущество составлено 167 приемосдаточных актов по форме - 1, а на имущество, оставленное гражданами, составлено 45 приемосдаточных актов по форме № 2, с приложением 4 795 описей оставленного имущества по форме № 4. На переданную техническую документацию предприятий и организаций составлено 14 приемосдаточных актов. О передаче имущества на участке государственной территории, отходящей от СССР к Польше, Сторонами составлен акт в двух экземплярах на русском и польском языках каждый, которые к этому протоколу прилагаются.
3. Участок государственной территории Польской Республики, отходящий к Союзу ССР составляет 480 кв. км. или 48 000 гектаров земля, в том числе: пахотной - 33 338 гектаров, под лесами - 3344 гектаров, под лугами - 9527 гектаров, под садами-21,2 гектара.
4. На участке государственной территории, отходящей от Польши к СССР, передано все недвижимое государственное, кооперативно-колхозное, кооперативное и другое общественное имущество, а также имущество граждан, отселенных на территорию Польши, в том числе:
- а) железнодорожное полотно, протяжением 64 484 километров, с четырьмя Оборудованными железнодорожными станциями: Угнев,

Белз, Кристинополь, Сокаль и тремя погрузочными пунктами: Корчев, Остров и Ульвувек,

б) электросеть высокого напряжения, протяженностью 44 281 км;
в) действующих мелких предприятий 10, в том числе:

- спиртзавод в селе Лопаювка, производительностью 80 декалитров спирта в сутки.

- Элеватор на железнодорожной станции Сокаль.

- Два действующих кирпичных завода (один в селе Пшемыслов и другой в Госхозе Жджаринки), производительностью до 1 млн. штук кирпича в год каждый.

г) почтовое отделение в городе Белзе и мелкие коммутаторы в шести населенных пунктах;

д) шоссейных дорог с покрытием, протяженностью 78 419 км;

е) школьных зданий - 18, с общей кубатурой 24 544 куб. метров,

ж) одно больничное здание и одна амбулатория, с общей кубатурой - 3 576 куб. метров,

з) читален 18, с общей кубатурой 9 758 куб. метров,

и) клуб в городе Белзе, с кубатурой 3 464 куб. метров,

к) жилых, административных и хозяйственных строений, оставленных Госхозами, -276, с общей кубатурой 172 387 куб. метров;

л) прочих государственных и кооперативных строений 689, с общей кубатурой 580 179 куб. метров,

м) жилых, административных и хозяйственных строений, оставленных колхозами, 15, с общей кубатурой 17 050 куб. метров;

н) жилых и хозяйственных строений, оставленных отселенным населением, 8 215, с общей кубатурой 1 355 533 куб. метров.

На все оставленное государственное, кооперативно-колхозное, кооперативное и другое общественное имущество составлено 418 приемосдаточных актов по форме №1, а на имущество, оставленное гражданами, составлено 56 приемосдаточных актов по форме №2 с приложением 3 394 описей оставленного имущества по форме №4.

О передаче имущества на участке государственной территории, отходящей от Польши к СССР, Сторонами составлен акт в двух экземплярах на русском и польском языках каждый, которые к этому протоколу прилагаются.

5. Передача и прием имущества произведены в соответствии с инструкцией по передаче и приему имущества на обмениваемых между Союзом ССР и Польской Республикой участках государственных территорий, утвержденной на заседании Уполномоченных Советской и Польской Сторон 23-25 июня 1951 г.

6. Уполномоченные Правительства СССР и Уполномоченные Правительства Польской Республики отмечают, что работа по пе-

редаче и приему имущества на обмениваемых участках государственных территорий проходила в атмосфере взаимного понимания, согласия и дружбы, и Стороны никаких претензий о произведенной работе не имеют.

7. Настоящий протокол составлен в двух экземплярах каждый на русском и польском языках, оба текста имеют одинаковую силу. Два экземпляра этого протокола - один на русском и один на польском языках - хранятся в делах Старшего Уполномоченного Правительства СССР по приему и передаче имущества на обмениваемых участках, а два таких же экземпляра хранятся в делах Старшего Уполномоченного Правительства Польской Республики по приему и передаче имущества на обмениваемых участках. Составлено в городе Львове 17 ноября 1951 года.

Старший Уполномоченный Правительства СССР по приему и передаче имущества на обмениваемых участках государственных территорий *М. Тищенко*

Старший Уполномоченный Правительства Польской Республики по приему и передаче имущества на обмениваемых участках государственных территорий *В. Конопка*

Уполномоченный Правительства СССР по передаче имущества на участке, отходящем к Польше *М. Теньковский*

Уполномоченный Правительства Польской Республики по передаче имущества на участке, отходящем к Польше *С. Новак*

Уполномоченный Правительства СССР по приему имущества на участке, отходящем к Польше *И. Сирош*

Уполномоченный Правительства Польской Республики по передаче имущества на участке, отходящем к СССР *Л. Поль*
ЦДАГОУ. Ф.1, оп.24, спр.869, арк.1-8.

Довідка директора архіву Львівської області В.І. Куцинди про дату ратифікації договору про обмін ділянками державних територій між Польською Республікою і Радянським Союзом та дату обміну ратифікаційними грамотами, 2004

Державний архів Львівської області

28.04.04

№4208

Повідомляємо, що договір про обмін державними територіями, укладений 15 лютого 1951 року між Польською Республікою і Радянським Союзом, був ратифікований Президентом Польщі 28 травня 1951 року і Верховною Радою СРСР – 31 травня 1951 року; обмін ратифікаційними грамотами відбувся 5 червня у Варшаві. Підстава: «Документи і матеріали в історії радянсько-польських відносин. Москва, 1980, т.10».

Директор архіву

В.І. Куцинда

Рішення Кривоозерського районного суду Миколаївської області від 12 липня 2002 р. за скаргою Брода В.П.

Кривоозерський районний суд встановив:

2.07.2004 року Брода В.П. звернувся до суду із зазначеною скаргою, мотивуючи тим, що 1951 р. він зі своєю родиною був переселений з території Нижньоустрицького району Дрогобицької області, яка на той час була територією Республіки Польща, про що свідчить переселенський квиток його батька, де вказані члени родини і він зокрема.

Вважає, що відповідно до п.11 ст.9 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» він має право на статус учасника війни, оскільки він переселений з території іншої країни, (тому) звернувся до управління праці та соціального захисту населення з вимогою видати йому посвідчення учасника війни, але у видачі такого посвідчення рішенням комісії з оперативного аналізу та реагування при управлінні праці та соціального захисту населення Кривоозерської райдержадміністрації від 2 червня 2004 р. йому було відмовлено.

На судовому засіданні скажник повністю підтримав свої вимоги, попросив суд визнати дії управління праці та соціального захисту населення неправомірними та зобов'язати видати йому посвідчення учасника війни.

Представник управління праці та соціального захисту населення Кривоозерської районної держадміністрації на судовому засіданні проти задоволення скарги заперечувала, посилаючись на те, що згідно роз'яснення, наданого Департаментом державної політики у справах інвалідів і людей похилого віку Мі-

ністерства праці та соціальної політики, переселення громадян згідно з Угодою про обмін територіями між урядами ПНР та СРСР від 1951 р. відбувалося в межах території України, а тому підстав для надання цим особам (статусу) учасника війни немає.

Заслухавши пояснення учасників процесу, дослідивши усі письмові докази, надані суду, суд приходить до висновку про те, що скарга обґрунтована і підлягає задоволенню за таких підстав. Відповідно до п.11 ст.9 Закону України «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» зі змінами станом на 2 жовтня 2003 р. - учасниками війни вважаються особи, які після 9 вересня 1944 року були переселені на територію України з території інших країн.

Згідно з протоколом до Угоди між СРСР і Польською республікою від 15 лютого 1951 р. про обмін ділянками державних територій, згідно з яким СРСР поступається Польській Республіці на умовах взаємного обміну частинами державної території Нижньо-устріцького (району) Дрогобицької області та яким передбачено переселення населення з обмінюваних територій, передача обмінюваних частин та відселення населення повинні бути закінчені кожною стороною не пізніше 6 місяців від дня вступу в силу Договору (Відомості Верховної Ради СРСР, 1951, №23). Польською Республікою зазначений договір ратифікований 28 травня 1951 р., СРСР ратифікував цей Договір 31 травня 1951 р.

Таким чином, з 31 травня 1951 р. територія с.Скорodne Нижньоустріцького району Дрогобицької області стала польською державною територією і переселення населення повинно було відбутися протягом 6 місяців з цього часу, оскільки, як видно з переселенського квитка №78451 Броди Петра Гнатовича (батька заявника), свідоцтва про народження Броди Василя Петровича 1938 р.н., сім'я скаржника разом з родиною була переселена з території Нижньоустріцького району Республіки Польща до колгоспу «Заповіт Ілліча» Кривоозерського району Одеської області 27 липня 1951 р., тобто після ратифікації зазначеного вище Договору.

Тобто скаржник є саме такою особою, на яку поширюється дія п.11 ст.9 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», оскільки він був переселений з території іншої країни (Польської Республіки) на територію України (Кривоозерський район Одеської області) після 9 вересня 1944 року (27 липня 1951 р.)

Суд приходить до висновку про те, що Управління праці та соціального захисту населення неправомірно відмовило в надан-

ні Броді В.П. статусу учасника війни, не дослідивши усіх обставин справи, а тому скаргу Броді В.П. слід визнати обґрунтованою, а дії Управління праці та соціального захисту населення неправомірними і зобов'язати Управління праці та соціального захисту населення видати Броді В.П. посвідчення учасника війни.

Керуючись ст. ст. 15, 15-1, 62, 202, 202-1, 203, 248-7 ЦПК України, суд

вирішив:

Скаргу Броді Василя Петровича визнати обґрунтованою. Визнати неправомірною відмову управління праці і соціального захисту населення Кривоозерської районної держадміністрації у видачі посвідчення учасника війни Броді Василю Петровичу і зобов'язати Управління праці та соціального захисту населення Кривоозерської районної державної адміністрації видати посвідчення учасника війни Броді Василю Петровичу 2 січня 1938 року народження.

На рішення може бути подана апеляційна скарга в апеляційний суд Миколаївської області протягом одного місяця з наступного дня після його проголошення.

Суддя Кривоозерського районного суду

А.П. Кондрачук

Рішення вступило в законну силу 14 жовтня 2004 року.
Зав. секретаріатом

Звернення голови Івано-Франківського обласного громадського товариства «Бойківщина» до народного депутата України Романа Зварича у справі поновлення пільг виселеним 1951 р. з території Польщі, 2004

Народному депутатові України Зваричу Р.М.
від Івано-Франківського обласного
громадського товариства «Бойківщина»

Про надання статусу ветеранів
війни виселеним 1951 р.

Шановний Романе Михайловичу!

З 1 січня 2004 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до статті 9 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Згідно з зазначеним законом, стаття 9 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» була доповнена пунктом 11, згідно з яким до категорії учасників війни були зараховані «особи, які після 9 вересня 1944 р. були переселені на територію України з території інших країн». Напередод-

ні набрання чинності закону департамент державної політики у справах інвалідів та людей похилого віку Міністерства праці та соціальної політики України надіслав роз'яснення головним управлінням держадміністрацій, в якому йшлося зокрема, що право на встановлення статусу учасника війни матимуть зазначені особи без обмеження дати переселення на територію України. Таким чином була відновлена справедливість у ставленні держави до всіх своїх громадян, незалежно від місця їхнього народження.

Проте не всюди на місцях зазначений закон виконується, місцеві чиновники доволіно тлумачать його положення, у зв'язку з чим частині жертв примусових переселень сталінських часів донині не встановлюється статус учасників війни.

Зокрема районні управління праці і соціальної політики не встановлюють статус учасника війни особам, переселеним 1951 р. згідно Договору між СРСР і Польською Республікою про обмін ділянками державних територій від 15 лютого 1951 р. За архівними даними, 1951 р. переселено понад 32 тисячі осіб з території Нижньоустріцького, частини Стрільківського і Хирівського районів. З неправомірними діями відповідних управлінь зустрілися і члени нашого товариства - переселенці 1951 р., котрі мешкають у містах Долина і Надвірна Івано-Франківської області. Надання статусу учасників війни не встановлено також серед компактних груп переселених 1951 р., котрі мешкають у Львівській, Донецькій, Одеській, Миколаївській і Херсонській областях. Лише у Новоазовському районі Донеччини переселенці домоглися поновлення своїх прав, але тільки після відповідного судового рішення на їхню користь.

У зв'язку з вищевикладеним просимо звернутися з депутатським запитом до Міністерства праці і соціальної політики щодо забезпечення належного виконання законодавства України до осіб, переселених 1951 р., згідно з Договором від 15 лютого 1951 р. Просимо звернути увагу на зазначені порушення у застосуванні зазначеного Закону, в якому з метою уникнення подібних порушень рекомендувати департаменту державної політики у справах інвалідів і людей похилого віку Міністерства надіслати головним управлінням праці та соціального захист населення роз'яснення з таким формулюванням:

Право на встановлення статусу учасника війни без підтвердження факту роботи в тилу в період війни мають також громадяни, котрі 1951 р. були відселені з території, яка відійшла до Польської Республіки, згідно з договором між СРСР і ПР від 15 лютого 1951 р.

Підставою для встановлення статусу учасника війни є переселенський квиток (архівна довідка про переселення).

Історична довідка

Договір між СРСР і ПР про обмін ділянками державних територій, підписаний 15 лютого 1951 року у Москві за уповноваженням ВР СРСР А. Вишинським і за уповноваженням Президента ПР А. Завадським, у статті 5 містив положення, що даний Договір підлягає ратифікації і вступає в силу з дня обміну ратифікаційними грамотами. Договір був ратифікований Президентом Польщі 28 травня 1951 р., а Верховною Радою СРСР – 31 травня 1951 р. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся 5 червня 1951 р. у Варшаві. Отже, з 5 червня 1951 р. Договір набув чинності. Вищенаведені факти підтверджуються текстом Договору і довідками Державного архіву Львівської області, які додаються.

Отже, ці особи були переселені з території, що юридично вже належала Польській Республіці, а відповідно на цю частину переселених розповсюджується дія Закону України «Про внесення змін до статті 9 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

З повагою

голова Івано-Франківського

обласного товариства «Бойківщина»

Дарія Петречко

Депутатський запит Романа Зварича у справі звернення Дарії Петречко, 2004

12 листопада 2004 р.

№592

Прем'єр-міністрові України

В.Януковичу

Міністрові праці і соціальної політики

Пап'єву М.М.

Депутатський запит

Щодо забезпечення належного виконання Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту».

До мене, як до народного депутата України, обраного від Надвірнянського виборчого округу № 90 звернулася голова Івано-Франківського громадського товариства «Бойківщина» Д.Петречко з проханням забезпечити належне виконання Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» районними управліннями праці і соціальної політики.[...]

Зокрема районні управління праці і соціальної політики не встановлюють статус учасника війни особам, переселеним

1951 р. згідно Договору між СРСР і Польською Республікою про обмін ділянками державних територій від 15 лютого 1951 р. За архівними даними, 1951 р. переселено понад 32 тисячі осіб з території Нижньоустріцького, частини Стрілківського і Хирівського районів.

З неправомірними діями відповідних управлінь зустрілися і переселенці 1951 р., котрі мешкають у містах Долина і Надвірна Івано-Франківської області. Надання статусу учасників війни не встановлено також серед компактних груп переселених 1951 р., котрі мешкають у Львівській, Донецькій, Одеській, Миколаївській і Херсонській областях. Лише у Новоазовському районі Донецчини переселенці домоглися поновлення своїх прав, але тільки після відповідного судового рішення на їхню користь.

Враховуючи вищенаведене, на підставі частини четвертої статті 76 пункту 34 статті 85 Конституції України «Про статус народного депутата України», в межах, наданих мені Конституцією України повноважень здійснення парламентського контролю,

пропоную:

1. Надати роз'яснення обласним та районним управлінням праці та соціальної політики щодо права на встановлення статусу учасника війни громадянам, котрі в 1951 р. були відселені з території, яка відійшла до Польської Республіки, згідно з договором між СРСР і ПР від 15 лютого 1951 р., вказавши підстави встановлення статусу учасника війни в даному випадку;
2. Забезпечити належне виконання законодавства України до осіб, переселених проти їхньої волі в 1951 р. згідно з Договором від 15 лютого 1951 р.

З повагою

Роман Зварич

ЗБЕРЕЖЕМО ПАМ'ЯТЬ

Збірка спогадів, зібраних Наталкою Кляшторною, нагадує мені намісто з «гірких сліз» свідків лихоліття 1951 року. Після горезвісної Другої світової цей мирний для України рік, коли вже не свистіли кулі і не зривалися бомби, мешканцям західної Бойківщини приніс нові страждання і поневіряння.

Минуло 55 років, але час не загоїв наших ран. Та хіба про таке забудеш?! Вигнали з родинних гнізд, повантажили на машини, завезли потягами в далекі краї...

Пам'ятають про це мої земляки — депортовані з містечка Устрики Долішні та 42 сіл:

— із сіл Бандрів, Гошів, Мочари, Гошовець, Коростенко, Жолобок, Рябе, Стебник, Чорна, Ліскувате — на Донеччині;

Правління товариства «Бойківщина»,
Івано-Франківськ

— із сіл Скородний, Росохатий, Соколова Воля, Стерв'яжик, Панищів, Хревт, Вільхівці, Соколе, Рівня, Ялове і Ясінь на Миколаївщині;

— із сіл Устянова, Михновець, Лип'я, Бистре, Телешниця Сянна, Телешниця Ошварова, Дашівка, Лобізва, Дверничок, Хміль, Поляна, Середнє Мале, Видричне, Росолін — на Одещині;

— із сіл Береги, Лодина, Нанова, Шевченково (Літовиці), Смільник, Журавін, Кривка — на Херсонщині.

Також пам'ятають про все, що довелося пережити, і депортовані в межах колишньої Дрогобицької області — родини здебільшого нафтовиків та залізничників. Тодішні можновладці порахували їх — 1172 сім'ї робітників і службовців, а також 152 сім'ї колгоспників та 33 сім'ї колгоспників: 7 родин з Устянової, 1 сім'ю з Гошовця, 2 — з Бандрова, 2 — з Журавіна, 3 — з Берегів, 3 — з Панищова, 4 — з Хревти, 1 — з Вільхівців, 3 — з Сокольного, 8 — зі

Стерв'яжика, 1 — з Ясеня, 5 — з Ялового, 8 — з Коростенка, 5 — з Ліскуватого.

Моїм батькам — Катерині та Івану Крілям з с.Чорна — теж було не уникнути виселення 1951 року. Пощастило тільки в тому, що тато працював на нафтопромислі і його, як фахівця, перевели у с.Хашців Турківського району, де теж була копальня. А переважну частину односельців, наших сусідів і родичів, виселили аж у донецькі степи. Згодом ми переїхали у м. Долину на Івано-Франківщині, де працювало багато вихідців з нашого і сусідніх сіл.

П'ять років тому тато розповів мені про листа, який він отримав від київської журналістки з проханням відповісти на питання з історії рідного села. Так ми і познайомилися з Наталкою Кляшторною. А побачилися вперше в містечку Устріках біля греко-католицької церкви Пресвятої Богородиці.

Родина Крілів у Хашкові, 1952 р.

Родина Миколи Гусака, с. Чорна, 30-і рр.

Побувавши в селі, де народилася, поспілкувавшись з людьми, я зрозуміла, що спільними зусиллями нам слід зберегти пам'ять про лихоліття 1951 року. З одностумцями ми створили Івано-Франківське обласне громадське товариство «Бойківщина», яке офіційно було зареєстроване 3 січня 2002 року. Мета това-

риства — відновлення, збереження та популяризація історичної та культурної спадщини бойків, налагодження ділових контактів між вихідцями з Бойківщини.

Правління товариства складається із ініціативних людей, які люблять свій край, підтримують традиції

своїх предків і пам'ятають, «чиї ми діти». Активними членами нашої громади є Микола Кліса, Марія Кіч, Галина Куцій, Юрій Стрілецький, Ігор Петречко, Наталя Шатковська. Особлива роль у становлення осередку нашого товариства у м. Долина належить Федорові Гусаку.

Минуло менше року, як ми встановили дружні стосунки з тодішнім керівництвом устріцького осередку Об'єднання Українців у Польщі (голова — п. Іван Федецький) та гміною Чорна (війт - п. Владислав Подраза), які посприяли нам у організації першої поїздки на «Бойківську ватру», що відбулася 18-19 серпня 2002 року в містечку Устріки Долішні. На ватру з'їхалося майже 80 осіб, переважно пенсіонери, які уже не сподівалися знову походити рідними стежками та відвідати рідні обійстя. Були сльози, пісні та спогади при запаленій ватрі на рідній, а тепер чужій землі. Люди, які 51 рік мріяли про цю мить, раділи і плакали, і згадували, згадували, згадували...

Відбулося богослужіння в греко-католицькій церкві, покладення вінка на могилу Січових стрільців, а на цвинтарі в Лип'ї вихідці з цього села вставили хрест у пам'ять про свій родовід.

Наше товариство доклало великих зусиль, щоб зібрати колекцію одягу з західної Бойківщини. Зараз у ній майже сотня експонатів, переважно з сіл Чорна, Лип'я, Бистрий, Михновець, Скородний, Хміль, Літовиці. Колись бойкині виготовили ці речі, а їхні діти охоче віддали їх нам, щоб наступні покоління знали, як виглядали їхні предки. Перлинами колекції є експонати від Дарії Данилик, Катерини Онуфрик, Стефанії Паляниці з

Виставка бойківської носі під час фестивалю «Родослав», Івано-Франківськ

Олександр Зарічнюк — меценат цього видання

м. Долина, а також Наталки Кляшторної, яка під час подорожей збирала унікальні старі речі. З писанкарством західної Бойківщини знайомлять роботи Єви Гусак (м. Долина Івано-Франківської області) і Ольги Петях (Херсонська область), депортованих 1951 року.

До відкриття музею «Бойківщина» в м. Долині та до Міжнародного фольклорного фестивалю «Бойківська ватра», що відбувся 5-7 серпня 2003 року в Долинському, Рожнятівському районах та місті Болехові товариство підготувало оновлену експозицію бойківського одягу, а також буклет «Бойківська вишиванка», яка представляє орнаменти з західної Бойківщини.

Щиро дякую великим і малим спонсорам, завдяки яким українська громадськість детальніше дізнається про поневіряння, пов'язані з депортацією 1951 року. Активно підтримав це видання Олександр Зарічнюк, підприємець з м. Долина, за що хочу висловити йому подяку від усіх земляків.

Цінність книги — в її документальності, адже жодного історичного дослідження про наслідки останньої хвилі депортації в Україні не проводилося. Важко не погодитися з автором книги, що байдужість до трагедії насильно виселених — парадокс історії. Тому спогади, зібрані у виданні, є унікальними і за своїм змістом, і за формою. Автором книжки зібраний багатий етнографічний матеріал, зафіксована бойківська говірка, яка відходить у небуття. На прохання членів нашого товариства Наталя вмістила у книзі фрагменти зі своїх статей, які мали великий резонанс у середовищі депортованих.

Родина Дмитра і Поліни Зарічнюків — батьків Олександра Зарічнюка — з донькою Софією

Дарія Петречко,
голова Івано-Франківського обласного
громадського товариства «Бойківщина»

Івано-Франківськ
25 листопада 2006 р.

Науково-популярне видання

**КЛЯШТОРНА
Наталя Онуфрїївна**

АКЦІЯ–51 ОСТАННІ СВІДКИ

Редактор *В. Ряднова*
Коректор *О. Крупник*
Підготовка архівних документів *Д. Петречко*
Комп'ютерна верстка *О. Левицького*
Художнє редагування *В. Шатила*

Видавництво державного підприємства
«Державна картографічна фабрика»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серії ДК № 869 від 26.03.2002 р.

Віддруковано на державному підприємстві
"Державна картографічна фабрика"
21100, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 19
Тел.: 8 (0432) 51-33-77, 51-32-91
E-mail: dkf@vn.ua

Підписано до друку 18.12.2006 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Шрифт Pragmatica.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,5. Ум. фарб.-відб. 13,5
Обл.-вид. арк. 6,5. Тираж 1 000 прим.
Зам. № 8008.

Наталія Кляшторна

Народилася на Херсонщині.
Закінчила Інститут журналістики
Київського університету
ім. Тараса Шевченка.
Друкувалася в газетах
«Дзеркало тижня», «Україна
молода», «День», журналі «ПіК».
Має публікації в польській пресі.
Мешкає у Києві.

«Акція-51. Останні свідки» —
хроніка останнього виселення
українців з західних етнічних
земель 1951 року з 42 сіл
західної Бойківщини у степи
півдня України на підставі
договору про обмін ділянками
державних територій між СРСР
і Республікою Польща. Книга
базується на свідченнях
очевидців, архівних матеріалах,
газетних публікаціях.

Газетный выдвиг

14 июля 1957 г.

ДОГОВОР между Союзом Советских Социалистических Республик и Польской Республикой об обмене участками государственных территорий

Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик и Президиум Польской Республики в частное изменение и дополнение Договора между Союзом Советских Социалистических Республик и Польской Республикой от 16 октября 1945 года решили заключить настоящий договор и назначили в качестве своих Уполномоченных:

Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик — Министра Иностранной Дел Советского Союза С.В. Вышинского и Александра Януариевича;

Президиум Польской Республики — Заместителя Председателя Совета Министров Польской Республики Завальского Александра, которые после обмена территориями, подлежащими передаче, составили

Статья 3.

Для проведения на местности линии границ между Союзом Советских Социалистических Республик и Польской Республикой, согласно статьям 1 и 2 настоящего Договора, и для составления соответствующих актов Стороны образуют на паритетных началах демаркационную Советско-Польскую Комиссию для демаркации границ.

Комиссия должна начать свою работу не позднее двух недель и закончить ее не позже 2—3 месяцев для обмена ратифицированными грамотами.

Расходы по содержанию Соединенной Советско-Польской Комиссии по демаркации границ будут нести Договаривающиеся Стороны.

Статья 4.

Связанные с обменом участками государственными территориями

